

S Z A C S V A Y   I M R E

ÉLETEM ÉS EMLÉKEIM

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS
A BEVEZETŐ ÉLETRAJZOT ÍRTA

B A L A S S A   I M R E

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST
1940. ÉVI KÖNYVNAP

*úgy vegyültenek az elemek benne,
hogy fölkelhete a természet s világnak
mondhatá: Ez férfi volt.*

(Shakespeare: Julius Caesar.
Antonius szavai Brutus tete-
me fölött.).

I.

Nyolcat ütött az óra a barátok öreg tornyában. A Mihálykapu boltozata nehéz kerekek robaját visszhangozta. Az utcán kemény katonaléptek kopogtak. A es. kir. osztrák államvasutak mérnöke, Szacsvay Ágoston, óvatosan bezárta az ablak fátábláit. Aggodalmasan vizsgálgatta: nem maradt-e rajtuk árulkodó nyílás? Keskeny rés, amely meglesi a tilalmas cselekedetet. Mert ma este éppen úgy, mint minden este, mikor nyolcat üt az óra a ferences atyák gót tornyában, valami készült a szerény otthonban. A fehérre meszelt nappali szobában sorba álltak a fiúk az asztal körül, kor és nagyság szerint. Komoly némaságban, mint akik tudják, hogy szertartásra készülődnek. Az apa szemüvege megcsillant, mert az üveg mögött valami nagyot kbbant, vészes-lidérces fénnel. A másik percben föl-morajlott a bezárt spaléták rejtekében a minden-esti fohász: „Hazádnak rendületlenül... légy híve, ó magyar . . . bölcsöd ez ... majdan sírod is... mely ápol s eltakar ...”

Odalenn a patrull lépései kopogtak el a kapu előtt. A pozsonyi utca estéjében így jártak föl s alá a fehérkabátos császári bakák, vigyázva a bezárt ablakokat, a néma házakat. Mert a bezárt ablakok mögött suttogok bújtak össze, a falak mögött sóhajok emelték a melleket és az ágyak párnáin álmodtak.

A Szacsvayak kórusa tovább mondta az esti zsolozsmát, tovább zúgott a homályban a katakombák bujdosó éneke. A padmalyról kőolajlámpa lengett alá, mint a kiterjesztett szárnyú fekete madár. Széles sötét ernyője marékra fogta a fényt és egyetlen helyre záporozta: az asztal kerek lapjára,

melyet félkaréjban álltak körül a fiúk. Egy ijedten rebbenő sugár éppen odatévedt a legkisebbnek a homlokára. Dús barna fürtök közül világított ez a föltűnően domború, komoly gyermekhomlok. Alatta szürkés-kék szem tükre merengett. Ahítattal csendült ki a testvérkórusból a kis Imre hangja: „Áldjon vagy verjen sors keze. . .” Az apa okuláréjának fényes tükre elborult; felhő ereszkedett reá. Kődös szemmel nézte legkisebbik fiát. „Imre — suttogta —, Imre...” És félve, félig, kis alig-mozdulattal a fiókosszekrény felé fordult, melynek alján cérnával összefűzött lapokon szép, férfias betűk sorakoztak: a másik Szacs vay Imre bölcs mondatai, mélységes gondolatai, komoly intelmei. Ott írta a börtönben. Az írka alá rejtve egy levél. Az ő keze vonása ez is. öccsének írta, Ágostonnak, a Neugebäudeban, életének végső éjtszakáján: „Az utolsó óra csöndes és mély fontolgatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassatok ...”

Szacs vay Ágoston fölszegte a fejét, erőszakosan gyors mozdulattal, mintha saját gyöngeségét akarná legyőzni. „... de ne sirassatok ...” Megtörölte az elhomályosuló szemüveget és keményen ismételte a zord és szent parancsszót: „Áldjon vagy verjen sors keze ...”

Már akkor belevegyült a Szacs vayak karénekebe egy mélyen zengő, ünnepélyesen komor basszus: „Itt élned, halnod kell! . . .”

A barna kámzsa belesüllyedt a szoba félhomályába. Csak a sápadt aszkétaarc emelkedett ki a sötétből. Olyan volt, mint egy középkori faragás, mely barnacsuhás szentet ábrázol. Dank Agápius páter ez a váratlan vendég, a ferencrendiek provinciálisa. Azelőtt Pesten volt guardian. Azon az örökre emlékezetes október 6-i éjtszakán, most tíz éve, ő nyitotta ki a kis klastromkaput és engedte be lopva, titkon a későestvéli vándort, aki békét kért és pihenést: örök békét és örök pihenést. A kivégzett Batthyány Lajos gróf tetemét valósággal becsempészte Agapius páter a templomalatti kriptába, hogy rőt fáklyafénynél, lenn a pincebolt alatt, néhány kámzsás fráter komoran zengő „requiem aeternam”-ja mellett eltemesse. Mióta Pozsonyban él páter Agapius, nagy vonzódással közeledik a másik vértanú, a Szacs vay Imre családjához.

Esténként surran be a mártír öccsének lakásába, hol újra, meg újra elolvassa az utolsó levelet, melyet az antik jellemű fiatal képviselő kivégzése előtt írt mérnök-öccsének. Ilyenkor előveszi a szerencsétlen, balsorsú apa levelét is:

„Nagyváradolaszi, oct.5. 849.

Kedves Gusztim!

Magamról tudom, milyen érzésed lehetett Imre bátyádat örök közt kísértetni látni. Gondolhatod, mit éreztem én akkor, midőn őt fogva tudtam itt és kéresemre is egyebet nem nyerhettem, csak hogy azon három nap alatt enni küldhettem. És akkor, midőn hallottam, hogy elvitték, anélkül, hogy csak láthattam volna . . . De tudván lelke tisztaságát és nagy egyenességét még az ellensége iránt is, meggyőztem magamat s nagynehezen a két leányt is, kiket alig tudtam a sirástól és a bánkódástól tartóztatni; de hiszem az Isten! Az idő majd megtanít bennünket a békeességes türésre véreink iránt, mert még több áldozat is vivődött innen és az országból.”

A boldogtalan apa, aki még reméli, hogy fia életét megmentheti, részletes utasításokat küld Ágostonnak: hogyan jutasson pénzt a börtönbe, Imre bátyjához. Aztán így folytatja:

„Innen még kilencet 3-ikán reggelre elfogtak éjjel, kiket nem nevezek, mert azt szintén látni fogod a gőzszekérről — úgy mint Imrét — leszállani.”

Levelét ezzel fejezi be az apa:

„Kérlek, édes fiam, bármi történjék Imrével, minden hímezés nélkül tudasd, mert igyekszem magamat mindenre keményen tartani.”

Agapius páter kezében remeg a másik levél. Ezt is az apa írta Nagyváradolasziról Pestre: „Szacsvay Ágoston vasúti mérnöknek atyai szeretettel Pesten, az indóháznál, az irodában, vagy Városház utca 282 szám.”

A levelet gondosan lepecsételte, az eszterneki és szacsvai Szacsvay család címerével. 1849 novemberében kelt a levél,

kevással Szacsvy Imre kivégzése után. A roskadtlelkű öregember még vigasztalni próbálja Ágostont és azt mondja: Isten végzésébe bele kell törödni. Beszámol arról is, hogy másik fia, Jenő, akit szintén elfogtak, már kiszabadult és száználmas állapotban, sebekkel borítva hazaérkezett. De otthon, megtudva bátyjának sorsát, ágyrak esett.

Ebben a bús otthonban növekszik a gyermek. A falak között, ahol egy vértanú emléke jár a szobákon át. Az édesapa szeme nyugszik rajta: a szem, amely látta Pesten az állomás iroda küszöbéről bátyját szuronyos örök között kísértetni. A szem, mely először olvasta a vértanú megrázó búcsúsortait.

Egyszer nyitva marad a fiókosszekrény. A kisfiú meglátja a füzetet. Nem tud ellentállani, mohón olvassa:

„Az embert se szavaiból, se cselekedeteiből meg ne ítélj, hanem ezeknek indítóokaiból. Vizsgálódásodban fontolóra végy kort, indulatot, rangot, ízlést, életmódot és minden körülményeket. . . Nem valódi barátok azok, kik félnek nekünk visszatetszeni. .. A jóltevés módja gyakran becsesebb a jótéteménynél. . . A köszönésre és jutalomra számot sohase tarts. . .”

A harmincadik féloldalon találja az utolsó sorokat; ezeknek semmi összefüggésük az előbbi bölcselkedő följegyzésekkel. Bizonyos, hogy a Neugebäudeban, kevással halála előtt írta:

„Ambrussal többé semmi közlekedésben nem lenni, azaz kerülni, hogy tőle valamit, bármi csekélységet fogadjak, vagy házánál valaha megjelenjek”

A nemes jellemű Szacsvy Imrét valamivel nagyon felháboríthatta az öreg Ambrus János, akit éppen úgy Nagyváradról vittek a pesti fogságba, mint őt. Ambrus János indulatos természetű ember volt, kit olműtzi és josphstadti fogolytársai is így örökítenek meg naplóikban. Az élet véghatárához ért Szacsvy Imrét keserűséggel töltötte meg az ismeretlen sérelem, amellyel Ambrus illette és ezzel a fájdalmas, haragos mondattal fejezi be följegyzéseit.

Ezek a kisfiú első titkos olvasmányai. Ezek az élet első nagy élményei. Ez a környezet, amelyben értelme kivirul. Minden reggel átmegy a ferencesekhez, ahol ministrál a pátereknek. Különösen egy beteges, szomorú fiatal páterhez vonzódik: P. Anzelmusnak szeret ministrálni. Anzelmus atya *egyre* halványabb lesz. Mise közben a veritéket *törölgeti* a homlokáról. A hangja is egyre suttogóbb. Mikor mögötte térdel az oltár lépcsőjén, kezében a csengettyűvel, jól hallja, hogy Anzelmus páter melle milyen kínosan zihál. Napsütéses időben cellája ablakában ül a fiatal szerzetes és odatartja bágyadt arcát a tavaszi verőfénynek, hogy simogassa és gyógyítsa meg őt. Egy későtavaszi délután is az ablaknál találja páter Anzelmust a kis Szacsvay. Azért kopogott be hozzá, hogy megkérdezze: misézik-e reggel? Igen, persze, hogy misézik: hét órákor. De milyen különös a hangja, milyen ijesztő a tekintete,- mikor kinéz az ablakon és azt mondja: „Igen, hét órákor ...” A fiú megpróbálja követni a páter tekintetét. Mintha Anzelmus nem is a kolostor udvarát nézné, hanem messze, messze innen valamit látna: valamit, amit csak ő lát, egyedül csak ő ...

Másnap reggel hét óra előtt becsönget a klostrom kapuján. Megkérdezi: hol találja páter Anzelmust? „A Szent János-kápolnában” — feleli a portás-fráter és becsukja a figyelőablakot. Az ősrégi Szent János-kápolna, mely még a XIV. században épült, a gót stílus ritka remeke. Ifjú Szacsvay Imre, a gimnázium második osztályának diákocskája, nagy erőlködéssel nyomja le a nehéz kilincset. A félhomályban fehéren dereng a gyönyörű Pieta-szobor. Gyertyák lángja reszket és ontja tüzes könnyeit. Imre keresi Anzelmus pátert. Anzelmus páter ott is van a kápolnában, ahogyan a kapus-fráter mondotta. Arca olyan hófehér, mint Krisztusé a Pieta-szobron. Ajka néma és nem nyílik már a mise szentséges szavára, nem mondja sem ma reggel, se máskor, soha, soha többé: „Introibo ad altare Dei...”

Mert Anzelmus páter — ravatalon pihen a Szent János-kápolnában!

A kis Szacsvayt ájultan vitték akkor reggel haza a Barátok-utcájába, a Huszita-ház szomszédságába.

Ebben a történelmi utcában és ebben a múlttól mesélő városban tölti gyermekkorát. Sokszor álldogál a „zöldszobás ház” előtt, melynek oromzatán a római büszkeségű S. P. Q. P. betűket olvassa és meg is érti a latin-oskolás diák: „Senatus Populusque Posoniensis. . .” Valaha országgyűléseket tartottak itt, majd színelőadásokat, amelyeken Mária Terézia és József, a „kalapos király” is sokszor megjelent. De a vértanú unokaöccse azt is tudja, hogy ebben a „zöldszobás házban” ítélkezett egy derék magyar fölött a hatalom: a Wesselényi-összeesküvés részesét, Bónis Ferencet innen küldték a vérpadra. Itt van a közelben a városháza, ahol a pozsonyiak szerint egyszer még az ördög is megjelent. Sokszor halad át a Halászkapu-utcán, a Lőrincapu-utcán, mindig újra megcsodálja a Pénzverőházat, a Dómot és az öreg várat, ahol Szent Erzsébetet egykor eljegyezték.

De legszívesebben az Ország Háza kapuját nézi. Föl is megy a lépcsőn, be is surran a terembe, melynek falai egykor Kossuth, Széchenyi, Wesselényi szavát hallgatták.

Nagy emlékek kísérik végig Pozsony városán a fogékony-lelkű kisfiút. Magyar emlékek, abban a városban, ahol sokan németül beszélnek, de magyarul éreznek. Ilyen derék magyar ember az ő németzavú házigazdájuk, Feigler Ferenc is.

Az emlékezetes pozsonyi gyermekévek után Pestre küldik a tizenhétéves Szacs vay Imrét, az egyetemre. Szegénységben él az idegen városban az államvasúti mérnök fia. Minden pénzt, amit csak a szájától elvonhat, könyvekre költi. Petőfit, Madácht, Horatiust és Shakespearet olvassa. Az iskolai szünidőt se tölti gondtalan játszadozással, mint más diákok. Pénzt keres. Kézbésítőnek áll be egy végrehajtó mellé. A hosszú nadrágba alig hogy belenőtt kisfiú a gond hajlékaiba kopog be hivatalos írásokkal és nap-nap után betekint az élet mélységeibe.

Sűrűn látogatja a képviselőház Sándor-utcai palotáját. A karzaton szorong, hogy hallja a kor híres politikai szónokait. Mintha már megérezte volna, hogy egykor ő is a szó varázshatalmával ostromolja és veszi meg az emberek szívét.

Egyszer aztán, 1871 őszén odaáll félénken, szívdobogva, szerényen a Nemzeti Színház pénztára elé. A hangja is meg-

reszket, ahogy jegyet kér: húsz krajcárért, kérem alássan, a kakasülőre . . .

Életében először lépi át színház küszöbét!

Az író-színész, Szigeti József darabját adják: a „Toldi Miklós”-t. Mert éppen huszonöt éve, hogy a nagy jellemábrázoló a Nemzeti Színház tagja lett. Szacsвай Imre a kakasülön gubbaszt. Piros az arca, mintha láz gyötörné. Aztán halovány lesz, akárcsak a szegény Anzelmus páteré, amint a pozsonyi Szent János-kápolnában várta az ő hú kis oltárszolgáját. Ifjú Szacsвай Imre előtt kinyílt a szépséges tündérvilág, képzeletét megrohanta a nagy kísértés, a szent bódulat, agyába belevette magát a mérég, melytől nincs többé menekvés ebben a földi életben.

A színjáték bölcselői szerint a színelőadás örök varázsának egyik ősi titka az, hogy maga a közönség is dramatis persona: a színjáték részese lesz. Mint a színi játékok bölcsőkorában, mikor a közös kecskeáldozaton „ódé”-t énekeltek, közös vallási élményben egyesültek: mindannyian előadók és hallgatók voltak egyszerre. A közös élmény összeforrasztó mámora máig megmaradt. Mikor már régesrég kiváltak a tömegeből azok, akik játszanak, hogy a tömeg elnémuljon és csak őket hallgassa. De képzeletben ismét beléáll a játékba a közönség, részese a nagy dráma közös élményének és mialatt nézi a cselekményt, kiéli magából fojtott vágyait, kitombolja szenvedélyeit, megvalósítja álmát.

Így mondják ezt a színjátszás nagynevű tudósai. Így vallják és így magyarázzák: a nézők tömege nagy feszültségektől szabadul meg a színházban. Aztán folytatja a régi életét.

Könnyű annak a sorsa, ki így megkönnyebbülve, ismét beleilleszkedik a hétköznapok rendjébe. De a tizenhétéves Szacsвай Imre, valahol az öntudat küszöbe alatt, megérezte ez estén, hogy ő nem az többé, aki volt, ő a mások játékában kielégülni és fölszabadulni nem tud többé. Mert ő az örök protagonistész: aki a tömegeből kiválik, aki játszani akar, átalakulni, másnak lenni, mint ami a nappalok rideg világosságában lenni szokott. És kitárni mások előtt lelkének legbenszejét. Milyen útravalóval érkezett ifjú Szacsвай Imre, a vértanú vére, ebbe a színházi világba? Szép, sudárnövésű ifjú,

karcsú a dereka, széles a válla, domború a mellkasa. A tartásában van valami nemes, büszke és férfias. A feje márványból faragott antik római szobrokéra emlékeztet. Élesen rajzolt, akaratos, erős álla fölött hallgatag, komoly száj. Sasorra meredek és szélesen domboruló homlok fénylő boltozata alatt ül szilárdan, mint a tartóoszlop. Barna haja makacs fürtökben szegélyezi ezt a büszke és szép homlokot. Szürkés-kék szeme merengve és komolyan néz bele a világba. Ritkán mosolyog. Szükszavú, komoly ifjú. A történelmi Pozsony falai közül jött, maga is egy történelmi tragédia felhőivel a lelkében. A nemzet egyik nemes mártírjának unokaöccse. Gyermekéveinek felejthetetlen emléke, hogy nagybátyjának utolsó kezevonását olvashatta. Fején érzi még annak a Dank Agapius páternek áldó kezét, aki egykor Batthyány Lajost eltemette. Ajkán az édesanyja csókját, szeme tükrében a korán öszült, szakállas, komoly édesapa bús arcát hozta el Pestre. Nemrégén járt Nagyváradon, hogy meglátogassa rommá lett nagyatyját, Szacsvay Lajost. Ha behunyja a szemét, képzeletben ismét végighalad az eperfák között, az úriutcai kertben, a nagyapa gyászos otthona felé. Kinyitja a politúros, üvegajtós szekrényt, melyben a kivégzett nagybácsi könyvei sorakoznak. A szekrény üveglapjába Barabás, Kriehuber és Eybl rajzai után készült képeket illesztett be a vértanú: nevezetes férfiak arcképeit. Itt lapozgatta először Petőfi verseinek első teljes kiadását, mely „Emich Gusztáv betűivel” nyomatott. Nagyapa szófukar, roskadt, mélabús ősz ember volt: megrázó romemlék. Nem beszélt soha meggyilkolt fiáról. Agyán sűrű fátyol ült: fekete gyász tompasága. Jenő fiával lakott együtt, a volt negyvennyolcas honvéddel, akit a családban csak Gyeninek neveztek. Kísérteties mása volt bátyjának, Nagyvárad római jellemű követének, akit harmincegyéves korában öltek meg a Neugebäude falán túl, a Fa-téren.

Mikor Pestre kerül, első útja a Kerepesi-temetőbe vezet, a vértanúk közös sírjához. A józsefvárosi temetőből nemrégén vitték át Imre nagybácsi hamvait, hogy eltemessék egyazon sírverembe Woronieczky, D'Abancourt, Csernyus, Noszlopy, Jubál és -Giron csontjaival. Szürke márvány-obeliszket emeltek

A vértanú.

A nagypapa.

Az apa.

Az anya.

Antonia.

Imre.

Antonia mint Margareta.

Imre bajusszal.

a hant fölé. Vakító még a betűk aranyozása: „Van bíró a felhők felett... áll a villamos ég...”

Kemény jellemet, nemes büszkeséget, egész magyarságot hozott magával a föllendülő Pest léha forgatagába a szegény diák. Emlékeket hozott. Hagyományokat. Eszményeket. Lelkének, jellemének és testének nemes anyagát hozta, hogy föláldozza a magyar szó oltárán. Mert azon az estén, mikor először ment el a Nemzeti Színházba, sorsa elvégeztetett: élete a színpadé volt és a nemzeti művelődésé.

Az étkezése: napi két zsemle. Nemsokára dijnok lesz, hogy fenntartsa magát. A minisztériumi segédhivatal szúrágta íróasztala mellett álmodik szépet, mint a borsón térdeplő Platon „Az ember tragédiája” falanszterében. Körmöl, számoszlopokat ad össze, majd a Szini Tanodába rohan, hogy hallgassa mesterének, Szigeti Józsefnek előadásait és gorombaságait. Gyenes László, Váradi Antal, Tóth Imre, Ditrói Mór, Gabányi Árpád, Demidor Imre a társai. Este, mikor a Nemzeti Színház színpadára léphet mint statiszta, kiket lát tündökölni a lámpák ragyogásában? Prielle Kornélia és Szigeti József erejük teljességében vannak még. Az ifjabb Lendvay Márton és a Feleky-házaspár nagy sikereiket aratják. Föllép még az öreg Jókainé Laborfalvy Róza is. De már kegyeibe fogadta a közönség a fiatalokat: Náday Ferencet, Vizváry Gyulát, Jászai Marit, Rákosi Szidit és Újházi Edét. Helvey Laura, Halmi Ferenc, Szigeti Imre, Paulay Ede és az ellenállhatatlan humorú Szathmáryné népesítik be a színpadot, melyet 1837-ben emelt az idegennyelvű pesti sivatag közepébe a nemzeti lelkesedés és a nemzeti áldozatkészség. A színház még abban az állapotban fogadja a fiatal Szacsqvayt, ahogyan egykor Földváry Gábor, az „egy alispán” megnyitotta. Nagy teraszt tartanak vállukon a kocsifeljárót beárnyékoló oszlopok, a homlokzattól balkéz felé vasrács zárja el a színház udvarát, hol a diófák árnyékában színészek tereferélnek. Ifjabbik Lendvay Márton személyesen áll még azon a helyen, ha kissé beteges-haloványan is, ahol édesapjának szobra fog állani. A szomszédos „Griff” fogadó átalakult már „Pannónia” szállodává. Ennek a kávéházában szoktak uzsonnázni a színház művészei. Szigligeti Ede igazgató, a legszorgalmasabb magyar

drámaíró, kora reggeltől késő estig görnyed a hivatalában. Alig ír mostanság, mert egészen lefoglalja a színház gondja. Nemcsak egyszerű színészgárdát gyűjtött és nevelt, hanem föl-építette a gazdag hazai és külföldi műsort is. Shakespeare-műsora egyre bővül. Seribe, Sardou, Gogoly, Björnson, Daudet, ifjabb Dumas, Halévy és Meilhac darabjait játssza. A magyarok közül Csiky Gergely, Csepreghy Ferenc, Tóth Kálmán, Tóth Ede, Balázs Sándor, Toldy István, majd Abonyi Lajos műveit mutatja be.

A színészet még nem lett nagyüzem. Nem is üzlet. Egyáltalán nem „hasznothajtó foglalkozás”, miként az adóvallo-mási ívek mondják. Foglalkozásnak sem számít. Hivatás! Akik erre a pályára léptek, küldetést éreznek. A művészet ellenállhatatlan kényszere hajtja őket. Az ős színészvágy: ki-lépní önmagunkból és a lámpák fényében átalakulni azzá, amivé szeretnénk lenni. Eleven életként megvalósítani képzeletünk játszi képeit. Mindenekfölött pedig szolgálni, szépíteni, terjeszteni, nevelni a magyar szót.

De a Nemzeti Színház már társadalmi rangot, polgári fizetést, biztos jövőt ad az ő művészeinek. Ezek a művészek aztán meg is becsülik a nagy erkölcsi ajándékot: büszkék rá, hogy a Nemzeti Színház tagjai lehetnek és hiába kínálnának nekik *dús* földi javakat, nem tudják elképzelni, hogy akárcsak egy estére is hűtelemné váljanak a Nemzeti Színházhoz. A színész ebben az időben még nem akar versenytfutni bankvezérekkel. Nem él „mondain” életet. Szegénységében büszke. Kiváltságos lénynek érzi magát, akinek a kiváltságához hozzátartozik a szerzetesek szegénysége és a szerzetesek büszkesége: azoké, akik nem földi urat szolgálnak.

Valahányszor belép a színpadra, mint „népség-katonaság”, Szacsvay Imre heves szívdobogást érez a statiszták kopott jelmeze alatt. Szorítva hat le szívére a tudat, hogy színpadon van, még ha névtelenül, a tömegben is, de színpadon. Mégpedig a Nemzeti Színház színpadán. Megszokhatta már az esti statisztalást, mégis félénken, sápadtan, lábujjhegyen oszon be a dicsőséges falak közé és ugyanazt a szívszorulást érzi, amely már-már ájulással fenyegette, mikor először nyílt ki előtte a festett világba vezető üvegajtó. Élénken surran be

óda, hol Laborfalvy Róza és Prielle Kornélia játszik. Ahol a deszkák még emlékeznek Egressy, Fánicsy, Szentpétery, Tóth József és a nemrég elhunyt Déryné lépteire. A kormos falak is mintha visszhangoznák még az ő messze enyészett szavukat.

Az ifjú Szacsvay templomba lép, mikor a Nemzeti Színház színpadára lép. Oltár elé, hogy meggyújtsa azon önmagát és elégjen a nemzeti génusz és a nemzeti nyelv dicsőségére.

A Színi Tanodában, tizennyolcesztendő korában virul ki büszke, zárkózott szívéből az első szerelem virága.

Kezdődik a megindító Antónia-regény. A regény első fejezetét alig ismerjük, mert az ifjú Szacsvay Imre megsemmisítette azt a szerelmi naplót, melyet 1873. július 23-tól augusztus 19-ikéig vezetett. De azután ismét vásárol egy noteszt, hogy megörökítse szerelmes szívének dobbanásait. Ez a napló máig is megmaradt, mert az agg Szacsvay gyengéd érzelmesseggel őrizte a fakó sorokat, sírjának zártáig.

Szabó Antónia éppen annyi idős, mint Szacsvay Imre: tizennyolcesztendő. Operatanszakos növendék. Világosszínű, nemes anyagú szopránja, finom zeneisége, bájos lénye fényes pályát ígér az ifjú leánynak. Nemes szépség. Gesztenyeszín hajkorona dús terhe alatt roskadozik alabástromfehér, édesen bájos arca. Merengő nagy szeme szép homlok alól ragyog a szerelmesszívű, hallgatag ifjúra. Csakhogy ez a barna szem másra is mosolyog, nemcsak Imrere. Antónia kissé kacér. Mintha a fiatal leány idegeinek kifürkészhetetlen mélységeiben ott lebegne már a tudattalan tudat, hogy élni kell, gyorsan élni, mohón repdesve, mert nagyon rövid az idő és az út, melynek végén a korai megsemmisülés szakadéka vár reá. Lehet azonban, hogy Antónia kacérsága nem volt más, mint ártatlan kislányos ravaszkodás. Hogy Imrét szóra bírja. Mert túlságosan szemérmes, félénken tartózkodó, gögösen zárkózott volt az ifjú. Milyen megható, mennyire jellemző és ékesszóló a kis szürke bőrnotesz, melynek aranycirádás fődélét gondosan papirosba burkolta Szacsvay Imre, hogy még a napfénytől is óvja, minden porszemtől megkímélje titkainak tudóját, a rejtett naplót, mely Antóniáról szól, egyedül csak róla. A fődélén még most is teljes fényességében ragyog az aranyozott írás: „Notes”. A rendszerető fiatal Szacsvay a barnaszínű

belső fedőlapra szép kerek, formás betűivel odaírta: Szacs vay Imre. Budapest. Józsefváros. Zerge-utca 23. sz. fölsz. 2-ik ajtó ... A naplóban aztán kimondja a nagy szót. Nem titkolódik többé, nem zárkózik be, nem rejtegeti önmagát kandi szemek előtt. Kinyitja lelkének rejtekajtóit a gögös ifjú férfi, elkesergeri szerelmét, elsóhajlja csalódásait, vagy képzelt csalódásait. Fölujjong vad örömeiben és fölördít szilaj fájdalomban: „Gondolatim öbenne központosulnak, érzelmeim őt karolják át. Enyém csak a test, mely ösztönt követ, melyből — úgy érzem — számúzve van minden, mi nemesebb ...”

„Alig van öröömöm, mint abban, ha tudom, hogy ismét egy nap leáldozott...”

Világfájdalmasan hangzik ez. De ki mosolyogna az ifjú érzelmes keserűségén, aki maga is volt ifjú és szerelmes? Ez a napló a bizonyosság rá, hogy napjainak egyedüli tartalma ebben az 1874-es esztendőben Antónia volt. Csak érte él, körülötte kering az élete, nem tud másra gondolni, semmi sem fontos Antónián kívül, nem talál más följegyzésre érdemeset, mint Antónia mosolyát, mozdulatait, napirendjét: azt, hogy Antónia merre ment haza a Tanodából, mit nézett meg a színházban, kivel beszélt, mit mondott, jökedvű volt-e, rosszkedvű volt-e? Ha egy nap nem beszélt vele, az a nap üres, az a nap fölösleges volt az ő számára. Csupa lángolás, szenvedély, háborgás, kétség, szenvedés ez az ifjú, aki a napló fakult lapjairól, elhalványodott betűiből néz ránk tiszta, komoly kék szemével. Milyen jellemző Szacs vay puritán, férfias, úri és előkelő lelkére, hogy két és félévi barátság után, a színésziskolában, még nem meri bizalmasan szólítani Antóniát, akit halálosan szeret és aki őt is szereti! A kis naplóba önti bele fölháborodását, mikor egy újdonsült ismerős Toncsikának nevezi a bálványozott lényt, akit ő még máig is sóhajos hódolattal hív Antóniának.

ó, Antónia, Antónia ...

Míntha csak nagybátyjának, a vértanúnak lovagias nőtiszteletét örökölte volna. Míntha csak az utolsó intelemnek a Neugebäudeban írt mondatai visszhangoznának benne: „Az okos nő férfiu komolyságot kíván. Megkívánja az előző udvariasságot, de sohasem az alacsony hízelkedést. Társalgásunk

az asszonyokkal szíves, nyájas, kedves és szelíd legyen, szemérem és erkölcs tündököljön minden tettünkéből.” Vértanú nagybátyjának ezeket az eszményi gondolkozásra valló szavait idézi naplójában, némi változtatással. Majd így folytatja: „Ily nő szerelme emeli a férfi vágyait, reményeit; meg fogja osztani örömeit, keserveit; ha a férfi sorsa ily nő kezébe jut, az áldássá leszen. Viszont a sors nem, de az asszony mindig lehet átka a férfinak.”

Mintha már előrevetné árnyékát a jövő. Aki ilyen ideális lelkületű és ilyen sokat vár az eljövendő asszonytól, megtalálja-e valaha is a boldogságot? Alig húsz éves. Először szeret. És már sötét fellegek járnak lelkének egén. Ilyen kifakadásait olvassuk: „A nőnem iránt, melynek tökélyét tanultam ismerni, el fog veszni minden tiszteletem . . .”

A napló derűs, majd borús, indulatos, majd elérzékenyült, boldog és boldogtalan lapjain ilyen mondatok váltakoznak: „Aludj édes álmokat szívem leánya, te ...” „E napok valóban oly szépen tűnnek, hogy szinte vádolom magam, hogy naplóm száraz jegyzékét adja szép tartalmuknak. ...” „Valóban nem vagyok képes leírni az örömet, sem a bánatot, mit Antónia egy szavával képes nálam előidézni...” „Óh, Isten, ha e hónapot átélem, én azt hiszem — halhatatlan vagyok ...”

Ne gondoljon senki szerelmi titkokra, míg e naplót olvassa. E két félig-gyermeki lény ártatlan vonzalmának bizonyosságait találjuk a napló őszinteségében. Némely helyen Szacs vay Imre kerek betűit érthetetlen ákombákomok váltják fel. Egyes szavakat, vagy egész mondatokat, vagy néha egész sorokat rejtekírással jegyzett be naplójába. Az öreg Szacs vay Imre hagyatékában megtaláltuk a gondosan megőrzött picinyke cédulát, amely a rejtekírás kulcsát adja: a titkos ábécét. Most már elolvashattuk az izgalmas, a forró, az álarc alá bújó titkokat, a szenvedélyes szavakat, a rejtelmeket, amelyeket nem mert rábízni még a titkos naplóra sem, csak rejtett írással.

Mit mondhatott a rejtekírás? Ilyen szavakat: „Azt mondta: szeret. ...” „Én pedig szeretni fogom és nélküle nem élek . . .” »Vonzalmamat méltányolni még ma sem bírja ... minek ez álszín? . . Tudod, hogy szeretlek! Mit kívánsz még?» És egy-

szer, egyetlenegyszer: „ma először... meg...” Azt, hogy először csókolta meg őt Antónia, háromévi epedés után, — rejtek-írással jegyzi föl naplójába. Nem bízza közönséges betűkre, amelyeket utóbb akárki elolvashatna . . .

Milyen tisztalelkű ifjú volt ez a Szacs vay Imre, akinek ilyenek a legmélyebb szerelmi titkai! Következnek aztán ilyen sorok: „Adj alamizsnát a nyomoréknak, hogy mankót vehessen ...” Nyomban utána ilyen mondatok pátosza dübörög: „Nehéz fellegek alatt küzdő szegény kebel! ...” „Holnap, ó, azt hiszem, e nap tán fel sem virrad, oly soká tart eljövetele . . .” „Ó, tűrj még, ne siess, ne akarj szétrombolni egy oly érzelmet, melyet évek érleltek s egy jobb jövő reménye érdemlett meg!” Majd ismét komor keserűség: „Könnyű leszen neked a feledés egyszerű lepleit vetned emlékemre. Nem úgy nekem!”

Aki e szenvedélyes, büszke és keserű szavakat írja, mindössze húszéves. De a mi fülünk hallja már szavából a későbbi Lear, Macbeth, Brutus és Petur fürgeteges szenvedélyét, márványgőgjét, eget ostromló keservét. És kiérezzük a szerelmes ifjú mondataiból a férfikor nemes büszkeségét, keserű komorságát és dacos férfiaságát. „Midőn ifjúságom virágait sírba láttam hullani, midőn ensírom felett érzem először, hogy én is ember vagyok...” „Avagy, mi szintén lehetséges, áll szavának, mit egykor mondott, hogy ő engem ki fog gyógyítani? Ó, az ily gyógyszer nagyon mohón ragadja a betegséget a megsemmisülés felé. Azt hiszem, az ily gyógyszernél többet használna egy kis nyíltság. Mert ha én Antóniánál meghallgatásra nem találnék, ha buknom kell is, legyen a csapás rögtöni, hogy a sújtott egyszerre semmisüljön meg, nem pedig úgy, mint most én . . .” „Erős meggyőződés, hogy szíveinknek misem fájhat annyira, mintha bukásunknak önmagunk vagyunk okai.”

A férfi jellemvonásai a maguk teljességében bontakoznak ki már ebben a korban is. A szerelmi naplóba pedáns pontossággal beírja, hogy este, mikor Antóniával színházba mennek, mit játszottak. Mikor Antónia adakozó, kegyes kedvében van és egy-egy szál virágot ad szenvedélyes udvarlójának, ő nemcsak forró szavak lávakitöréseiben örökíti meg a nagy eseményt naplójában, hanem zárójelben odaírja azt is, hogy

ez Antónia No. 3. vagy No. 4. számú virágja. A virágokat gondosan elrakta, mint ahogy minden szerelmes ifjú megőrzi az ilyen hervadt szirmokat. De Szacsvey Imre megőrizte nyolcvanötéves koráig: életének végéig. Gondosan összehajtogatott kis négyszögletű papirosba rejtette a virágokat és a papirosra ráírta a napot, amikor a virágot kapta és a számot is: hányadik virág-adománya ez a szépséges, a bűbajos, a tündéri Antóniának. Ma, hatvanhat év után, e virágok fakó arca hervadtán mosolyog ránk és a száraz levelek, a szikkadt szirmok felénk sóhajtják egy hatvanhat év előtti tavasz illatát. Antónia titokszerű lénye állandó lelki izgalomban tartja az ifjú Szacsvayt. Kínozza az a tudat, hogy nem képes a szeretett lány lelkének rejtekébe belátni. Fény és árnyék ez a lány, tisztaság és kacérság, nyíltság és titok. Megdöbbenve, szorogva, értetlenül, föl-föllobbanó haraggal áll leányka rejtélye előtt. Tiszta, töretlen, férfias lélek. Nem szereti a bujkálást és a nappali komédiázást. Ő a „vagy-vagy” embere. Az „igen” nála igent jelent és a „nem” pedig azt, hogy — nem! A beteges, szeszélyes leányka lelkének szövevénye félelmet kelt benne. „Az ily nő befolyása lelkem gyilkosává lehet!” — kiált föl egy helyen. Féltékeny. Nem írja le, szégyell bevallani. De gyanús az, hogy pontosan följegyezi valahányszor Kovacsik énektanárral látja Antóniát. A naplóban néha csak ennyit látunk: „Kovacsik (!!!)..” De tudjuk, hogy ez mit jelent. Azután: „Antónia, én hiszek neked! Hiszek, mert hitem te vagy! Téged veszítve, hitemet veszítem el.”

Antóniának titkai vannak. Vagy talán csak úgy tesz, mintha titkai volnának. És ez a végsőkig hevíti a fiatal férfi féltékenységét. A napló, ha csupán a szavak szótári értelmét keressük, ennyit árul el a kebel mélyén fölgerjedő viharról: „Nem láttam őt... Jobban multhat!...” De az ilyen szűkre szabott mondatokból kiérezzük a földindulás moráját és a Kovacsik neve mellé tett három fölkiáltójelből három dühödt othelloi kitörést vélünk hallani. Szacsvey még azért is féltékeny, mert Antónia — másoktól fogad el könyveket kölcsönbe. Hosszú lapokon át abból áll a napló, hogy Antónia fogadta-e a köszönését, vagy nem? És ha fogadta: mikép fogadta? És e kurta napló-sorokban mennyi feszültség, drámai lüktetés,

tikkasztó forróság van! „A mai napot bevégeztem. Hisz a nap csak addig tart, míg őt látom...”

Szacsvay Imre, aki türelmetlenül várta az alkalmat, hogy tehetségét a közönség előtt is bemutassa, a bukófélben lévő Istvántéri Színházban játszott különböző szerepeket. A mai Klauzál-téren állt ez a színpadkör szerű építmény, Miklósy Gyula társulata játszott benne. A színház pályafutása már akkor alkonyodóban volt, mert a társulat elvesztette vonzóerejét, Vizváry Gyulát, a komikust. A kis Vizváry ugyanis a Nemzeti Színházhoz szerződött. A kínosan halódó múzsahajlék 1874 újev napján leégett. Mint növendék, játszott és statisztált a Várszínházban is, amelynek ódon épületében hetenként egyszer tartott előadást a Nemzeti Színház. A Klarissza-apácák hajdani klostromának történelmi hangulata különösen vonzotta a fiatal Szacsvayt. Bolthajtásos, fehérre meszelt cellákban öltöztek, gyertyafénynél festették arcukra a maszkot és a nézőtér roskadozó karzatai, molyrágta páholyfüggönyei még II. József korát idézték a fiatal színész emlékezetébe. Szép, hangulatos esték voltak ezek. Késő délután odaállt a Nemzeti Színház elé a kopott és kérdemesült társaskocsi, a tanodái növendékek fölkapaszkodtak rá és a vén lovak baktatva megindultak velük a Vár felé. Ebben a vén bárkában imbolyogtak a statiszták végig a városon, a Lánchídon, az Albrecht-úton és a Vár hallgatag, öreg utcáin. Az előadás előtt beszöktek egy percre Antóniával a Szentháromság-téren lévő kis cukrászdába. Az előadás végével pedig mily szép is volt álmodozni a sötét kocsiban, a többi bóbiskoló leány és fiú között. És egyszer talán, talán az is megtörtént, hogy Antónia álmos fiatal feje odahanyatlott az ő széles vállára . . .

Aki e napok történetét olvassa, csaknem hét évtized múltán, akarata ellenére is belékerül egy rég elmúlt szerelmi szenvedély gátakat rontó sodrába és lüktető halántékkal, zakatoló szívvel éli át az elporladt szívek minden gyötrelmét. A kéz elporladt, mely papírosra vetette e kurta szavakat. A betűk is elhalványodtak már. De a szaggatott mondatokból vergődő szív sóhajt, kesereg, panaszkodik. „Elmének ablakuk előtt, azon reményben, hogy talán láthatom ...” Mi, akik Szacsvay Imrét nehézjárású, koros férfinek, majd fehér aggastyánnak

ismertük, meghatottan nézünk a régi Kerepesi-út felé, melynek utcaköveit annyi méltósággal, oly megközelíthetetlen királyi zárkózottságban tapodta és elképzeljük őt sápadtan, soványan, lobogó szemmel, amint ugyanezen köveket rója föl s alá, föl s alá, egy ablak alatt, fél éjtszakán át. .

Mikor nemes haraggal, férfiúi önérzettel lázad föl a napló lapjain Antónia kis játszadozásai miatt, másnap már mentegeti a kacér kedves, a kegyetlen, hűtelen, szeszélyes, véle, az orosz-lánossal csúfondárosan játszadozó Antóniát: „a tegnapi sorokat olvasva, kissé szigorúnak találom...” Valahányszor leírja, egyre többször és egyre több felkiáltójellel, Kovacsik énekmester nevét, mintha felhördülne a napló papirosa: Kovacsik!!! Nem fűz megjegyzést Kovacsik nevéhez. Más féltékeny szerelmes ifjú bizonynyal becsmérelné, de legalább őszintén elmondaná a naplónak: miért féltékeny erre az emberre? Miféle szerepe van a vissza-visszatérő Kovacsik-névnek Antónia életében és annyiszor fölpanaszolt titkai között? De az ifjú Szacs vay nem szennyezi be Antónia nevét még az önmagának írott naplóban sem. Nem akarja leírni gyanúját, amely nem — bizonyosság. Elpirul a gondolatra, hogy rágalma zni találná szerelmését. És jaj, hátha egyszer, sok-sok év után, mikor ők már nem lesznek a világon, valaki más olvassa e sorokat... Maga ez a hallgatás, a napló papirosával szemben is megőrzött titoktartás, az önmagát fékező lelkiismeretnek ez a megindító bizonyossága teljes képet ad e bontakozó férfilelekről és férfijellemről.

Sokszor jajdul föl azért, mert Antónia kicsinyli, gúnyolja, még mások előtt is. Ez az, amit a büszke férfi nem bír el sohasem! Keserőségében odáig megy, hogy — leissza magát. Részegségében sértegeti édesanyját: a szeretett és tisztelt anyát, akin megható hódolattal csügg! Akinek a sírjára még élete végén is elvászorog majd! Mekkora örvénylése a keserűségnek, mily roppant kavargó indulat ez, amely nem talál másfelé kiutat, mint az ittas tombolásban! Holott Szacs vay Imre egész életén át mértékletes és fegyelmezett ember volt... Amilyen kegyetlenül mardosta őt a lelkiismeret minden kis ballépésért, úgy appellál az Antónia lelkiismeretére: azt képze li, hogy Antóniát gyakor gyötörni fogja ez, mindazért, amit ővele tett. Aztán

a rideg jövő látomásai kínozták a húszéves ifjút, aki az élet hajnalán így ír: „majd ha befutottam a pályát és visszaneztek...”

Húsz éves. És prófétai lélekkel látja már, milyen keserű, rideg, magányos lesz élete!

Antónia elénekli zongora mellett a „Hervadt virágok” című dalt és a húszéves fiatalember ezt írja be naplójába: „Úgy szeretem én e dalt, mely annyira emlékeztet az én hervadt reményeimre...” Wertheri hangulatnak, ifjúi érzékenységnek, talán regényes szenvelgésnek is nézhetnénk ezeket a komor mondatokat, ha nem ütött volna rájuk pecsétet a Szacs vay Imre élete és ha nem ismertük volna férfikorában őt, aki ifjúkorában e sorokat leírta. „Könnyű játszani annak, ki a játékban mit sem vesz!” — sóhajtja ő, aki csak a színpadon ismerte a játékot és az életben mindent komolyan vett. Lehet-e boldog az ilyen ember? „A remény halála a valóság — írja —, koporsója az emlékezés és sírja — kebelünk ...” Mennyi sebe van már e kebelnek, mily sok álma foszlott szét e léleknek és milyen borúsán néz ez a szem a jövőbe! ..., Szép, daliás, zengő beszédű, nemes jellemű, finom műveltségű és hódítóan tehetséges fiatal férfi, akit azonban a sors arra hívott el, hogy a nők világában a lélek keserű tapasztalásain menjen át. Megnemértésre született nemes férfipéldány volt ő, akit sorsa egy pillangószerű kislány csapongásainak bűvös körébe sodort. Antónia szeretett férfiak társaságában szórakozni és a komoly Szacs vay — felolvasta neki Kölcsey emlékbeszédét Berzsenyi Dániel felett. Majd, mikor a kis Antónia talán a legújabb tanodái pletykákra volna éppen kíváncsi, ő szép zengő hangon olvassa Kölcsey másik fenséges szónoklatát, a gyermekgyilkos felett tartott vádbeszédet... örök képe ez annak az ifjú férfinak, akit a Gondviselés szép, daliás külsővel áldott meg, de a szép, nemes lélek teherré lesz, amely lehúzza őt, mikor a nők kegyéért ficsurakkal kell versenyt futnia.

Antónia többször betegeskedik. Hirtelen lesz rosszul. Azán: a hangja rekedt. Néha azzal a hírrel fogadják Szacs vayt, hogy Antónia ma nem megy be a tanodába, mert gyengékedik ...

Árnyék. Árnyék borul rájuk. És amint oszlanak Szacs vay Imre lelkének egéről Antónia titkainak, szeszélyeinek, gonosz kodásainak *fellegei*, *amint* a szerelmi láthatáron kezd föl ragyogni a jövő szépséges délibábja, — egyre sötétebb lesz az árnyék, mely nyomukban oson és beborítja őket az orvul közelítő este homályával...

II.

1874 május hó elsejétől a kolozsvári színház tagja Szacs vay Imre. Mint: „fiatal hősszerelmes és társalgási színész” — ahogyan szerződése mondja. Köteles vállalni „minden drá mai, vígjátéki és színmű-szerepet”. Korbuly Bogdán intendáns a nyomtatott szerződési mintára még odaírja kézírással, hogy: „Ha t. c. Szacs vay Imre úr a nyári színidény alatti működése által úgy a közönség, mint a N. Színház igazgatóságának meg elégedését kinyerendi”, némi fizetésjavítást biztosít neki a havi 80 forinton felül.

A „Júlia” című francia drámában lépett föl először. Mű ködéseknek első idejében már kegyébe fogadta a fiatal művészt Kolozsvár közönsége. Kolozsváron volt, Erdély fejedelmeinek városában, a Bethlenek, Bánffyok, Wesselényiek birodalmá ban, az öreg színházban, ahol az úttörők játszottak egykor, ahol Jancsó Pál, az első magyar komikus neveltette Erdély urait és Déryné énekelte Mozart áriáit legelőször magyar nyelven.

És ott volt, mindenek fölött ott volt — Antónia!

Szacs vay Imre szellemét rendkívüli módon megragadta Erdély történelmi levegője. Kolozsvár a magyar műveltségnek menedékvára azokban az elmúlt komor időkben, mikor a Királyhágón innen hazájában hontalan a magyarság. Erdély uri népe különös erdélyi hazafisággal és nemes erdélyi büsz keséggel istápolta a színészetet és az irodalmat. Külön erdélyi ügy volt az ő számukra ez. Kolozsvárott öreg házakat, nemes történelmi zengésű utcaneveket látott. Nagyúri házakat talált, vendégszeretőket és művelteket. Nagy színészek nyomát ta posta a Bél-Farkas-utcai öreg színházban, öreg komédiásokhoz

látogatott el, akik úgy éltek itt, mint Kolozsvár múltjának eleven ereklyéi, ódon bútorok, képek, könyvek meséltek neki. Urakat ismert meg, akiknek személye maga az eleven történelem. Ebben a patriarchális, művelt és nemes légkörben bontogatta szárnyát a magyar tragikai művészet sasmadara: Szacs vay Imre. Forró becsvágyának azonban nem volt elegendő, hogy Kolozsvárott sorra játszotta a leghatásosabb szerelmes hősszerepeket. Álmainak netovábbja, hogy egyszer Bánk bán keservét mennydörögje el a színpadon, örült tehát, mikor Sztupa Andor szegedi igazgató vendégszereplésre hívta és éppen a „Bánk bán”-ban. De az önmardosó lélek, az önmagát kíméletlenül bíráló idealista maga állapította meg, hogy bizony „koraszülött Bánk bán volt ez”, akinek senki sem hitte el, hogy „lépte alatt reng Magyarország”, mert saját meggyőződése szerint, még a szegedi színpad se rengett a lépteit alatt.

Első nagy sikere: a „Don Carlos” címszerepe. Azután Czako drámája: „A végrendelet”. A fényesszemű Antónia elkéri néhány percre Szacs vay szerepét. Kinyitja, rátapad a betűkre: a költő szavaira, amelyek forró lávaként megolvadva ömlenek az ő bálványának ajkáról. Sietve ceruzát kér és beleírja az összehajtogatott szerep-kéziratba: „mikor e szerepet majd ismét játssza, jutok-e még eszébe?...” Azután visszaadta a kis füzetet Szacs vaynak.

Szacs vay — sohasem játszotta többé ezt a szerepet! ...

Kolozsvárról vendégszerepelni járt a társulat, különösen a nyári hónapokban. Egy kis sárga jegyzőkönyv őrzi az egyik ilyen körút emlékeit. Beszédes bizonyossága ez a mellényzsebbe való notesz a fiatal Szacs vay rendszeretetének. Ezeket olvassuk benne:

„Kolozsvárról elindultunk május hó 5-én este. összes pénzünk volt nyolcvan forint.

I-ső állomás: Marosvásárhely. Első előadásunk volt szerdán, május 7-én „Az elkényeztetett férj”, „Jer ide Rómeó”. Bevétel 94 forint. Második előadás szombaton, 10-én volt: Bokrétaaszavalat, „Miniszter előszobájában”. Bevétel 61 forint. Jegykezelő Gubodi Gyula, Csiki Gerő. Ismerősök: Dicsőék. Szállva voltunk a Transsylvániában 8. szám és 16-ik szám.

Terem a Transsylvaniaában egy előadásra 10 forint. Székelyudvarhelyre hozott Végh Domonkos kocsija 20 forintért.”

És így tovább. Mindenütt följegyezi azt is, hogy kikkel ismerkedett meg. Székelyudvarhelyen ezek az új ismerősök: Solymosi Károly polgármester, Ugrón Gábor képviselő és neje, Gyertyánffy testvérek, kereskedők, Luzsinszky, Solymosi Endre, Váró Ferenc, Szuppán és Kolbán tanárok. „Étkezünk Sznappeknél jól. Boronkaynál drágán. Nevezetesség: a Szejke. Eljöttünk hétfőn, május 19-én Csíkszeredába, szép időben, 12 forintért. Útközben szép vidéken jöttünk. Közbeeső helyek: Homoródfürdő, Oláhfalu (itt étkezünk). Nevezetesség: az „Éltető kút” (kitűnő víz).”

Azt is megírja, hogy Csíkszeredán az „Arany szarvas”-ba szálltak, ahol Jankovicsné a vendéglős és a férje süket. Nagyon dicséri Tusnádot. „Gyönyörű hely, patak zúgása mellett tölöttük az éjt”. Leírja a tájakat, a városokat, azok nevezetességeit, a múzeumokat, a festői vidéket, Zalatnától Abrudbányáig. Ez a pedantéria végigkíséri az életét. Jellemének korrektségéhez tartozott, hogy ügyeit mindig rendben tartsa és mindenről számot tudjon adni. Művésznél ritka tulajdonság. A rendszeretet hozzátartozik Szacsvey Imre művészi lényéhez is. A klasszikus szépség, a nemes föntség, a harmonikus kiegyensúlyozottság vágya élt benne.

1875-ben nagy megtiszteltetés éri: Szigligeti Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, próbaévre akarja szerződtetni. Szacsvey Imre haláláig megőrizte Szigligeti levelét, amely így szól:

Tisztelt Uram!

Kíván-e 1875 ápril i-től egy próbaévre ezer ft. fizetéssel a Nemzeti Színházhoz szerződni? Ha igen, szíveskedjék értesíteni, én küldöm a szerződést, melyet majd két tanú előtt aláírván, vissza fogna küldeni.

Tisztelettel:

Szigligeti igazgató.

Szacsvey Imre azonban — nem mond igent! A felajánlott fizetést is kevesli. De legfőbb oka az, hogy még gyakorlatot akart szerezni. Nem szeretne harmadrangú kis színészké lenni

a Nemzeti Színháznál. Akkor vágyik visszatérni, mikor a nagy tragikus szerepkör vár ott reá. Így válaszolt:

Nagyságos Úr!

Megtisztelő soraira nem válaszolhattam mindeddig, mert határozni ez ügyben igen nehezen tudok.

Köszönetem kifejezése mellett nyilvánítom igaz örökömet figyelméért, hogy csekélységemet ily kitüntetésben részesítette. Előhaladásom érdeke azonban nem engedi, hogy 1440 frt. évi fizetés mellett három évre szerződésileg biztosított állásomat elhagyjam 1000 frt., tehát tetemesen csökkentett próbaévi fizetésért.

Teljes hitem, hogy Uraságod, kiben jóakarómat tanultam mindig ismerni, e válaszom igazságát helyeselni fogja.

Kolozsvárt, 1875 dec. hó 3-án.

*Maradtam alázatos szolgája:
Szacs vay Imre.*

Antónia és Imre már jegyesek. Antónia szép sikereket arat Kolozsvárt: különösen emlékezetes szerepe a „Faust” ábrándos és fölgnyulladt Margarétája. Boldogan színezik jövőjüket, foglalkoznak eljövendő életük édesen apró részleteivel. De az ifjú Antónia hangján fátyol ül. Lehellete elakad, mintha hirtelen a torkát markolászná egy láthatatlan kéz. Gyakran köhög. Finom arcán piros lázrózsák nyílnak ki. Szeme lidérces lánggal lobog: nedves fényű, elboruló, föl-föllobbanó tükör. Már Pesten is beteg volt, de Imrének sohasem mondták meg, hogy mi baja? Az orvosok titkolóznak egy ideig, de aztán őszintébbek, mert az idő sürget: „Szacs vay úr nagyon, nagyon sajnáljuk, de meg kell mondanunk ... nincs... nincs mentés ... Ez — gégetuberkulózis!...”

Szacs vay, a becsületes Szacs vay, a ridegségig őszinte ifjú férfi, megtanul hazudni. Az ő nagy betege előtt el kell játszania élete legtragikusabb szerepét. Nappali komédiás lesz, aki egész életén át annyira meg fogja vetni a „nappali színeszeket”. Antónia szobája tele virágokkal és könyvvel:

mindezt Imrétől kapja. Rosnauba, majd más gyógyhelyekre kíséri haldokló jegyesét. Antónia már alig hogy suttogni bír. De Imre még egyre mosolyog. Bizalmat áraszt a szegény haldokló felé. Járnak a sétányon, karonfogva, a tavasz virulása veszi körül őket és Antónia arcán ott borong már az este, a hideg és ködös, a borzongató és örök este. Nemsokára válni, válni kell!

Antónia ezekben a hetekben írja Szacsvay Imréhez meg-rázó verseit, magyarul és németül. Sejtelmes lelke már a másik asszonyról beszél, aki majd egykor megvigasztalja Imrét.

Az asszonyról, aki valóban eljött, de — sohasem vigasztalta meg Imrét.

Antónia alig-alig vonszolja törekeny kis rom-testét. Imre karjára támaszkodik, köhög és — boldogan mosolyog. Folyondárként fonódik a daliás ifjúhoz, mintha az élet forrása fölé hajolna, hogy onnan szívjon magába egészséget. Az erdei séták hirtelen meg-meg szakadnak, Antóniát fuldokló köhögés rázza, az arca kísértetiesen fehér, szemében rémület lobog, szólni nem bír, csak a tágra nyílt szem kérdez ... kérdez: „csakugyan, meg kell halnom? És te ... elengedsz?” Imre leülteti egy mohos vén fa lombjai alatt a padra. „Semmi, semmi, szívem” — suttogja Antónia és már megint mosolyog. Imre szeretné elrejteni arcának komorságát és megpróbál szintén mosolyogni. A lombok között dalos madarak trilláznak, vadgalambok turbékolnak. Antónia elboruló szemmel néz a fák rejtekébe. Hallgatja a rigók dalát.

ő nem fog énekelni többé sohasem!

A nap nyugovóra tér. Búcsúzó sugarai rózsaszínt lehellnek a haldokló Antónia patyolatfehér arcára. Megint rámosolyog szerelmesére. És levegőért rimázkodó küzdelemben lélekzetért kapkodva, súgja, mert hangosan szólni nem tud már:

— Színpad ... Lásd, az arcomat nem is kell már kifestennem ...

Utolsó sétájuk az üveghutába vezet. Szemük láttára, egyenesen az ő számukra fújnak ott két formás poharat. Az egyikbe ezt vésetik: „Rosnau, 1875. aug. 19. Antónia.” A másikba pedig: „Rosnau, 1875 aug. 19. Imre.”

A két pohár ma is itt van meg, kegyelettel őrzött épségben. Az agg Szacs vay Imre féltékenyen ápolgatta őket. Valahányszor eljött az augusztus 19-ike, a két pohár születésnapja, színültig töltötte az „Antónia-poharat” és az „Imre-poharat” borral, némán kezébe adta Antónia poharát élete leghűségesebb társának, az unokahúgának és — koccintottak. A hatvannégy éve sírjában porladó, szegény Antónia emlékezetére.

Naplót is vezet a hervadó Antónia, kusza ceruzavonásokban önti ki halálsejtelemtől gyötrött lelke titkát. Minél kevésbé tud beszélni, annál mohóbban ír. Egy zöld színű, hosszúkás, kemény fődélben bújnak el a fehér papírlapok. Minden egyes oldalt bekereteztet, piros és fekete ráába, amelyet egy vonalzó segítségével húzott remegő keze. Próza és vers váltakozik a kis füzetben. Hol magyarul ír Antónia, hol meg gót betűkkel, németül. Ma már nehéz volna megmondani: e bizonytalan, elhalványodott szavakból, e rejtelmes mondatokból mennyi a sajátja és mennyi az idézet? Valószínű, hogy a nagybeteg sok regényt és verset olvasott. Ha egy-egy mondat, vagy verssszak nagyon megdobogtatta fájó szívét — beírta a zöld könyvecskébe. „Ich glaube an einer ewigkeit der Liebe.”

Aztán:

ISTEN VELED!...

*Isten veled,
Letépett része e zúzott kebelnek,
Ki üdvöt adtál annak és szerelmet.
E szív soha, soha el nem felejt.
S bármerre visz, ragad a sorsnak árja:
Isten veled!!*

*Ha elmerengsz a távol kék ködében
S ha rám emlékezve, bánatos szemedben
Egy könnyet zúz szét reszkető kezed,
Egy szót sóhajtson akkor is az ajkad
S e szó legyen, mely estenden elaltat:
Isten veled.*

*Ha majd találsz egy lányra, ki szívednek
Megadja azt, mit én veszték tebened,
Gyógyítsa az meg fájó szívedet
S ha önfeledten karjaidba zárod,
Tépd szét emlékem, mint hervadt virágot.
Isten veled.*

*Isten veled!
Ha visszatér end sz majd egykor, sokára
S eszedbe jut a szenvedés leánya,
S egy sírhalmot lát helyette szemed,
Borulj csak egyszer a kopár halomra,
Egy könnyet ejtve és e szót susogva:
Isten veled!!!*

Majd ilyen sorok:

„A gondolat, egészségesnek lenni, egészségesnek, úgy elmaradt mögöttem, mint a messze ifjúság álma... És tűnik, tűnik egyre messzebb, mint maga az ifjúság.”

„Mily rövid a boldogságnak egy napja ... Milyen szörnyű hosszú a szerencsétlenségnek egyetlen órája.”

Néhány kusza német sor. Rapszodikus szavak, elhalványodott betűk, félben maradt mondatok. Azután:

„És ha elveszteném szerelmét is! Szenvednék, s ha nem halnék bele, akkor is szeretném.”

„Tudok én némán szenvedni!! Türelemmel várni, vagy sírni s boldogság hiányában a reménynek és emlékeknek élni.”

A betűk egyre bágyadtabbak, egyre inkább tántorognak, a ceruza már reszket a verejtékező ujjacskák között, majdnem eldőlnek a betűk, megvékonyodnak, betegesen haloványak, önmaguk árnyékai, mint az, aki írja őket:

„A könnyek öszinték ... a mosoly színlelt... A mosoly arca fátyol, mely alá a szív rejtőzik, hogy hazudhassék . . .”

„Rosnau, 1875. augusztus 1. Nagyon sok halovány homlok, nagyon sok beesett orcán, nem egy kialudt szemben ott búsong az ilyen megtört szerelem története ... És mégis... mégis: a kisírt szem megtanul újra barátságosan nézni a világra... az ajkak is megtanulnak mosolyogni, ha fárad-

tan is, ha igen fáradtan is, mikor vidám gyermekek játszódását nézik, vagy a verőfényes májusi nap ragyog fölötük ...”

„Mikor a szerelem napja kialszik, olyan borulás köszönt rá a nőre, melyet nem lehet többé megakadályozni...”

Aztán keserű sejtelmek, kétségbeesett szorongások:

„A legsúlyosabb csapás, amely egy szívet érhet: az odaadó szerelem elárulása. A szívet megrendítő eszmélés, hogy méltatlanná vált szeretetünkre az, akít olyan nagyon, de olyan nagyon szerettünk... Szörnyű a küzdelem, a kétségbeesett viaskodás, amelyet a védekező szerelem kénytelen megvívni a megvetéssel: a megvetéssel annak személye iránt, aki eddig nekünk a legdrágább volt...”

*„Leülök a leander mellé,
És elbeszélgetek vele;
Szerelmet is vallok neki
S megkérdzem: engem szeretsz-e még.”*

Ki írja le ezeket a szavakat? Antónia ez? A régi Antónia?... A szépségében diadalmas, a férfiaktól körülrajongott, a kegyetlenül kacérkodó Antónia? Az, akinek a keze a bohó gyermekes rejtekírás ákom-bákomjaival firkálta tele a kis cédulákat, heves párbeszédet folytatva Imrével? „El fogod-e tépni a fátyolt, melyet ridegséged elém tart?” — kérdi a szerelmes Imre. „Ne bosszants, kérlek, mert nem ismersz engem, hová viszel! ...” — feleli a haragos kis Antónia. Mire a szerelmes ifjú oroslán így csöndesíti: „Légy hű hozzám... és ne felejts el engem ... Holnap látni foglak újra ...”

És még ezt a halk dorombolást is — rejtekírással!

Most pedig Antónia írja ezeket az esengő, szorongó szavakat? Az, aki közönyösnek tetette magát és ezzel úgy megkínozta Imrét? A szeszélyes, a csapongó, a férfiakat hódító kislány szava ez? Ő eseng ennyire a boldogság egyetlen percéért? Ő mered rá a halál arcára ily komoran? És ő búcsúzik ily lemondóan szíve halványától: „s eszedbe jut a szenvedés leánya...?”

Szacsvay Imrének menni kell. Búcsúznak. „A viszontlátásra ...” És a napló is búcsúzik:

Az apa, fia balála után.

A kis Tibor.

A fiatal apa.

IV

Szacsnye Lear kivaly éi Vitzny: a bolond.

Az óvult Lear.

*Mit mondjak, mit ne mondjak?
Mind hasztalan!
Te mégis s egy örömnöknek
Már vége van.*

*Kísérjen a szerencse,
Ha menni kell,
Legszebb reményeidnek
Seregivel.*

*Légy boldog mindörökre
S felejts el bár,
Boldog napjaidban
Ez a határ.*

Néhány német strófa következik, kiragadva innen, amonnan, régi poéták műveiből, aztán egy ilyen mondat:

„Külsőre ne tekints, mert az arc rózsái elhervadnak s egykor csak a jószág boldogíthat.”

„Van-e a kebelnek fékezhetlenebb ördöge a vágynál? És van-e sajnóbb seb, mint vágyaink elérhetetlenségének tudata?”

Antóniát még visszaviszik Kolozsvárra. 1876. május 8-án meghal, szerelmese karjában, mosolyogva: „messze száll, messze a gerle...” Szacs vay Imre, sok év után, így emlékezik vissza a szörnyű csapás percére:

„Ablakod alatt napsugaras verőfényben méhek zümmögtek a nyíló körtefán. Virágillat és madárdallal volt ittas a levegő... s én kezedet fogva, dermedten néztem, mint fagy oda ajkadra a végső mosoly, az utolsó, mellyel lelked a végtelenbe száll.”

Szacs vay Imre alig huszonkét éves, amikor rászakad a gyász. Rianás szakítja ketté életének tükrét. E szörnyű repedés nem fog beforrani többé sohasem. Ez a fönséges férfilélek nem képes a szerelmeskedésre. Az ilyen szívekben csak egyszer, egyetlen egyszer nyílik ki a szerelem csodafája: egyetlen egyszer a földi életben. Azt, amit a bécsi kedélyeskedés „Liebelel”-nek nevez, a Szacs vay Imrék nem ismerik. Az ilyen jellem, az ilyen lélek nem ismeri az alkudozást önmagával sem. Egész ember és egész érzelmeket érez. Nem sír, nem tépi a haját, nem veti magát a földre. Büszkén rejti a

földindulást, mely egész bensejét rázza. Kemény derékkal áll a sír mellett. Nem hull a könnye sem. Olyan, mint az eleven fejfa.

Abból a talajból, melyben ifjúságának borús emlékei, az élet első benyomásai, a legelső tapasztalások és családjának sorsa vetették el a magot, most női ki büszkén, magányosan, sudáran és félelmetesen a nagy tragikus színész. Itt, a Szabó Antónia korai sírjánál születik meg a nagy tragédia-játszó, akit egész korszaka csodálni fog. Mert mindenért fizetni kell, mindenért, mi emberi nagyság, mindenért, mi a tömegeknek szépség, mindenért, mi egy embert a többi fölé emel. Ahhoz, hogy valaki nagy költő, vagy nagy művész legyen, a lélek gyötrelmeire, az élet csalódásaira, a szív keserveire van szükség. Beethoven a szerencsétlenség gyermeke volt. Ha boldogabb az élete: vájjon megszületik-e valaha is a patetikus szonáta, vagy a IX. szimfónia? Derűs, boldog, mosolygó fiatal művész, akinek a lelke olyan sima még, mint az arca, el tudja-e játszani az „Appassionatá”-t? Ahhoz, hogy valaki igazi Beethoven-játékos legyen, szenvednie kell. Csalódnia. Buknia. Gyötrődni. Ahhoz, hogy valaki shakespeare-i szenvedélyeket bírjon átélni a színpadon, hogy a shakespeare-i férfiak belső páthozát ki tudja fejezni, előbb — tragikus bukásokon kell átesnie. A lélek tapasztalásain, az élet gyötrelmein.

Az alig huszonnégy éves Szacsvey Imre Szabó Antónia sírjánál lett nagy színésszé!

A kolozsvári Nemzeti Színháznál játszott abban az időben egy feltűnő szépségű fiatal asszony: Boér Emma. Tetszett neki a nyolc évvel fiatalabb Szacsvey Imre. Látta a magányos bánatába beburkolódzó ifjút. Közeledett hozzá. Szacsvey Imre nők dolgában tapasztalatlan volt. Bánata magányában, mélabúja gyötrelmei közt jól esett neki ez a gyengéden anyáskodó és szépséges barátnő. Nem gondolt szerelemre. Az asszony annál inkább. Még kevésbé házasságra. Az asszony annál inkább ... Az ő lelke örökre bezárult a szerelem szépséges álmoképe előtt. Az ő szerelmes szíve ott pihent már a kolozsvári temető hantja alatt, egyesülve a szegény kis Szabó Antónia porladó szívével. De a boldogtalan férfiak gyámolatlan-ságával türte Boér Emma gyengédségét. A tapasztalt asszony

édes és örök praktikája kerítette őt az aranyhálóba. Minden szerelmes asszony így közeledik a férfihez, akinek bánata van és simogatásra vágyik. Szacs vay elfogadta Boér Emma kedveskedéseit, gyengédségét, figyelmét. Félig öntudatlan állapotban, szinte apatikusan került bele a házasságba és ébredt arra a tudatra, 1878 július 21-én, hogy apa: fia van! A kis Tibor e perctől kezdve életének egyedüli vigasza. A gyermek: a föloldódás a nagy feszültségből. Reá pazarolta szenvedélyesen túlaradó szíve, nagy vérmérséklete minden szeretetét. Benne imádtá tovább Antóniát is. Valahol, az öntudat küszöbe alatt úgy érezte, hogy ez a gyermek Antóniáé. Az Antóniával soha át nem élt beteljesülés láza és ihlete hívta őt a világra.

Házassága nem boldog. Az első perctől kezdve nem az. Szacs vay Imre lovagiasságból vette el Boér Emmát, nem szerelemből. Az asszonynak tetszett az Apolló-fejű, fejedelmi megjelenésű délceg ifjú, akiért hiába rajongtak Kolozsvár szépei. De Boér Emma lélekben, képzeletben, érzelmekben nem tudott Szacs vay Imréhez fölemelkedni. Nagyon indulatos természetű asszony volt és a viszályok már az első időben földúlták a házasságot nyugalmát. Később az asszony azt vette a fejébe, hogy férjének színészi sikerei árnyékot vetnek az ő színpadi pályafutására. Most már féltékeny volt Imre dicsőségére. Az nem jutott eszébe, hogy a kettőjük tehetsége között milyen óriási a távolság. Szacs vay Imre túrt, némán, férfiasan, a fia kék szemébe nézve. És márványt emelt egy sír fölé a temetőben.

Azután, 1882 szeptember első napján, a kis Tibor is elment a boldogtalan otthonból a kolozsvári temető hantja alá. *Hat* évet élt a földön. Elvitte a feketehimlő. Ő pedig elvitte édesapja arcáról a maradék-mosoly halvány fényét a földbe. Szacs vay Imre akkor huszonnyolc éves volt. Magára maradt. Kopár fa, amelyről letöredezték a gallyak. Menyasszonya volt, akit imádot, egy életre szóló szerelemmel. És meghalt élte tavaszában. Fia volt, akit szenvedélyesen szeretett. És meghalt, mikor az élete még alig virradt.

A gyermekben látta a nagy kárpótlást az elveszett szerelem boldogságáért. A gyermekben látta a maga halhatatlan-

ságát. A folytatást. A jövőt, amely akkor is lesz, mikor ő nem lesz többé.

Vége. Bevégeztetett. Lelke bezárult az öröm előtt. Mindörökre!

És mindössze huszonnyolc éves!

Dús sötétbarna fűrtjei hirtelen hullani kezdtek. Olyan volt ez a sudár ifjú, kopaszodó homlokával, elboruló szemével, mint levelét hullató fa, bús őszi hervadásban.

E pillanattól kezdve Szacs vay Imre egészen a színpadé volt. Csak a színpadé! Mint a szerzetes, akinek nincs családja, nincs magánélete, nincs becsvágya más, mint szolgálni az Eszmét. A színpad volt számára az egyetlen lehetőség, hogy boldog legyen. Ott kiélhette korán elhervadt álmait. Ott találhatta meg, egyedül csak ott, a boldogságot, amely itt a földön mindörökre elkerülte. A tehetség — így mondja Szacs vay Imrének egyik nagy társa, Jászai Mari — kegyetlen rabtartója annak, akiben lakik. Leigázza, kihasználja, szolgálatba görnyeszti, befedi szárnyaival egész életét, magának követeli minden percét, energiáját, boldogságát, éjjelét, napalát, húsát-vérét, lélekzetét, álmait, gondolatait. Szacs vay Imre e pillanattól kezdve megszűnt magánember lenni, leszállott az emberi boldogtalanság legmélyebb infernójába, a kétségbeesés Acheron-vizén is átkelt. És ami megmaradt még lelkéből, létezéséből, mindabból, mivel őt Isten erre a földre küldte, az a színpadé lesz, utolsó lehelletéig.

A kolozsvári Nemzeti Színház körülrajongott, nagy tragikus színésze ez időben E. Kovács Gyula. Órajta kívül a nagyszerű jellemszész, Szentgyörgyi István, a pompás komikus, Kassai Vidor, Földényi Béla, Mátrai Betegh Béla, Török Károly, Hetényi Béla, Némethy Irma és Eichner Anna, Ditrói Mór, Gabányi Árpád és a „kis Ditróiné”, Eibenschütz Mari a társulat tagjai. Szacs vay szerelmes szerepeket játszik. De ezek nem elégítik ki becsvágyát. Többre, nagyobbra vágyódik. A koránérett fiatal férfi érzi, hogy a nagy tragikus szerepek várják őt. Egyénisége is egyre inkább erre hívja el. Nincsen benne semmi édeskedés, semmi derű, semmi vidámság. Nem tartozik a maga-kellető színészek közé. Ami nagy szó

az akkori Kolozsváron, mert Erdély fővárosának élénk társas-élete, vendégszerető nagyúri házai arra csábították a színészt, hogy két kézzel fogadja el a népszerűség örömeit és a társasági érvényesülés kellemességeit. A gyásszal tetézt boldogtalan Szacsvey Imre nem kedveli a társaságot. A hatalmasokkal meg éppen nem barátkozik. Nem teszi most, kezdő, fiatal színész korában sem azt, amit megvet élete és dicsősége delelőjén. Nem tegeződik a kritikusokkal, nem barátkozik az újságírókkal. Harmincesztendős korában egyedülvalónak érzi ^önmagát és annak érzi őt mindenki. A vadidegennek is feltűnik az utcán jártában ez a komor fiatal ember. Az idegen is megéri, hogy aki vele szembejön, az rendkívüli egyéniség.

Egyedül van. Akkor is egyedül, ha sok ember között jár. A Bel-Farkas-utcában, a színház udvarán, mikor tereferelő színésztársainak hangját hallja maga körül, ő egyedül van. Nem jár társaságba, nem jár eszem-izomra, semmiféle összejövetelre. A délelőtti próba álmos, bosszús vagy tréfásan tereferelő hangulatában komoly színfolt az ő hallgatag, kemény, mosolytalan arca. Lenyűgözi a színészeket a fiatal férfiből áradó természetes méltóság. Még az idősebbek is, E. Kovács Gyula és Szentgyörgyi István, különösen vonzódnak hozzá. Megéri benne a rendkívüli embert és a rendkívüli tehetséget, ő a szent színjátész, akinek egész élete beleolvadt a színészi feladatba. Az ő számára a színpadi dicsőség nem arra való eszköz, hogy jólétet szerezzen és kellemessé tegye az életét. A sikert nem társadalmi érvényesülésre, vagy pénzszerzésre akarja kihasználni. A színpadi játék az ő életének lényege és célja. Még egészen fiatal színész. Kortársai könnyen beleesnek abba a hibába, hogy a természet pazar bőkezűségével visszaéljenek, ő azonban nem tartja célnak sem a szép arcot, sem a délceg testet, sem a búbajosán csengő orgonahangot. Csak eszköznek. Az ő korabeli színésznél rendkívüli önfegyelmekkel rendelkező alá az eszközt a célnak. A legszebb emberharang az övé, mely valaha is zsolozsmázott a mi színpadainkon. És ez a hang megbújik a föladatát alázatosan tisztelő színész-aszkéta fegyelmező karmesteri pálcája alatt. Nem akar tetszeni és tetszelegni ez a hang. Nem ügyeskedik a gyönyörű instrumentumon.

Ami az életben is annyira jellemezte, az a színpadon nagy értékké vált: a viselkedés komoly méltósága. Arcának alkotása már fiatal korában kemény. Az arc kifejezése heroikus jellegű. Egy színésztársa, aki pedig nem tartozott baráti körébe, azt írta róla egy helyen: „Nemcsak mint színész, de mint ember is a rendkívüliségek közé tartozik.” A kortársak szava szerint: „Ami társainál köznapi, az nála ritka és ünnepi: emberi legbensejének föltárása.” „Nem közlékeny természet. Ha sebei voltak, azokat nem mutogatta. Legmélyebb fájdalommal elbujdosott magányának bozótjába. Legnagyobb sérelmeit, színészi becsvágának megbántottságait sem hirdette ki az újságok nyilvánossága előtt, hanem magába zárta, lelke izzó kohójába olvasztotta bele, a már-már emberfölötti szenvedélynek abba a shakespeare-i vulkánjába, mely, ha kitört — a színpadon tört ki, hogy mindeneket megrázzon, gyönyörködtesen és fölemeljen.” Azt mondták róla: „Nem akart magáévá tenni egy igazságot: azt, hogy a színésznek nemcsak este, a színpadon, hanem nappal is komédiáznia kell, ha azt akarja, hogy tehetségének teljes kifejeződésére alkalmat és méltó elismerést kapjon.” -

Különös, hogy ez a nagy magányos, ez a lelke legbensejéig tragikus, ez a föntség csúcsai felé szálló vérmérséklet mennyire szerette maga körül a polgári csinosságot. A szállásán olyan tiszta rendet tartott, mintha nem is olyan foglalkozású fiatal férfié volna, akit a köztudat úgynevezett „bohémnek” tart. Hasonlít ebben nagy tragikus színésztársára, Jászai Marira, akinek a lakásában ünnepi csarnok csendjét, rendjét, tisztaságát, méltóságát és előkelőségét érezte az ember. Szacsvay Imre könyvet vezet a bevételeiről és kiadásairól. Naplót arról: mely napon mit játszottak és neki mi volt abban a szerepe. Gondosan rovatokra osztja a vastag füzetet, amely iktatókönyvhöz hasonlít: „Év, hónap, nap ... A darab címe ... Faja ... Szerző ... A szerep neve ...” Nagyon értékes színháztörténelmi adatokat gyűjt ilyen módon, anélkül, hogy ez lett volna a szándéka. E máig is megőrzött, példás pontossággal vezetett és hiteles könyvek sok évtized múltán is teljes képét adják a kolozsvári, majd a budapesti Nemzeti Színház játérendjének. Ez a pedantéria elkíséri késő öregkoráig. Később már főkönyv-

szerű jegyzéket vezet nemcsak a Nemzeti Színház játérendjéről és az ő szerepeiről, hanem nevezetesebb eseményekről és ismerőseinek, vagy országos nevű férfiaknak az elhalálózásáról. Mindent sajátkezűleg ír le és jegyez be. Gyönyörű, kifaragott betűi vannak, tiszta az írása, hibátlan a stílusa. Mintha szavait nem papirosra írná, hanem márványba vésné. Jegyzetkönyveiben, noteszeiben, könyvtára betűsoros mutatójában, a drámabíráói véleményeit összegyűjtő számos kis füzetben, sehol egy kusza sor, egy áthúzott szó, egy elnagyolt mondat. Külső alakja, nyelve és stílusa tökéletesen tiszta mindannak, amit leír, akár gondolatait örökíti meg, napirendjét jegyzi föl, idézeteket gyűjt, véleményeket vet oda, naplót vezet, legbensőbb lelki ügyeit vallja meg, vagy azt jegyzi le: mely napon mi volt asztalán az étrend?

Érdeklődésének sokrétűségét bizonyítják azok az elsárgult újságcikkek és újságkivágások, melyeket hagyatékában találunk. Olyan újságokból származtak ezek, amelyeket kolozsvári színészkedése idején forgatott. Kivágja Camille Flammarion tárcáját a Vénus és Jupiter csillagokról, a „Magyar Polgár” tárcáját Dumas fils-ről, majd André Chénier-ről. Különösen a hazai színeszet történetére, a magyar múltra, az irodalomra és a csillagászatra vonatkozó közleményeket szereti gyűjteni. De a pedáns fiatalember minden újságkivágásra pontosan ráírja tintával, hogy mely lapból és annak mely napon megjelent számából való? Már kolozsvári működése idején nyilvánosság elé lép, mint író. Igen komoly, nagy műveltségre valló, alapos tanulmányal készült cikkeket és néhány novellát írt különböző kolozsvári lapokban. Az „Ébredés” 1876. október 21-i számában „Egy kép a temetőből” című tárcáját olvassuk. Szacsavay Imre kevéssel Antónia halála után írta ezt a temetői hangulatot. Erre is ő jegyezte rá gondosan a megjelenés dátumát. A „Magyar Polgár”-ban Pergő Celesztinről, az erdélyi színjátszás egyik úttörő nevezetességéről ír tárcát és ugyanebben a lapban közlik több folytatáson keresztül „Erdélyi játékszíni lapok” című munkáját, amely Erdély színeszetének történelméből közöl rendkívül érdekes fejezeteket, saját tanulmányai és buzgó kutatásai alapján. Ugyancsak a „Magyar Polgár”-ban írt Székely Józsefről tartalmas tanul-

mányt. A „Kelet” 1878-i 225-ik számában (még azt is följegyzzi, hogy csütörtökön, november i-én jelent meg) terjedelmes kritikát ír Vasiliadis görög író „Galatea” című drámájáról, amely „először adatik a kolozsvári Nemzeti Színházban, Kassainé Jászai Mari asszony felléptével, 1878. november hó 7-én”. Az erkölcsi kérdésekben érzékeny fiatal Szacs vay azonban nem saját társairól ír kritikát és nem arról a színházról, amelynek tagja. Nem esik bele az összeférhetetlenség kényes helyzetébe. Ő csak egy távol, külföldön élő szerző darbjáról mondja el esztétikai véleményét — az előadás előtt egy nappal. Már 1879-ben a budapesti „Egyetértés” hasábjain ír cikket a vidéki színészet ügyének rendezéséről. Azt követeli, hogy töröljék el a kerületre-osztás időszerűtlen rendszerét és engedjenek szabad választást a társulatoknak, hogy oda menjenek játszani, ahová akarnak. „A szellemileg és anyagilag nem képesített igazgatóktól pedig vetesse el (t. i. a kongresszus) azonnal a koncessziót, mert ezek a színészetnél rendesen csak nyerni, de veszteni sohasem szoktak, miután nincs mit veszteniük... Nem is volna szabad tűrni tovább, hogy pénztelen emberek fölcsapjanak színigazgatóknak, a központi kormányzótanács szemét papíron lévő, de tényleg nem létező pénzek kimutatásával elvakítván, az esetleges jövedelmeket zsebre tegyék s tetszés szerint, hol igen, hol nem fizessék tagjaikat.”

Milyen jellemző Szacs vay kultúrájára és becsületérzésére, puritán gondolkozásmódjára és a pályát ideális magaslatok felé irányító lelkesedésére ez a néhány sor!

III.

Antónia árnyéka jár mögötte. Antónia halott keze vezeti a tollát. Az a néhány novella, amelyet a kolozsvári napilapok tárcarovatába írt: csupa pesszimizmus, halálvágy, világfájdalom. Kedves témája a temető. „Leértünk a temető kapujához. Elhaladtunk régi ülőhelye mellett. De csak az esti szél fuvalma hordott valami olyasfélét felénk: odalenn vagyok... hej, de jó helyen vagyok!”

Kolozsvárott, 1882 január elsején indul meg a „Magyar Thália” című színművészeti szakközlöny, amely minden vasárnap jelenik meg. Felelős szerkesztői: Gabányi Árpád és Szacsvey Imre. Már az első szám előfizetési felhívásában közli a Fel-magyar-utca 21. szám alatt működő „szerkesztőségi iroda”, hogy becses dolgozatokkal fogják támogatni a lapot: Teleki Sándor gróf, Szász Béla, Szász Gerő, Hegedűs István, Kemény Endre báró, Szécsy Károly, E. Kovács Gyula és Petelei István. Azt is bejelenti a két szerkesztő, hogy a „Magyar Thália” alapító tagjai a következők lettek: Teleki Sándor gróf, Kemény Endre báró, Korbuly Bogdán, Tóth József, Krasznay Mihály, Szentgyörgyi István és Sándor József. A „Magyar Thália” feladata lesz „minden a színművészet körébe tartozó hasznos ismeretterjesztő közlemények, fejtegetések, tanulmányok közlése, a magyar színészet terén fölmerülő minden mozzanat ismertetése, annak higgadt, tárgyilagos megbecsülése. De gyűjteni kívánja a ‚Magyar Thália’ a magyar színésztörténet megírásához anyagul szolgálható adatokat.” Arról is biztosítják az olvasót, hogy „mindenkor kellemesen szórakoztató tárcákat és a színészéletből merített mulatságos apróságokat közöl, hogy e tekintetben is pályatársaink és a nagyközönségnek kedves olvasmányul szolgáljon”.

Nagyon előkelő volt a „Magyar Thália” színvonala. Máig el nem fakult hasábjain Szász Béla tanulmányát olvassuk Madách Évá-járól, Hegedűs István cikkét a görög dráma karénekeiről, Szacsvey Imre folytatásokban megjelent közlését a kolozsvári színház múltjáról, a vidám komikus színész, Krasznay Miska színészadomáit, a kolozsvári, a vidéki, a budapesti, a bécsi, a párizsi és egyéb színházak érdekes híreit. Később Börne Hamlet-tanulmányát találjuk a „Magyar Thália”-ban és igen sok érdekes színésztörténeti apróságot, köztük Déryné bizalmas levelét. Névtelen szerző ír folytatásokban terjedelmes tanulmányt Sarah Bernhardról. Egy vezércikk a kritikával foglalkozik. Kemény Endre báró Othelló-ról ír. Nagyon jól tájékozott, tartalmas, magasszínvonalú és szórakoztató volt a „Magyar Thália”, amelyben többször olvasunk felhívást a pályatársakhoz és a színház barátaihoz: ha birtokukban volna a színészet múltjára vonatkozó bármely adat,

könyv, levél, színlap, nyomtatvány, engedjék át a szerkesztőségnek, mert ezeket az adatokat gyűjteni akarják a magyar színészet majdan eljövendő történetírói számára. Az ilyen fölhívás alatt mindig a következő aláírást látjuk: „Szacsвай Imre, lapszerkesztő”.

Nagyon érdekes a „Magyar Thália” előfizetőinek névsora is. Szacsвай gondosan betűrendbe szedte ezt a névsort, amely pedánsan bekötve megmaradt a gyűjteményében. Színészt, mágnást, földbirtokost, kávést, korcsmárost, tanárt, papot, országgyűlési képviselőt, színigazgatót, sűgőt, tanítót, karmestert, fodrászt, magasrangú katonát találunk az előfizetők között. Kolozsváriakat, budapestieket, nyitraiakat, debrecenieket, nagy városok és kis falvak, kastélyok és kunyhók lakóit, akik érdeklődtek a két kiváló színész kezdeményezése iránt. A színházi kultúrának ezek a lelkes hívei, akik messze kúriákon, kis iparosműhelyekben, falusi nádfödeles házakban olvasták a „Magyar Tháliá”-t, annyit megérdemeltek, hogy Szacsвай Imre kegyelete és rendszeretete megőrizze a jegyzüket. Olyan nevezetes és előkelő neveket is találunk közöttük, mint báró Bánffy Dezsőné, Barcsay Domokos, Csillag Teréz, gróf Esterházy Miguel, Fenyéri Mór, Gajzágó Antal, Gajzágó Manó, Gyenes László, Hunyady Margit, báró Jósika Géza, Krecsányi Ignác, Laczkó Aranka, Megyeri Dezső, Németh József (a komikus), Rónaszékű Gusztáv, Rakodczay Pál, Somló Sándor, Serly Lajos, Szvacšina Géza (aki később Kolozsvár polgármestere lett), Szentgyörgyi István, Teleki Sándor gróf, Verő György, Várady Miklós, gróf Vay Dániel, Zilahy Gyula. A pontos Szacsвай Imre a név mellé beírta azt is, hogy mennyi ideig fizetett elő a „Magyar Tháliá”-ra az illető és befizette-e a díjakat? A „Magyar Thália” csak az első évfolyam 26-ik számáig jutott el. Nem volt hát elegendő ennek a néhány lelkes előfizetőnek a pártfogása. Ezt a számot így jelzik a lap fején: „I. évfolyam. 26. (Utolsó) szám. Kolozsvár, 1882. június 25-én”. A tárcarovatban a „Jolán” című elbeszélést közölték folytatásokban, ismeretlen szerzőtől. A végén ezt olvassuk: „folyt. köv.”. De a folytatás nem következett, mert a „Magyar Thália” többé nem jelent meg. Szomorúan jelenti ezt a szerkesztőség: „Lesz idő, bár lenne

mielőbb, hogy lapunk irányához hasonló, de jobb közlönye legyen a magyar színészetnek és nem ügynöki, vagy pletykadolgok képezzék szellemi táplálékát!”

Ez a Szacsvay Imre hangja!

Kolozsvárott szólal meg először Szacsvay Imre, mint szónok. László József, a nagy színész sírjához vonulnak ki a Nemzeti Színház tagjai és a színházi kultúra nagyszámú kolozsvári barátai halottak napján. Az ünnepi szónok a fiatal Szacsvay Imre. A színészet tragikus küzdelmeit, valósággal a magyar színjáték úttörőinek történetét mondja el ebben a művelhangú és magasrendű beszédben. A magyar szó, a magyar dráma és a magyar színészet szabadságharcának földidézésével érzékelteti az úttörők nagyságát: a László Józsefét is. Nagyszabású az a beszéd is, amelyet 1883. október 28-án tart Kéler Ilona sírjánál. Mintha Antónia emléke szorítaná össze a torkát, mikor a fiatalon elhalt színésznő sírköve előtt elmondja az avató beszédet:

„Hová tűnt el, hová lett annyi szép remény? A virág, mely alig nyílt a tavasznak, az enyészet ölébe hullatta szirmait. A nemes tűz, mely hevítette, kipattant földi hüvelyéből, visszaszállt az égbe, ahonnan származott. Talán sejté, hogy nem sok ideje van a küzdelem terén és hogy kétszeres buzgalomra van szüksége a siker elérhetésére, mert szorgalma, igyekezete példakép áll előttünk. De sejtelmes lelke megsúgta neki azt is, hogy gyermekkori ábrándja, vágya teljesül: hatalmas úrnak lesz a jegyese. Csakhogy e hatalmas úr minden élők legnagyobb ura: a halál! Ez ragadta ki őt körünkből, ennek karjai közt alussza örök álmát...”

Ez ragadta ki az ő karjából Antóniát. Ennek karjai közt alussza örök álmát Antónia is. . .

Antónia, akinek sírja fölé szép emléket állított a kolozsvári temetőben. Antónia, akinek a hantján máig is virágok nyílnak minden kikeletkor, mert Szacsvay Imre hatvannégy évig, koporsója zártáig gondoskodott arról, hogy a halott kedves porrá vált szíve fölött virágos legyen a föld. Az ő akaratát teljesítik azok a kegyeletes kezek, amelyek ma, Szacsvay Imre halála után sem engedik, hogy azt a kolozsvári sírt benője a bojtortján . . .

A kolozsvári évek alatt Szacs vay Imre különösen nagy sikerrel játssza Ferdinándot, az „Ármány és szerelem”-ben, Szelim kegyencet a „Szigetvári vértanuk”-ban. Malcolmot a „Macbeth”-ben, Mirmonte bárót a „Báró és bankár”-ban és a már említett, nagyon emlékezetes „Don Carlos” címszerepét, | a „Gringoire” címszerepét, Ottót a „Bánk bán”-ban, Rómeót, Cassiót az „Othello”-ban, Sever királyt a „Csók”-ban, Ariste-ot a „Tudós nők”-ben, Cléante-ot „A fősvény”-ben, Egmontot, Zajtay Sándort „A peleskei nótárius”-ban, Norfolkot a „VIII. Henrik”-ben, az „Angeló”-ban Rodolfót, a „Lear király”-ban Albánt, „A velencei kalmár”-ban Bassaniót, „A képzelt beteg”-ben Cléante-ot. Később hős-ideálját, Bánk bánt játssza. „Stuart Mária”-ban Dudley Róbertet, a „Faust”-ban Valentint, „Coriolanus”-ban Tullus Aufidiust, „Julius Caesar”-ban pedig Marcus Antoniu st. „Adrienne Lecouvreur”-ben Szász Móric a szerepe, „Hamlet”-ben Laertest, „III. Richárd”-ban a richmondi grófot, „Antonius és Cleopatra”-ban Octaviánust, „Don Caesar de Bazan”-ban Don Caesart, „IV. Henrik”-ben pedig a bővérű Percy t adja.

Aki nagy figyelemmel végignézi a kolozsvári színház játékrendjét, bámulattal látja, hogy Szacs vay Imre milyen sokoldalú volt: játszik fiatal szerelme st és tragikus hőst, vígjátéki bonvivánt és meglett férfiakat, játszik Shakespeareben és azóta elmerült rémdrámákban, bohózatokban és népszínművekben. Óriási a műsora, hatalmas a színskálája. Abból a felsorolásból, amelyet most hevenyész tünk, a figyelmes olvasó látja, hogy a fiatal Szacs vay milyen szerepeket alakít azokban a tragédiákban, amelyekben övé volt később a nagy tragikus szerep. Othello t még E. Kovács Gyula játssza Kolozsvárott és ő csupán Cassió t. Hamletben az ifjú Leartest, Bánk bán-ban először merániai Ottót, hogy később ő vegye át Magyarország nagyurának, a nagy nemzeti tragédia hő sének hatalmas szerepét. Aki később „Julius Caesar”-ban évtizedeken át játssza Brutust, Kolozsvárott még az édesszavú, hódítóan szép és megvesztegetően komédiázó Marcus Antoniu st ábrázolja.

Már figyelnek rá Pesten, a Nemzeti Színház igazgatói irodájában. Mikor még csak egy éve volt Kolozsvárott, Szig-

ligeti Ede igazgató Pestre hívta, ő azonban visszautasította a Nemzeti Színház szerződését. Most Paulay Ede biztos keze, jó szeme és művelt ízlése intézi a Nemzeti Színház sorsát. Szacs vay Imrét vendégszereplésre hívják és ő föl is lép 1884 február 20-án a „Fourchanbault-család” Bemard szerepében, „Szacs vaynak megnyerő férfias alakja, szép, kifejező arca van” — írja az „Egyetértés”. Az „Egyetértés” azonban úgy találja, hogy „hangja, ha erős is, de nem eléggé érces. Mindenesetre alkalmas arra, hogy fiatal hősöket adhasson Nagy Imrével felváltva. S ezenkívül van szíve, szenvedélye, patetikus lendület szavalatában és ábrázolásában jó felfogása és azt hisszük, mai szereplése után, hogy van alakító, egyénítő képessége is.” A „Pesti Napló” azt írja, hogy: „Szacs vay úr igen értelmes és gyakorlott színész, van ízlése és temperaméntuma. Férfias alakkal és szabályos arccal bír. Hangja tömör, mély, és erőteljes, mi különösen a hevesebb kitöréseknél tűnik elő.” A „Pester Lloyd” szerint „Szacs vay úrban, úgylátszik, jó akvizíciót csinált a Nemzeti Színház.”

Most harminc esztendő. Pályafutásának nagy korszaka kezdődik. És vele: a Nemzeti Színház dicsőségének fényes lapjai!

Paulay Ede nagy és erős egyénisége irányítja akkor a Nemzeti Színházat. Legfőbb célja, hogy az összjátékot fejlessze. Európai műveltségű és széles látókörű rendező, óriási munkával, a próbák hosszú során, át tanítja, fegyelmezi, csiszolja, teszi harmonikussá az együttest. 1884-ben, mikor Szacs vay Imre a színház tagja lesz, a Nemzeti Színház már túljutott a népszínmű szecesszióján. A Népszínház alapítása tehermentesítette a Nemzeti Színházat attól, hogy vállain hordozza a népszínmű-műsort is. Most, 1884-ben az operaműsor kötelezettségeitől szabadul meg, mert fölépült a Magyar Királyi Operaház. A Nemzeti Színház ezentúl egyedüli hivatásának, a drámai műzsa szolgálatának él. Szacs vay Imre, aki éppen most lép a Nemzeti Színház kötelékébe, megérzi, hogy emlékezetes ez a pillanat és megőrzi emlékei között a Nemzeti Színház utolsó operai előadásának színlapját: „Nemzeti Színház. Bérlet, 84. szám, Budapest, hétfőn, 1884 június 20-án utolsó operai előadás: A szevillai borbély.”

Paulay ebben az időben a magyar társadalmi drámának akar tekintélyes helyet biztosítani műsorában. Szigeti József, Rákosi Jenő, Csiky Gergely és Jókai Mór darabjait mutatja be. De ezeknek az éveknek legnagyobb színpadi eseménye mégis „Az ember tragédiája” első színpadi előadása, közvetlen Szacs vay szerződ tetése előtt, 1883 szeptember 21-én. Évát Jászai Mari, Ádámot Nagy Imre játssza, Lucifert pedig a fiatal Gyenes László, akit kevéssel Szacs vay előtt, ugyancsak Kolozsvárról szerződ tetett a Nemzeti Színház. Nemsokára Ádámot is Kolozsvár büszkesége fogja játszani: Szacs vay Imre. Paulay Ede műsorában Sophoklest, Plautust, Racinet, Calderont, Grillparzert, Gothét, Beaumarchais-t, Molièret és főként Shakespeareat látjuk egyre sűrűbben.

A Paulay-korszak színészei: Prielle Kornélia, Jászai Mari, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Vizváry Gyula, Náday Ferenc, Nagy Imre, E. Kovács Gyula, Ujházy Ede, Helvey Laura, Rákosi Szidi, Szigeti Jolán, Fáy Szeréna, Gyenes László, Mihályfi Károly. Később Hegyesi Mari, Alszeghy Irma, Gabányi Árpád, Nagy Ibolya, Császár Imre, Somló Sándor, Dezső József, Zilahy Gyula, Török Irma, majd Ivánfi Jenő.

Köztük szólal meg 1884-ben ez a zengőhangú Apollo, ez a komor ifjú óriás, ez a borúshomlokú herosz: Szacs vay Imre.

Már tökéletesen kialakult egyéniség. Befejezett ember. És színpompás színpadi ember. Különösen a hétköznapiak fölé emelkedő hősök nagyszerű ábrázolója, az emberfeletti indulatok elemi hatású kifejezője. Az a színészfajta, amely véle később kiveszett, benne érte el legmagasabb művészi kiteljesedését. Szacs vay Imre mindenkor egészet ábrázolt. Nem vezett-el a részletekben. Amint kilépett a színpadra, mindenki megérezte, hogy rendkívüli egyéniséggel telt meg a festett világ. Miként a képkiállítás falán akár ötven más jó kép között is egy Munkácsy-vászon foglalja le figyelmünket, úgy ő is magának követelte, magához láncolta a néző idegeinek, képzeletének, figyelmének teljességét. Nem volt miniatűr-munkása a színpadnak. Nagyvonalú, hatalmas, titáni. Kemény lélekmassza hatalmas tömbjeiből faragta ki emberóriásait.

Nem rakta össze színes kövecskékből, pepecselő gonddal, káprázatos mozaikká. Alakítása átgondolt, egységes és nagyvonalú volt. Sohasem veszett el a részletek agyonhangsúlyozásában, az epizódok útvesztőjében. Ő az erdőt látta egyre és nem a fákat. Sokat vitatták lényének legbensőbb lényegét: azt, hogy ő patetikus egyéniség. A századvég egyes könnyelműsége, üres jelszavakra, frivol felületességre hajlamos és álművelt színházi emberei és némely fölszínes kritikusai megvetették a pátoszt, mert nem tudták, vagy rosszul tudták, hogy mi is az? Arról feledkeztek el, hogy a pátosz és ál-pátosz — két külön világ. Ál-pátosz az üres szavalás, a lélektelen éneklés, a dübörgő recitálás. Az a színész ál-patétikus, aki mitsem törődik a költő szavának legmélyebb értelmével. Nem lelkiállapotokat fejez ki, hanem a maga zengő hangjának, hódító fizikumának, szóval az eszköznek üres megzengetésével akar hódítani. A maga fizikai adottságainak rendeli alá a tartalmat. A maga külsőségeihez szabja a drámai helyzetet.

De Szacs vay Imre sohasem volt ál-patétikus. Ő az indulat, az érzelem, a szenvedély ama fokát fejezte ki, lelkeket mélyen megindító igazsággal, amely fokon az egyéni indulat és az egyéni érzelem az emberiség általános ügyévé válik. Már pedig az igazi pátosznak örök érvényű meghatározása az, hogy: „a pátosz a szenvedélynek ama foka, amikor az már az emberiség közös ügyévé lesz.”

Szacs vay mély igazsággal és megrázó valóságossággal ábrázolta az embert és benne az ember szenvedélyét. Nem von le semmit színészi nagyságából, sem pedig emberalkotó művészetének realitásából, ha megmondjuk: leginkább akkor volt helyén, mikor a szenvedélynek elsodró, az embert önmaga fölé emelő viharzását kellett kifejeznie. Egész nemzedékek életében felejthetetlen alakításai éppen azok a szerepek, amelyekben rendkívüli egyéniségek rendkívüli érzelmeit, az átlag fölé emelkedő ember átlagonfelüli lélekviharait kellett kiárasztani a közönség felé. ő elhitette a férfiaság rendkívüli mértékét, az igazság és a valóság körébe vonta magát a heorizmust. Különösen pedig a magyar ember tulajdonságait, magát a már-már jelképes magyarságot tudta meggyőző erővel és az igazság elragadó hevével képviselni a színpadon. Ahogyan ő

a szóval érzelmet jellemzett, vagy eseményt beszélt el, az oly eleven, plasztikus, végsőkéig fokozottan drámai volt, hogy a közönség engedelmesen adta át magát e színész lenyűgöző varázsának. Hangja, ez az ünnepi orgonabúgás, be tudott jutni a hallgató szívének legbenső közepébe. A skálája óriási volt. A mennydörgéstől a fuvalomszerű suttogásig minden árnyalatot, színt és fokozást a magáénak mondhatott. Verőfényesen ragyogott ez a hang és a felhőket ostromolta lángoló szenvedélyével, hogy a következő pillanatban szakadozott, rekedt, töredezett, elfulladás hangfoszlányok fejezzék ki, szinte már kórtani hűséggel, az indulat félelmetesen baljós hangjait. Bizonyos, hogy ez a hang — tökéletes hangszer volt. És aki játszott rajta, az tökéletes művész, elemi hatású egyéniség. Főként pedig igazi emberábrázoló, aki sohasem élt vissza azzal, hogy a Gondviselés megajándékozta őt ilyen isteni instrumentummal.

Egy kiváló kritikusa írta róla, hogy olyan alakoknak adott realitást, amelyek már-már — az irrealitásba szögeltek. És mikor e szerepeiben láttuk őt, elteltünk egy fölemelő, megdöbbentő, hatalmas illúzióval: az emberi nagyság illúziójával.

A mindent elsöprő szenvedély elemi erejének ez a hatalmas színpadi kifejezője, akinek még a fizikai megjelenése is mintegy jelezte, hogy rendkívüli alakok színpadi megjelenítésére hivatott, korában legkomolyabban vette a színpadon. Páratlan önfeláldozással dolgozott. Nem kímélte magát sohasem. Feloldódott a feladataiban. Fizikai egészségének és szellemi erejének, tudásának és teljesítőképességének végső megfeszítésével volt egészen a színpadé.

Egy fejjel mindig kiemelkedett társai közül. De nemcsak testileg. Lélekben is. Művészetében sohasem tartozott a bönésző, kotorászó, pepecselő „kleinkunst”-színészek közé. Merész saslelke a fellegek közé nyúló csúcsokat kereste: az emberi szenvedély ormaira vágyódott. Nem volt hajlandó elismerni azt, amit korának realista divathóbortja fönntartás nélkül hirdetett, hogy a természetes okvetlenül az alantással egyezik, ő azt a stílust szerette, ő abban a stílusban volt ott, amely nem tűrte a személytelenséget. Az ő tragikai színjátszó stílusa nagy egyéniséget követelt. Ő pedig az volt.

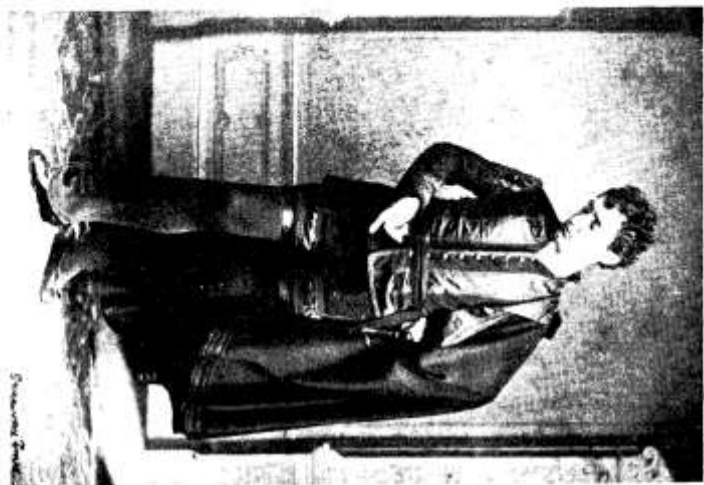

A „Rang és mód”-ban.

„A föld”-ben.

Hamlet.

Brutus.

Annak született. Azzá nevelte a családi otthon légköre. Azzá növelte ifjúkorának sok szenvedése.

De nézzük csak Shakespeare e nagy ábrázolóját korának modern öltözékében. A Nemzeti Színház legnagyobb, legforróbb sikerei közé tartoztak José Echegaray drámái. A fékezhetetlen emberi szenvedély realiztikus ábrázolója volt a spanyol író. A „Bernardo Montilla” bemutatója után Szacs vay kiemelkedő nagy sikerét hangsúlyozzák, szinte egyhangúlag a kritikák. Azt mondják, ő áll az együttes élén, övé a siker oroszlánrész e. Különösen kiemelik azt, ahogyan a II. felvonásban a bosszút lihegő férj dühének tomboló viharát ábrázolja. A III. felvonásban viszont, a feleségével való jelenetben, egyszerű volt Szacs vay, művés zete csupa bensőség és nemesség. Az egyik kritikus részletesen írja le, milyen megkapó a maga végsőkig leszűrt természetességében a jelenet, mikor a szívéhez kap és lassan leomlik a díványra. Semmi hatás vadászó nem volt ebben, semmi „utazás” a közönség könny zacskóira és érzékeny idegeire. Oly egyszerűen fejezte ki az emberi szenvedély paroxizmusát és az emberi szenvedés mély ségeit, annyira részletlen nagyvonalúsággal és elemi erejű monumentalitással, mint később en, mikor már nem ilyen „frakkos Othello t” játszott, hanem Macbeth páncélját viselte gladiátor-termetén. Az, aki az ő Bernardoját elnevezte a „Pester Lloyd”-ban „Othello in Frack”-nak, különösen kiemeli, hogy Szacs vay mennyire mérsékli hatalmas hangerejét, milyen finoman rajzolja a lelki átmeneteket és mennyire kiténik a masszív, becsületes, durva kéreg alatt nemes tartalmat rejtő alakok rajzában. Egy másik kritikus a észreveszi azt a finom művés zetet, amellyel lírai alaphangot ad a hetvenkedésnek, de úgy, hogy ebből a hetvenkedésből kihangozzék a legmélyebb fájdalom és a szerelmi szenvedés pokla.

Egy másik Echegaray-dramában „A nagy Galeotto”-ban Nagy Imre szerepét veszi át: Julianót. A bírálók egyhangúan állapítják meg felfogásának öntudatosságát és tisztaságát. Egyhangúan dicsérik a férfiaságot, az erőt és átgondoltságot, mely alakításából sugárzik. „Hangjának örületes szárazsággal a tragikum igaz hatását teszi a harmadik felvonásban. Szebb alakítás volt ez, mint a Nagy Imréé. Don Juliano ma

nyerte igazi jelentőségét. Az egész darab ma hatott a közönségre hatalmas varázssal.” Mások kiemelik azt, hogy a féktelelenül izzó, de mindig nemes indulatokat, az egymással viaskodó szenvedélyeket mily tisztán és férfiasan fejezi ki. Alakításában valami erőteljes nyersség van, a férfiúi erő kevély megnyilatkozása. De ugyanakkor közvetlenség, érzés, melegség és nemesség.

IV.

Ezekben az első esztendőkbén játsza először Lear királyt. Egészen pályafutása végéig leghatalmasabb színpadi alkotása ez. Akkora sikereket aratott e szerepében, amelyekhez hasonló színésznek nem igen szokott kijutni. Erő és igazság, fenség és gőg, szenvedély és szenvedés, örület és lángész olyan elemi erejű kifejezőjének mutatkozik e szerepben, hogy ennek az alakításnak emléke nem múlik el, amíg bárki is él egykori közönségéből. A színész futóhomokra építi Petőfi szava szerint alkotásait. És „elfut vele az idő hajója s futni fog egy örökléten át”. De a futóhomok futását megkötik még néhány évtizedre azoknak a kiomlott könnyei, akiknek a szeméből Szacsvay Imre királyi Learje, örült fejedelme, megtiprott apai fensége sajtolta ki ezeket a sós cseppeket. Nagyon szerencsésen adta meg ő Lear későbbi tragédiájának, későbbi összeomlásának és bukásának alaphangját. Már az első felvonás első jelenetében — miként egy kritikus találóan jegyzi fel! — végzetesen föllobbanó. Ebből a végzetesen föllobbanó szenvedélyességből, ebből a titáni indulatosságból, amely a nagy király szemét is elvakítja, fakadnak összes tévedései és származik egész tragikumuma. Csupa erő és igazság ez a Lear. A színészi elemzés önmagakellettő, hivalkodó munkájával ő nem pompázott. Nem mutatta meg az alakítás technikai műhelytitkát. Az egészet adta ő és nem a széttöredező részleteket. De az örület egész nagy folyamatát mégis olyan körtani pontossággal ábrázolta, hogy még az orvosnézőket is megdöbben-tette, anélkül, hogy a részleteket kínosan erőltetné. Egy pillanatra se feledkezett meg arról, hogy ő még örületében is valóban „fejedelmi Lear”, aki bogáncskoronával a fején, ron-

gyokban dideregve, görcsös bottal a kezében, fürgeteges éjt-
szakán bujdosva a fenyéren is, „ízzöl-izre király”. Nem adott
a színpadon tanulmányt. Nem taglalásokkal szórakoztatta a
közönség kíváncsiságát. „Nem szaggatta ízekre Lear szenvedé-
lyét — miként írták róla —, egységes, hatalmas, megren-
dítő volt az ő Learje. Élő ember. Emberfölötti végtelenségé-
ben is ember.”

A részletek titkait, a színészi alkotás műhelyének lélektani
rejtelmait azonban mégis elárulja közönségének: abban a
mélyenjáró és hatalmas terjedelmű tanulmányában, amelyet
tizenegy folytatásban közöl 1888-ban a „Színészek Lapja”.
A magyar esztétikai irodalomnak és a színész alakításának
mélységeit kutató kritikának, az elmélyedő elemzésnek és a
színészlélek alkotómunkájának klasszikus remeke a fiatal
Szacsavay feledésbe merült tanulmánya.

Mikor ezt a Lear-alakítását először látják tőle 1888-ban,
szeretettől túláradó levelet kap kolozsvári kollégájától, a híres
komikustól, Krasznay Mihálytól és feleségétől. „Végre a szí-
nésznek fölavattad magad a halhatatlan művészek soraiba,
amely napon Lear királyt eljátszad! Az ökörszemből Sas lett.
A törpéből Óriás. Engem nem leptek meg a lapok dicsérei,
hiszen ők mit tudnak ahhoz a győzelmi diadalhoz, melyet
remek alkotásoddal teremtettél?!?! Jaj, Imrém! Ügy dobog a
szívem, hogy nem bírok veled. Hátha még arra gondolok, hogy
a dicső győzelem folytatódni fog, mert csak tőled függ a harc
diadala. Azért hát előre, Bárd! Teremtsd meg a klasszikái
darabok előadását, légy Istene, minden kellékkal bírva, csu-
pán egy napon két órát tanulj, kedves, kedves Imrém. Fogadj
el jó tanácsot attól, ki úgy szeret, mint én téged. Hidd el,
sokan voltunk, kik örültünk diadalod felett. Ha minden évben
csak egy új szereppel gyarapítod is repertoárod, majd meg-
lásd, hogy meg fog nőni. Csak nem szabad tétlenül tölteni
idődöt. Most az ideje, ha most nem haladsz fokozatosan, vége
a művészetnek. Én bírok és remélek ... Hiszen már minden
klasszikái szerepet neked kellene játszaniod.”

A levél így végződik: „Szeptember vége fele visszazállunk
az ősi fészekre és tengetjük hátralevő napjainkat. Most pedig
bezárom soraimat, azon forró kívánsággal, hogy az Isten

áldása legyen rajtatok és veletek örökkön örökké! Mindketőtöket szívből üdvözöllek, *igazin* szerető jó barátotok: Krasznay Miska és Krasznayné, Ninuska.”

Egy angol tisztelőjétől is elismerő sorokat kap. Nem tudja, hogy kitől. A szemérmes rajongó személyesen nem jelentkezett, csak babérkoszorút küld a következő angol szöveggel:

„One who has had the pleasure of seeing the King Lear of one of Hungary's foremost actors, Imre Szacs vay, will recall it as a superb characterisation of the mad King. Mr. Szacs vay is an actor of rare power and rarer still, has that gift of obliterating his own personality and never learning a trace of one character in another.”

Ami magyarul ennyit jelent:

„Valaki, aki abban a gyönyörűségben részesült, hogy Lear királyt a legkiválóbb színművészek egyikétől, Szacs vaytól láthatta, a tébolyodott király ezen jellemzését, mint remeket ismeri el. Szacs vay úr ritka erővel rendelkező művész s még ritkább, hogy megvan az az adománya: saját egyéniségét le tudja vetkőzni és egyik karakteréből egy nyomot se visz át a másikba.”

Othellójában félelmetes és ugyanakkor megnyugtató tud lenni szoborszerű nyugalommal. A rendületlen erőnek és a sziklahegy-nyugalomnak ezt a teljességét azért ábrázolja, hogy annál nagyobb legyen az ellentét, annál megdöbbentőbb a kontraszt, mikor később a féltékenység, a bosszúvágy, a gyilkos düh vad fürgetege rázza meg ezt a naiv fekete óriást. A féltékenység szinte zenei crescendóban növekvő ereje, fokozódó tempója annál hatásosabb, mert — kritikusai állapítják meg ezt! — minduntalan vissza-visszaesik a kétségbeesés letargiájába. A düh paroxizmusából, az aktivitás félelmetes kitöréseiből bágyadtan, fásultan, üveges szemmel, eltompuló hanggal, lelankadó kézzel, szinte élettelenül süllyed bele az apátiába. „Olyan, mint egy hatalmas, nyugodt, fenséges bazalt-hegység, amelyet egyszerre ráz meg a fölébredt vulkán belső tüzeinek forrósága, hogy időnként, minden átmenet nélkül

újra megdermedjen. Csak azért, hogy a következő percben még félelmetesebb földindulás rázza. Korabeli elmeorvosok véleménye, hogy Szacsvainak ez az Othello-alakítása kór-tanilag is tökéletes. „Őserőtől duzzadó, hitében naiv, romlatlan férfi. Majd fokról-fokra fejlődik benne a rontó szenvedély”.

Ebben az időben írják róla egyik szerepe után: „Nemes rezignációt fejez ki, férfias nyugalmat: az igaz, de csöndes fájdalom remek képe ...” „Ott, ahol mély férfifájdalomnak kellett kifejezést adni, minden hangja szívekbe remegett...” „Oly tehetséggel állunk szemközt, ki egykor a magyar színpad büszkesége lehet...”

Modern drámákban is megállja a helyét. Nem lehet elfelejtteni John Gabriel Borkman-ját és Krogstadtot, a „Nóra”-ból. (Ezt a Krogstadtot később, hogy a magyar közönség könnyebben ejtse ki a nevét, Günthernek nevezi a színlap.) E két szerepében eszményi Ibsen-alakot ábrázol. A komorság, a szűkszavúság, a vérmérséklet mélyében lappangó indulatok sejtetése, a szavak között rejtőző gondolatok sejtelmessége olyan északi levegőt árasztott körülötte, hogy amint megjelent a színpadon, egy-egy pillantása, szűken mért félmozdulata, ki-kirobbanó rövid mondata után a fjordok hideg lehelletét érezte a magyar néző. Nemes egyszerűséggel, a valóságosság realizmusával alakította az ibseni embereket, e különös északi egyéniségeket. Milyen más volt ezekben a szerepekben, mint shakespearei hőseiben. Mennyire mérsékelni tudta roppant szenvedélyét, vulkánikus hevét, túláradó vérmérsékletét.

De talán legnagyobb, minden színésznél nagyobb akkor volt, mikor magyar embert, magyar jellemet és magyar érzésvilágot kellett érzékeltetnie. Mikor 1902-ben Szigeti József emlékezetére fölújítják a nagyszerű író-színész „Rang és mód”-ját, közönség és kritika bámulattal adózik Szacsvainak, aki éppen a szerző, Szigeti József szerepét játssza: Bannai Gerőt. A kritika újra megállapítja, hogy a parasztnábob alakjában Szigeti önmagát mintázta meg. „Beletette mindazt, ami természetének lényege, volt. Indulatos, hirtelen lobbano. Akaratát nagy erővel viszi keresztül azokkal szemben, akik ellentmondanak neki, akik makacssággal, vagy

dölyffel közelednek hozzá. De jósággal és szeretettel oda vihetik, ahová nekik tetszik. Becsületről való felfogása rendkívül szigorú, mert egész élete becsületes munkában telt és lelke palástján nincs egy szemernyi folt, józanul gondolkodó fején soha egy rossz gondolat nem suhan keresztül. De meg tud bocsátani azoknak, akik tévedtek, fölháborodásán át sugárzik az evangéliumi szelídség kiengesztelő fénye és módorának nyerseségéből a legédesebb humor szeretetreméltósága mosolyog ránk.”

A kritikának ezt az elemzését Szigeti József halhatatlan magyar színpadi figurájáról azért iktattuk ide, mert ez az arckép — egészen Szacsvey Imrere illik. Ne csodálja hát senki, ha Bannai Gerő szerepében, amelyet Prielle Kornélia oldalán játszott először a Nemzeti Színház színpadján, évtizedekre emlékezetes sikere volt. Nemcsak a komoly, masszív vonásokat emelte ki nagy erővel — jegyzi meg a kritikus — hanem a szív jóságát, a humor nyájas derűjét is átcsillogtatta erős, megkapó játékán. Maga volt a méltóság, az egyszerűség, a nyakasság, a becsület. És: az emberség, a jóság. Mintha a vérrrel áztatott, ösök csontjával trágyázott, verejtéssel ápoltság szép fekete magyar humusznak egy hatalmas röge szakadt volna ide, a nemzet színpadára, annak az ősanynak egy darabja, amelyet mi — magyar földnek nevezünk. A föld erejét, józanságát, mélységét, termékenységét, ősi erejét, kemény ellenállását és kérlelhetetlen logikáját éreztük, mikor Szacsvey Imre a szempilláját rebbentette, lassú mozdulattal a kabátja sujtásához nyúlt, egyet reccsentett a csizmája talpán, vagy megszólalt kurta, meggondolt, lassú beszéddel. Monumentális volt ez a korszakra szóló alakítása. Magyar ember nem tudja elfelejteni, ha látta. A mi nemzedékünkől nem is felejtí el haláláig az, aki látta.

Egy kritikus jegyzi meg Szacsvey Imre magyar figuráiról, hogy: „Ilyenkor nem ábrázolt, hanem önmagát adta, minden ritka és nemes adományával...” Nem lehet elfeledkeznünk a cicomátlan földszagú parasztról sem, akit Kemechey Jenő és Malonyay Dezső darabjában, a „Föld”-ben alakított. Az „Aranyparasztot” ilyen megrázó valóságossággal, ilyen természetes egyenességgel és gyökeresen senki sem tudta

odáig színpadra varázsolni. Abban az egyetlen mozdulatban, ahogy a dúsgazdag, de kapzsi paraszt lehajlik a földre egy értéktelen pléhdarabért, benne volt a földre, pénzre éhes ember egész karaktere. Ennek a sokaktól „patétikusnak” csúfolt tragikus színésznek éppen az volt egyik legbámulatraméltóbb tulajdonsága, hogy egyszerű eszközökkel a valóság illúzióját tudta kelteni. Nemcsak emberfölötti lényeket ábrázolt, hanem a leghétköznapibb embereket is. Az emberfölötti félisteneket emberi közelségbe hozta. A köznapit lényeket pedig egészen a színpadi jelképesség magasságaiba ragadta. Az ő Petur bánja lánholt, mennydörgött, tüzeket okádott. A vérünket forralta föl. A hátgerincünket borzongatta. A lelkünk legbensejét kavarta fel ez a féktelen dühét szinte magába harapó, önmagát gyötrő, majd az elemek haragjával kirobbanó magyar. A történelmi magyar bánatnak, az örök magyar búsongságnak, az önmagát mardosó tehetetlen keserűségnek ilyen megkapóan emberi, ilyen mindannyiunkhoz odataláló és mindannyiunkat az egyetemes magyar sors távlatába ragadó ábrázolását sohasoha színésztől nem látta földi halandó!

Mikor Szacs vay Imre pályafutásáról megemlékezünk, nem szabad elfelejtenünk nagy bécsi sikerét sem. 1892-ben, a színházi kiállítás alkalmából vendégszerepelt Bécsben a Nemzeti Színház. Szacs vay a „Bánk bán”-ban Peturt játszotta és a „Medea”-ba a királyt. A társulat büszkesége, Nagy Imre a „Közönnyel közönnyel” előadásán meglehetősen — közönnyel találkozott közönség és kritika részéről. Megsértődött és elutazott haza, Budapestre. De most következett még csak Paulay Ede társulatának nagy döntő ütközete: két nap múlva kellett eljátszaniuk „Az ember tragédiájá”-t. Mihez kezdjenek? Ádám diadalmas alakítója, Nagy Imre faképnél hagyta őket. Nincs más hátra, meg kell próbálkozniuk Szacs vay Imrével, aki tudja a szerepet, de még sohasem játszotta. Így történt azután, hogy Madách remekművének hosszú időkre emlékezetes bécsi előadásakor a színlapon ez állt: „Adam — Herr Nagy”, a valóságban pedig Szacs vay Imre állt a bécsi színpad közepén, a közönség meg-megújuló tapsorkánjában. Tóth Imre, a Paulay-társulat rendezője meséli emlékirataiban, hogy amikor Szacs vay Imre e napok egyikén megjelent egy előkelő étte-

remben és végigment az asztalok között, előbb halk suttogás támadt, aztán zúgás, amint az emberek egymásnak mutogatták. A szépasszonyok, majd az elegáns urak egymásután keltek fel az asztaloktól: tapsolni és „hoch”-olni kezdtek. Percekig tombolva ünnepelte az előkelő és régi étterem közönsége a fiatal magyar színészt, ő pedig megzavarodva, kipirultán állt a fényes bécsi étteremben, oly tapsviharban, amelyet a nvaldán is csak ritkán kap bécsi színész.

Boér Emmától 1889-ben elvált. A törvény betűje szerint házastársak maradtak, míg a sír föl nem oldta a kötést. De negyvenkilenc éven át külön éltek. Nem beszéltek egymáshoz. Idegenül mentek el az utcán, egyik a másik mellett. A színház udvarán és a színpadon is. Mind a ketten a Nemzeti Színház tagjai voltak. Gyakorta játszottak együtt. Partnerek maradtak a színpadon, de az életben mindörökre megszűntek egymás számára még létezni is. Néha, szomorú anyagi ügyekben váltottak szigorúan hivatalos hangú leveleket: „Asszonyom ...”, „Uram ...” A szakadék egyre mélyebb lett közöttük. Hatvankét évig voltak törvény szava szerint házastársak. Negyvenkilenc évig fizette a férfi az asszonynak a nőtartást. Akkor is, mikor a szájától vonta el érte a kenyeret. De a félszázados gyűlölség lelki okait, e tragikus házasság titkos történetét sírjába vitte. Nem tartozott a sebeit mutogató, a maga baját panaszló, a fünek-fának siránkozó emberek közé.

Férfi volt. Úr volt. Magyar úr!

Barátainak száma csekély. A száraz humorú Gyenes Lászlóval, Tóth Imrével, a mókás Faludi Antallal, a moró-zus Gabányi Árpáddal és a színház előkelő megjelenésű orvosával, Budapest legelegánsabb öreg gavallérjával, Bojtha Józseffel kártyázott, vagy évődött a színház társalgójában. Kedvelte Dezső Józsefet is. Ez a szűk baráti kör nagyon ragaszkodott hozzá. Különös, hogy akik majdnem öt évtizeden át éltek közvetlen közelében és akik előtt néha lelkének egy-egy rejtekajtáját is kinyitotta, mégis mindig úgy néztek rá, mint akire — fölfelé kell nézni. Az első látásra epésnek és mogorvának látta a fölületes szemlélő. Pedig mély kedélye

volt és jó szíve. Kemény nézésű kék szeme mögött az emberi lélek legmélyebb kútja, a humor csillogtatta gyöngyöző vizeit.

Mindenki tudta, hogy ha egy-egy nagy alakítása következik, akkor nem szabad hozzá szólni. Mikor Brutust, Leart, Macbethet, vagy Othellót játszotta, már huszonnégy órával előbb elnémult. Magába mélyedve járkált az utcán, a színház udvarán, a lakásában. Nem szólt senkihez és azt sem tűrte, hogy valaki megszólítsa. Lelki magányba zárkózott, hogy együtt legyen, újra összeszokják, egészen egybe simuljon hő-sével. Ilyenkor, egy-egy nagyobb szerepre való készülődés közben, a próbák alatt, vagy éppen az előadás kis szünetében határtalan haragra lobbant a legkisebb mulasztás miatt, ő az idegeinek, a fizikumának, a szellemének teljes megfeszítésével dolgozott. A föld mindennapi körülményeitől egészen elvonatkoztatva, teljesen beleélte magát szerepének álomszerű hangulatába. Rendkívüli inzultusnak érezte, ha valaki ebből a boldog és felséges fél-önkívületből kiragadta. Azonfelül megkövetelte minden színésztől és a színi előadás minden más tényezőjétől, hogy hasonló lelkesedéssel és odaadással szolgálja a színpadot, mint ő. Nem tudta megérteni: hogyan lehet az, hogy a színpadon közönséges lelkek is mernek lélekezni? Nem akart megbékélni azzal a léha, tréceselő, hányaveti móddal, ahogyan némely színész a maga feladatát végezte: jól, rosszul, valahogyan, akárhogyan, éppen hogy túl legyen rajta. Nem győzte eléggé kartársai fülébe mennydörögni azt, hogy színésznek lenni nem hivatalnokoskodás. Föllázította a szellem, a lelkesedés, a színpadtisztelet hiánya. A magáéhoz hasonló eszményi rajongást és odaadást kívánt.

Általában mogorva és visszautasító volt a növendékszínészekkel szemben. Azt mondták: „Az öreg nem szereti az ifjúságot.” Pedig még nem is volt öreg ember és — az ifjúságot szerette. Nem szerette azonban a félbemaradt egzisztenciákat, akiket a könnyű érvényesülés vágya, a kóborlás lehetősége, az erkölcsi lazaság, a szerelmi szabadosság reménysége és a dologkerülők ösztöne vezetett a pályára. Ezekre villámlott rá tengerszín szeme olyan megvetéssel Ezekre biggyesztette el a száját. Ezekre mormolta sustorgó haraggal és utánozhatatlanul lekicsinylő hangszíjjal: „konzervatőrista ...” Mert az ő

számára az Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia mindvégig „konzervatórium” maradt, ahogyan az ő növendékorában nevezte a köznapi nyelv az akkori Színi Tanodát.

Kedélyének felhői sötéten tornyosultak a századforduló napjaiban. Ebben a dekadens korban divattá vált az, hogy mindent elvessenek, amit a múltban szépnek találtunk. Minden előtt leboruljanak, ami újítás és mindent „ásatagnak” tartanak, amit az apák nemzedéke jónak mondott. Ebben a korszakban özönlött be a színházi kritika területére az a könnyűvérű, nyegle, hányaveti stílus, amely minden műveltség, hozzáértés, rátermettség nélkül merészelt bírálni a színész játékát. A magyar szellemi életben ezidőtájt honosodik meg a roszszul majmolt bécsi, majd párizsi mintaképek után az a kötekedő hang és az a romlott szellemiség, amely egy tréfáért, vagy egy ötletért föláldozza a lényegét és lábbal tapodja az igazságot. A balhiedelem kezdett elhatalmasodni a sajtóban, hogy ha más szakcikk írásához szükséges is némi szakértelem, színházról bárki írhat. A kéthetes újságírótanonc már monumentális nagyképpel ült be a színházba, ahol elvárta, hogy egy élet komoly munkája árán nagyranőtt művészek megsüvegeljék, mint rettegett és hatalmas műtész. Az ilyenfajta „kritikusok” kritizáltak, mikor életükben harmadszor jártak színházban és még mielőtt egyetlen komoly könyvet elolvastak volna. Sejtelmük sem volt arról: mennyi elmélyedés, tanulmány, munka, az életerőnek mily bőkezű pazarlása szükséges ahhoz, hogy egy vérbeli színész fölépítse a maga alakítását odáig, amikor végre kilép a közönség elé. És volt bátorságuk az ilyen hatalmas áldozatú és nagyszabású munkát olykor a legsértőbb hangon, álfölényeskedő gunyoros mondatokkal becsmérlni, vagy vállveregető „jóindulattal” elintézni. Ennek a kritikuszemzedéknek nagyszerű egyéniségei, gondolkozó, tudós szellemei voltak, akik mindenkor méltányolták a Szacs vay Imrék művészetét. De az ő hangjuk nem volt olyan hangos, mint azé a lármás ifjú hadé, azé a borzas sakálcsordáé, amely a „Hamlet”-ben emlegetett „fészekalja gyermek” módjára rikoltotta túl a komoly kritika szavát. És Szacs vay Imre egyszerre csak azon vette észre magát, hogy jóval innen a pálya delelőjén, kezdik már lejártni őt a hamisan értelme-

zett és a szó fogalmi lényegét meg sem értő álmodernség nevében. Szinte gyűlölködő hangon irtak róla. Tóth Imre, a Nemzeti Színház későbbi igazgatója jegyzi föl erről az időről: „Kevés magyar színész indult el annyi belső értékkel, annyi kiváló külső tulajdonsággal a színpad meghódítására, mint Szacs vay Imre. Kevés színész fáradt annyit, kevés dolgozott olyan lelkiismeretesen. De talán soha nem volt Magyarországon színész, akit több és nagyobb igazságtalanság, balítélet és félremagyarázás, elfogultság és rosszakarat kísért volna, szinte pályája végéig. Ennek, úgy gondolom, kétféle oka volt. Az egyiket Szacs vay egyéniségében, a másikat annak a húszéves időszaknak sajátságos és szerencsétlen művészeti viszonyaiban kell keresni, amely Szacs vaynak a Nemzeti Színházba való szerződése és körülbelül az én igazgatói kinevezésem közötti időre esik.”

Tóth Imre kortársa volt Szacs vay Imrének. A Nemzeti Színházban együtt élték át a küzdelmes évtizedeket. Ismerte ennek a pályának minden napját. És ismerte ezt az egyéniséget, amelyet nem mond szerencsésnek. Bizonyosan *úgy* érti ezt, hogy nem szerencsés a Szacs vay Imréhez hasonló zárkózott jellem, büszke lélek, nemes tartózkodás és az Abszolút ormaira törő idealizmus.

Erről az időről, mely a kilencvenes évek elejétől 1908—1910-ig terjedt, azt írja még Tóth Imre: „A magyar kritikában annyi színházi eszmezavar, annyi hozzá nem értés és annyi rosszindulat vegyült, amit az akkori néhány kitűnő kritikus, Silberstein-ötvös Adolf, Keszler József, Alexander Bernát és Rothauser-Ruttkai György nagy tekintélyével sem volt képes ellensúlyozni. Nem zokszóképen mondom ezt, bár magamnak elégszer kellett keserű pirulákat nyelnem. Dehát én flegmatikus természet voltam és lenyeltem. Szacs vay nem. Szacs vaynak minden igazságtalan szó felkorbácsolta jogos felháborodását, megsértett önértetét. Nem beszélt róla, nem panaszkodott miatta, de nem tudta elfelejteni, s a seb ott égett szívéen, meggyógyíthatatlanul. Bizony, abban az időben olyan emberektől kellett fölényes vállveregetést, vagy még fölényesebb leszólást eltűrni, akiknek hangja és bátorsága fordított arányban állott színházi készültségükkel és színpadi hozzáértésükkel.”

Az akkori kritika tanulatlanabbik fele a műveletlenek kritikátlanságával hódolt be a külföldről hazánkba tört szellemi áramlatoknak, méginkább jelszavaknak. A realizmus, a naturalizmus és a verizmus nevében elszánt kíméletlenséggel, faltörő kosok módjára rontottak neki mindannak, amit a színpad idáig stílusban fölépített. Ma már, e gyorsan messzetűnt átmeneti korszakot évtizedek távlatából nézve, mosolygunk azon a követelésen, hogy Gorkij Maxim darbjait és Sophoklest, Sardout és Shakespeare-t ugyanabban a „modern” beszédmodorban kell a színpadon játszani. De akkor, a századforduló napjaiban ez harciasan hangoztatott követelmény volt, melynek hangossága elegendő volt arra, hogy a közönség tömegeit elbódítsa és mindörökre megkeserítse olyan művészek életét, mint a Szacsvey Imréné. Arra mindenképen elég volt, hogy hosszú éveken át, éppen a pálya legtermékenyebb időszakában, a férfielelet delén, homályba borítsa egy páratlan lendülettel elindult nagy színészegyenység dicsőségét.

V.

A századfordulón különösen szomorú élmény részese lett Szacsvey Imre. A segesvári csatatéren, ahol 1849. július 31-én Petőfi örök időkre eltűnt a világból, nagy ünnepségre készültek 1899. július 31-én, a segesvár-fehéregyházai csata félszázados évfordulóján. Az ünnepi alkalomra Ábrányi Emil költeményt írt. Ábrányi maga kéri fel kedves levélben Szacsvey Imrét, hogy a verset szavalja el. „Ha önt kérem föl a vers szavalására, akkor olyan művészhez fordulok, akinek a hatalmas tehetségét különösen nagyrabecsülöm és akinél szebben ma senkisem deklamál Magyarországon. Bánk bán is a „legjobb kezekre bízta fiát, amikor Mikhálnak átadja. Én szintűgy cselekszem, amikor művem az ön nagy talentumára kívánom bízni. Nem zavarnám felséges nyári pihenőjét, ha nem tudnám, hogy amúgy is elmegy Segesvárra, mint a Nemzeti Színház egyik kiküldötte. De így is nagyon boldoggá tenne, ha ottlétét kegyes volna kérésem teljesítésével egybekötni.”

Idősb Ugron Gábor, a „Rabonbán”, Erdély romantikus nagy fia, két nappal később ugyancsak levelet ír Szacsvainak: „Igen tisztelt Uram! Olvasom, hogy július 30-án Segesvárott lesz szerencsénk együtt lenni. Ezennel a székely bizottság nevében, mint vérünket, felkérem, hogy a székelyeknek egy Petőfi-verset elszavalni szíveskedjék.”

Ugron Gábor joggal írta alá ezt a Székelyudvarhelyről kelt levelét, mint „régí híve”, mert az ifjú Szacsвай Imre 1875-ben vezetett pedáns kis noteszében ott látjuk a följegyzést, hogy Székelyudvarhelyen, a kolozsvári színészek vándorlása közben, megismerkedett a fiatal Ugron Gábor képviselővel és nejével.

Segesvárra azonban még sem ment el Szacsвай Imre, mert egyik öccsét éppen ezekben a napokban vitték be az élőhalottak házába, mint gyógyíthatatlan beteget. Kimentette magát, hogy ilyen állapotban nem tud elmenni a nemzeti ünnepre. Ezért vállalta Ábrányi Emil alkalmi költeményének elmondását a kolozsvári Nemzeti Színház zengőhangú tragikusa, E. Kovács Gyula, aki maga is költő. És ott, a segesvári síkon, Petőfi láthatatlan sírja fölött, ajkán a Petőfi szellemét idéző szavak ünnepi zengésével éri a halál villáma a nagy tragikust. E. Kovács Gyula Szacsвай Imre helyett állt azon a helyen. Meghalt a segesvári csatatéren. Elesett a magyar színészet szent küzdőterén, a nyilvánosság előtt, magyar költő szavával az ajkán. Méltó arra, hogy mint epitáfiumot elmondjuk fölötte annak a Petőfinek prófétai szavát, akinek az emlékezetére zengett szóval az ajkán esett össze: „Ott essem el én a harc mezején ...”

Másik nagy tragikusunk, Egressy Gábor születésének századik évfordulóján, a Kerepesi-úti temetőben, a nagy színész sírja fölött Szacsвай Imre mondott beszédet 1908. november 3-án. Beszéde egész tanulmány Egressy fényes színészi pályafutásáról és történelmi emlékezés egy küzdelmes magyar korszakra. A nagy tragikus fia, Egressy Ákos, maga is a Nemzeti Színház nyugdíjas művésze, hátaltelt levélben fordult Szacsвай Imréhez. A különböző köszöntésekből, amelyek e beszédére visszhangoztak, egyet haláláig megőrzött. Névjegy: „Nagyflórisi Nagy Nep. János, volt 1848—49-i honvéd-

főhadnagy, ügyvéd, EMKE tb. jogtanácsosa, 1846 óta hírlapíró. Verebély.” A névjegy hátán a következő szöveget olvassuk: „Uram! Én kilenc év óta jobb szememre vak vagyok, de mikor most Egressy Gábor sírjánál elmondott beszédét olvastam, mindkét szememből folytak a könnyek. Gyönyörű volt beszéde és igaz. Nem túlzott semmit. Mindaz igaz, amit Egressyről, kit már 48 előtt ismernem, bámulnom adatott, mondott. Ki engem, bár huszonkét évvel előbb született, barátságával is megtisztelt. Fogadja köszönetemet.” A névjegy alá, ahol összes titulusait befejezi, ezt írta oda reszkető kézzel: „Ma szobájára kényszerített aggastyán . . .”

A századforduló idején Keglevich István gróf a Nemzeti Színház intendánsa. Nagyon tiszteletreméltó főúr. De olyan gögös egyéniség, kinek minden inkább illett, mint ez a hivatal. Sokat áldozott, amíg volt miből áldoznia a színházra. A Nemzeti Színház különleges kelléktára máig is őrzi sok értékes műkincsét, amelyet ő vásárolt és ajándékozott a színháznak. Volt benne valami a meiningeni herceg lényéből. György, Meiningen uralkodó hercege, a színpadi díszítés realizmusának egész iskoláját teremtette meg azzal a költséges tévedésével, hogy fejedelmi bőkezűsége teletömte a színpadot igazi perzsaszőnyegekkel, igazi antik bútorokkal, igazi páncélokkal és igazi bársonyokkal. A „meiningenizmus” tűnt divatjának késői romantikus híve volt Keglevich gróf, aki vagyonának roncsait így költötte el a Nemzeti Színházra. Ráköltötte a pénzt az intézményre, szerette is azt, de — lenézte mindazokat, akik az intézményben számítottak. Fennhézása egymásután sértette meg a színház legkiválóbb tagjait. Jászai Mari őmiatta hagyta el, roppant lelki gyötrődések közben, a Nemzeti Színházat és rövid időre a Vígszínház színpadán keresett új hazát, mint Lear király elűzött hűséges, vén Kentje. Szacsvay Imrét is sértette az intendáns gögje: két gög, két jupiteri homlok, két cikázó villámvérmérséklet ütközött itt össze. Szacsvay naplója, amelyet ez időben vezetett, szenvedélyes haraggal van tele az intendáns gróf iránt. Az igazgatásnak ez a korszaka, amely egybeesett a Szacsvay mélyen sértő sajtókampánnyal, sok sebet ejtett lelkén. Szerepeit olyanok játszották, akik e hatalmas feladatokba még nem nőttek bele. Vagy olya-

nok, akik még reményt sem adtak arra, hogy valaha beleszólnak. Javadalmazása is elmaradt sokkal kisebbjelentőségű színészek fizetsége mögött. Szacsqvayt megkísértette a gondolat, hogy elszakad a Nemzeti Színházról. De a kísértést messze elűzte magától, ő a Nemzeti Színházhoz esküdött, a Nemzeti Színház szolgálatába szegődött: „Itt élned, halnod kell. . .” Ott marad tehát, amíg teste-lelke bírja. Mikor pedig nem bírja majd többé, eltemetkezik az élő színészek sírjába, a felejtésbe. De más színpadra nem lép soha.

Az 1900-as évek elején írt naplója komor szavakban szól a színházi kultúra romlásáról. Aki a magyar színpad történetével foglalkozva, visszanéz erre az időszakra, megdöbbenve látja a színház mai válságának csiréit. És megilletődve olvassa Szacsqvay keserű mondatait: a bekövetkező színházi katasztrófa Kasszandra-jóslatát! Valóságos körkép rajzol ő a protekciós és a klikkrendszerrel, a közönség ízlésének romlásáról és némely színházak tömegerkölcsöt romboló munkájáról. Már előre látja, milyen mérgező hatása lesz a színészetre annak, hogy a színházak konzorciumok kezébe kerülnek, mert megszűnik a színházak és az egyes színészek egészségesen öltöző versengése. A színház elüzemesedésének, a színészet eltrösztösödésének rémét látja közeledni Szacsqvay. Azóta mindez beteljesedett!

Negyvenhatéves korában már arról ír bizalmas följegyzéseiben, hogy félre kell vonulni, bevárni a megsemmisülést. „A lelki már bekövetkezett. A testi sem fog soká késni.” És erős testtel, munkabírása teljében, a pálya delelőjén azt mondja: „Hála az égnek, az idő halad fölöttem.”

Milyen mélységes pesszimizmus ez!

Sokat írt abban az időben, de nem a nyilvánosság számára. Följegyzői emlékeinek egy részét. Naplót is vezet éveken át, de abbahagyja. Főkönyvszerű albumait azonban szorgalmasan és pedáns pontossággal írja, följegyezvén a Nemzeti Színház játékrendjét és azt, hogy mely darabokban, mikor, mit játszott. Rengeteget olvas. Kicsiny, de válogatott könyvtárának főtmaradt betűsoros mutatója valóságos vallo-mást tartalmaz arról, hogy ez a nagy szellem és ritka lélek mi-

lyen sokoldalú és milyen mély műveltségű volt. A legjobb történelmi munkákat olvassa: Mommsent, Gibbonst, Carlylet és Macaulayt. A dráma és színpad történetére vonatkozó műveket. Bölcsészetet és a csillagok tudományát. Szépirodalmi munkák közül a legékezebb kötésben találjuk szekrényének üveglapjai mögött Shakespeare-t, Moliere-t, Dantét, Hugo Victort, Corneillet, Racinet, Vörösmartyt, Petőfit, Katona Józsefét, Arany Jánost. Sehol egy „könnyű” vagy „szórakoztató” olvasmány az egész könyvtárban. Néhány száz kötet. De válogatott kötet. Szaporodnak a nevezetes noteszek is. Kis jegyzőkönyvek, amelyekbe szép, kerek, hibátlan betűivel nagy gondolkozók szavait jegyzi be, kiszakított versstrófákat, történelmi adatokat, tudományos művek kivonátát, csillagászati, természettudományi és művelődéstörténeti töredékeket. Mindezt a legnagyobb rendben. Ennek a rendszeretnek köszönhetjük azt is, hogy fönmaradtak Szacs vay Imre drámabíráói véleményei. Abban az időben a Nemzeti Színház igazgatója mellett tanácsadóként szerepelt a drámabíráói bizottság, amelyet felerészben esztétikusokból, felerészben pedig a színház nagynevű tagjaiból állítottak össze. Szacs vay Imre nem sajnálta a fáradságot: lelkiismeretesen végigolvasta a neki bírálatra kiadott darabok hatalmas tömegét. Nem dobta félre még a legjobban bosszantó kezdetlegességet sem. Pedig nem csak egyszerű közhely az, hogy a bírálatra kiadott darabok tömege hatalmas volt. A századforduló ideje éppen olyan grafomániás korszak, mint Molière és a Napkirály kora. Komolyan vették az elemiiskolás irkák szépírási mintáját, amely így kezdődik: „Úr ír.” Nem is tartották úriembernek azt, aki nem ír darabot. Mikor azután a rajongóképzeteű, nagyműveltségű és ideális lelkületű poétaigazgató, Somló Sándor magyar drámaciklust hirdetett, zsbivásári forgalom kezdődött a Nemzeti Színház igazgatói irodájában. Az ajtón a drámairók egész dandárai dörömböltek. A bírálók nem győzték a munkát. Bizonyos azonban, hogy volt egy bíráló, aki a legkétségbeejtőbb iskolai dolgozatot is végigolvasta lelkiismerete szerint: Szacs vay Imre. Nem csak terjedelmes jelentést írt mindenikről, de a jelentést lemásolta duzzadt kis noteszekbe és tárgymutatót írt a noteszek végére,

1913-ban: a pátlya végén!

A 90-es években: a csajok felé!

Meléndy István

Székely István

Szent István

Szent István

Négy arc, négy szerepből.

hogy évtizedek múltával is megtalálja, ha valamelyik régi bírálataira valamely vita eldöntése miatt szükség lenne. A bírálat mindig a darab címével, műfaji meghatározásával, a szerző vagy a jelige megnevezésével kezdődik. Klasszikus tömörséggel mondja el a színmű tartalmát. Olyan beszédek és hibátlanul világosak ezek a tartalmi kivonatok, hogy tanulhatna belőlük nem egy színházi kritikus, aki hasábokon át oly terjengve mondja el szóra alig érdemes, rossz darabok meséjét. Legvégén következett a bírálat, amely többnyire szigorú volt. Szacs vay az irodalom dolgában sem tudott megalkuvóbb lenni, mint a színészet kérdéseiben. Olvassunk csak el bírálataiból néhány kiragadott mondatot:

A „Zách Felicián” című tragédia hősről ezt mondja: „Egy fényes helyzetbe dobva, alig van más teendője, mint terjengős, lapos beszédek mondani.” Sorra veszi ezután a dráma főalakjait és ízekre szedi valamennyit. Elsőnek Erzsébetet, a királynét: „Egy nő, királyné, ki térden állva kér szerelmet Zächtől. Szokatlan és visszatetsző, sőt undorító jelenség.” Ezután Zách Klárára tér át: „Zách leánya meggyaláztatása után közvetlen a színpadon jelenik meg s szerepe abból áll, hogy ezt elbeszéli.” Megjegyzi még, hogy a többiek konvencionális figurák, a darab nyelvezete pedig köznapi és érdektelen. Gyakran találkozunk bírálataiban ilyen kemény ítéletekkel: „Valami iskolásfiú első gyakorlata...” „Kezdetleges munka, de ügylátszik, nem mesterember-író munkája. Hibái nagyok, de erénye, hogy eredeti. Magas bércekre ez se nág, de nem is tapos örökös lapályt. Lehet, hogy szerző jó darabokat is ír majd. Ez még nem az.”

Másik darabról csak ennyit ír röviden, de velősen: „Ékte-len számárság!”

Majd egy harmadikról: „Egy jó tragédiát megírni valamivel nehezebb dolog, mint egy csószkunyhót összetákolni.”

Azután így: „Az ember gyakran azt hiszi, hogy a pályázat legrosszabb darabját már elolvasta. Pedig dehogy!”

Egy darabról ez a tőmondatba foglalt össz véleménye: „Szörnyű víg tragédia!” Másikról meg ez: „Képtelen zagyalék!”

Olvassuk el egyik-másik bírálatát a maga teljességében:

„Sejanus. Tragédia öt felvonásban. Mesterember-munka. Van benne tudás. Írva helyesen van. Meg is volna, úgy-ahogy, komponálva. Az emberek is az indokoltság látszatával cselekszenek, de sem cselekedetükben, sem szavaikban nem bírják fölkelteni érdeklődésünket, nem lévén meg bennük semmi abból a nagyobb szabásból, ami nélkül tragikai részvét sem lehetséges. A repüléshez szárnyak kellene. Külsőségekben, a darab mechanikai részében szerző kifogástalan munkát teljesít. És ha ennyi elég volna a drámairás üdvösségéhez, akkor ő derék feladatot oldott meg. De a színpad többet követel. És különösen nagyot követel a tragódia. Nem lehet itt boldogulni, még oly virtuozitással versbe szedett lapos prózával. Ha már maga az író nem tud fölemelkedni a gondolatok fenséges régióiba, hogyan kívánhatja, hogy az előadó színész öltön szárnyakat és pótolja azt, ami a szerzőnél teljesen hiányzik? Mit akar ez a Sejanus? Nagy ember ez és nagy dolgokat mivel? Már akár jót, akár rosszat? Nem. Tettei közönségesek és végtelenül érdektelenek. Szellem is jelenik meg a darabban. Szegény, micsoda hétköznapi nyelven beszéli el túlvilági szenvedéseit! És milyen megdöbbenés nélkül látja őt meg Livilla és beszél vele úgy, mintha tegnap találkoztak volna utoljára. Nem, nem, a történelmi tragodiának más a légköre, mások éltető elemei.”

A „Robusti” című ötfelvonásos tragédiáról, amely Velenében történik, a XIII. században, azt mondja, hogy: „az emberi szív és indulatok harcát természetüknél fogva száraz politikai dikciók foglalják el, amelyek annyival inkább unalmasak a nézőre, mert idegen nép drámailag nem érdekes történelmi eseményét kénytelen végighallgatni”. Milyen igaza van! És milyen időszerű volna Szacsvey Imrének ezt a drámbíráói véleményét márványba vésve odaépíteni a falba minden mai író munkaasztala fölé: hadd lássa, miközben azt hiszi, hogy történelmi tragédiát ír.

A Zrínyi Péterről írott ötfelvonásos szomorújáték bírálatából idézzük az alábbi sorokat:

„Versbe szedett dialogizált adag történelem, de nem szomorújáték. Ahhoz, hogy Zrínyi Péter tragikai hős lehessen, szükséges volna, hogy valami tragikai szenvedély, vagy más

nagy végzetes elhatározás legyen tetteinek rugója. De ez a Zrínyi alkudik lépten-nyomon és hibája nem a habozás, mely esetleg szintén lehetne tragikai sorsának oka —, de inkább lehet azt mondani felőle, hogy szerencsétlen alkukat köt, amelyek romlását okozzák. Nem is tesz voltaképpen egyebet, mint hírnökökkel egyezkedik. A követek jönnek-mennek s ezek híradása viszi tovább a cselekvény fejlődését, ha ugyan cselekménynek lehet mondani a folytonos hírfűzést. És e hírfűzés is annyira száraz, annyira nem drámai és lazán összefüggő, hogy mint drámai mű, figyelembe nem jöhet. Ez a Zrínyi nem cselekszik semmit, hanem öt felvonáson át összetett kezekkel várja, mit hoz a jó sors. S mikor aztán beköszönt a balvégzet, nem száll szembe azzal, hanem szépen elsétál a színpadról.”

Malonyay Dezső „Senki leánya” című darabjáról így vélekedik: „Előkelő világban játszának a darab. De milyen durva hang uralkodik ebben az előkelő világban! Anya és nevelt leány egy férfiertlenségnek. Hogy ez a férfi mért különb a többinél, nem tudjuk. Érdeklődésünket ő sem bírja jobban, mint a többi léhűtő. Az első két felvonás még meg van írva úgy-ahogy, de a két utolsó semmit. Egy angol herceg a házikisasszony lábát fogdossa az asztal alatt. A dámák úgy beszélnek, mintha cselédek volnának. A szerelmes férfi végig túri imádottja összes hóbortjait, mások durvaságait és végül mégis elveszi a lányt. A darab sem szerkezetével, sem diktációjával, sem alakjaival nem tud érdeklődést kelteni. Előadásra nem ajánlom.”

X ... János „Beatrix” című pályadíjnyertes drámájáról ilyen a véleménye:

„Az a körülmény, hogy e darab a Kóczán-díjat nyerte, nem gátol kimondanom, hogy az egész mű vér és velőtlen bőbeszédű fecsegés. Szerzője a színpad ama rémei közül való, kik hidegvérrel ontják a szót, anélkül, hogy valamit mondanának. Előadásra nem ajánlom.”

Zsíros István akkori tűzérőhadnagy darabjáról, a „Déli-báb”ról is bírálatot írt. Zsíros másik darabja, a „Fátum”, nagy sikerrel került színre a Nemzeti Színházban. Óriási esemény volt ez akkor: Ófelsége egyik tényleges tisztje darabot

írt, azt előadták és a tiszt — persze nem egyenruhában, hanem frakkban! — kilépett a színpadra, hogy hajlongva megköszönje a közönség tapsait. I. Ferenc József uralkodásának idejében éltünk és ezt az eseményt heteken keresztül tárgyalják, mint rendkívüli és idáig sohasem tapasztalt jelenséget. Zsírosnak ez a darabja egyébként éppen úgy a katonatiszti életből veszi cselekményét, mint a nagysikerű „Fátum”-é. A Nemzeti Színházban nem került színre, bár Szacsvainak jó a véleménye: „Igen érdekesen megírt darab. Beállítása, jelenetezése sikerült. Színpadi sikere igen valószínű. Előadásra ajánlom.”

Gárdonyi Géza „köznapi történet”-ét, a „Falusi verebeket ebben a formában nem ajánlja előadásra. „Köznapi történetnek nevezi a darabját szerző. Hát köznapiak elég köznapi. Az első felvonás falusi képe még hangulatkeltően van megírva. Érdekes is. Jól beállított képet kapunk, noha nem új dolgot látunk ... Azonban a második felvonás már, a pesti lakás konyháján, ellapul, olcsó eszközökkel épített és nagyon konyhaszagú. A harmadik nem egyéb mókázásnál. A két szerető lélek holt-részsége meg éppen visszataszító, eltekintve attól, hogy mint végmegoldás semmis.”

Szacsvainak nem hódol meg sem a tekintély, sem a divat előtt. De nem vezeti személyes elfogultság senkivel szemben. Akit ő tehetségesnek tart, azt megdicséri, bármely körből való is. Darabját előadásra ajánlja, ha névtelen kezdő is. De bátran megmondja a véleményét az Akadémia koszorúsairól és a nemzet legnagyobbnévű íróiról.

Az egyik darabra ez a javaslata: „Nem nagy lelkesedéssel elfogadom. (Mert nem mondhatom, hogy ajánlom.)” Egymás után mond véleményt Lövik Károly, Vértessy Jenő, Hajó Sándor, Abonyi Árpád, Koróda Pál, Géczy István és Szávay Gyula színműveiről. Zsigány Árpád kulcsdrámájáról ez az ítélete: „Okos ember munkája. De ha okos ember ír unalmas darabot, az csak súlyosító körülmény.” Ő ajánlja előadásra Lövik korképét, a „Fekete felhők”-et, amelyet el is fogadtak. Ő ajánlja Abonyi Árpád nagysikerű színművét, a „Laczkovits kapitány”-t. Érdekes, hogy a nagy költő, Harsányi Kálmán verses történeti szomorújátékát, az „Ellák”-ot, amely

később nagy sikerrel került színre a Nemzeti Színházban — nem ajánlja. Barátja, régi társa, a nagy színész két művét veti el egymás után. Az egyik a „Katonadolog” című vígjáték, a másik az „Ariadne” című vígjáték. Ilyeneket mond annak a darabjáról, akivel évtizedeken keresztül egy öltözőben készül jelenésére és akivel a legjobb baráti viszonyban van: „Igen gyenge szóáradat. Sovány, érdektelen cselekmény. Elmosódó, halvány, vagy inkább színtelen alakok. És miért vígjáték? A víg elemnek egy szikrája sincs benne.”

Csak azért idéztük ezt a bírálatot, mert nagyon jellemző Szacs vay hajthatatlan, semmiféle személyes érzelemtől sem befolyásolt meggyőződéseire.

Tardos Viktor akkoriban nagy föltűnést keltő verses tragédiáját, a „György barát”-ot ajánlja, míg Szomory Dezső „Nagyasszony”-át nem. A Szomory-darabot évekkel később előadták és sikere volt. Szacs vay véleményét a „Nagyasszony”-ról olvassuk végig, mert különösen érdekes:

„Regény, vagy novellára földolgozva e mű igen érdekes olvasmány lehet. Szerző elmélyedése, olvasottsága igen érdekes rajzát adja Mária Terézia udvari életének. De ez a rajz inkább dekoratív hatású, a szemnek és a képzeletnek szól és nem a színpadnak, ahol cselekményt, a lélek küzdelmét, a jelleme rajzát, azok fejlődését, szóval drámai életet kívánunk. A sok felvonuló alak közül a „nagyasszony”, Mária Terézia lép előtérbe. Uralkodó, akinek a dolog természetete szerint mindenki hódol. Nem cselekszik, nem küzd, csak parancsol. Nem kerül összeütközésbe sem a külvilággal, sem önmagával. Az udvari élet rajza e darab. A spanyol etikett határai közt csevegnek, élnek, pajzánkodnak az emberek. Tagadhatatlanul igen kellemesen. Kár, hogy mindig az osztrák felsőbbiség, az osztrák-érezelmű udvar mindenhatósága az, amiről hallanunk kell, ami bizony nem valami kedvesen hangzik.”

Ez az indokolás valóságos miniatűr-tanulmány arról: mi a dráma? Tökéletes jellemzése a Szomory-darab erényeinek és hibáinak. Hogy az osztrák udvari élet nem éppen rokonszenves Szacs vay Imre előtt, egyáltalán nem csodálatos: a vértanú unokaöccse, akinek lelkében eltörölhetetlenül él a gyermekkori emlék, nyakas magyar maradt mindörökre.

Nagyon érdekes véleményt ír ifjúkori barátja, a nagynevű költő versben írott művéről: „Okos ember munkája, de éppen az ilyen okosan és csakis okosan megírt történelmi drámák rontották meg azok hitelét. Mert nem erővel vannak megírva, hanem ügyes fogással. Nem igaz szenvedély lüktet bennük és ezért nem is hatnak a meggyőzés erejével. A színpad nem adhat nekik életet, mert nincs bennük élet.”

A költők, akiknek darabjait ily kíméletlenül bírálta Szacs-vay Imre, porrá lettek. És porrá lett a zord bíráló. Vitájuk már a múlté. Ők maguk megbékélten pihennek az örökkévalóságban. Nem sértjük hát a kegyeletet, ha ideiktatjuk ezeket a keményen döngő sorokat.

Szacs-vay Imre ajánlja előadásra Pékár Gyula darabját, a „Drághy Évát”-t is. Az ő bírálatából tudjuk meg, hogy Tó-völgyi Elemér tanár, a híres gégeorvos, harminckét évvel ezelőtt darabot nyújtott be a Nemzeti Színházhoz, amelynek nemcsak írója, de — a hőse is egy gégeorvos volt. Ő ajánlja előadásra a „Tűzpróbát”-t, Drasche-Lázár Alfréd életképét, amelyet elő is adtak, még pedig sikerrel. Az ismeretlenül jelentkező Lengyel Menyhért első darabját, „A nagy fejedelem” című drámát érdekes indokolással utasítja el. Véleménye intelem mindazok számára, akik tollal a kezükben ostromolják a színpadot.

„A drámaírás nem mesterség. Azt a legerősebb akarat és szorgalommal sem lehet elsajátítani. Tehetség kell hozzá első-sorban, amely ha tudással párosul, vállalkozhatok a drámaírásra, mely minden költői műfaj közt a legnehezebb. Szerző, úgyilátszik, abban a hitben él, hogy egy dráma megírásához egy ötlet elegendő, amely köré aztán sovány mesét lehet szőni, az egészet pedig tartalomnélküli párbeszédbe öltöztetni: és kész a dráma. A többit végezzék el a színészek. Ha ez csakugyan így volna, akkor minden művelt ember vállalkozhatna a drámaírásra. Szerencsére nem így áll a dolog. Szerző „A nagy fejedelem”-ben a múlt hagyományaira épített kegyeletet iparkodik megdönteni, de amilyen tendenciózus és erőszakolt a tétel, olyan erőszakolt a megírás. Egy tudor, aki egész életét „A nagy fejedelem” életrajza körüli kutatásra szentelte,

most arról kénytelen meggyőződni, hogy mind az, amit ő, mint tényt megállapított: nem igaz. Miért? Mert „A nagy fejedelem” szülővárosában, éppen a szoborleleplezés előtt, véletlenül bedőlt az irattár egyik fala és onnan előkerült a nagy fejedelem sajátkezűleg írott naplója, mely gazembernek tünteti fel őt. A tudós összes forrása, melyekből az életrajz megírásához merített, a hagyomány, mely nagygyá növelte az alakot, mert emléke élt: mindez semmivé lesz a szoborleleplezés napján, mert a végszóra összedülő fal és az abból előkerülő napló rombadönt mindent. Valószínű-e, hogy a „nagy fejedelem” a saját gázságairól ilyen naplót vezetett volna? És hogy csak ez a napló tudott valamit gázságairól? Nem világos-e szerző célja, hogy a „nagy fejedelem” leleplezésével tulajdonképpen oldalvágást akar adni a multak hagyományának, a történeti nagyságok tiszteletének? És amilyen hamis a tétel, olyan gyenge a kidolgozás.”

Zsiros István harmadik darabját, a „Finalé”-t nem ajánlja, de megbecsüli a szerzőt azzal, hogy miután a darab meséjét elmondta, négy pontban szedi széjjel a cselekményt és mutatja ki annak hibáit. Vajda Ernő „Hajtóvadászat” című vígjátékát, amelynek több hibájára mutat rá, föltételesen ajánlja. Bíró Lajos „Midás király”-át nem ajánlja. Nem is mond róla, csak ennyit: „Értéktelen kísérletezés.” Bírálótársai azonban elfogadták előadásra. „A magyar Szent Korona” című négyfelvonásos színmű bírálatában a vezércikk-dráma ellen beszél. „Hívatlan ember hazafias fölbuzdulással írta e darabot. Anyagát a lapok vezércikkei és szélsőbaloldali képviselők beszédeiből hordta össze. Ő maga is azt mondja az előszóban: 'Könnyen írtam, mert volt miből.' De hogy darabjának 'sikere és hatása biztos', mint azt ugyanott ő maga mondja: nem hiszem és így előadásra nem ajánlom.”

Ez a néhány sor bizonyosága annak, hogy a szenvedélyes magyar, a tüzes hazafi milyen ítélőképességet kapott a Gondviseléstől, milyen élesen tudta elválasztani a tiszta hazafiságot — a frázis-hazafiaszkodástól!

A bírálati noteszekben egymás után találkozunk az ilyen véleményekkel: „Asztalfiókba való, ifjúkori bűnök közé!...” „Ostobaság. Előadásra nem ajánlom.” „... Szerző a nagyot

akaró modern táborból való. Mondanivalója nincs. Nagyképüsködik. De nem nyújt semmi értéket.” Majd később így szól egy darab szerzőjéről: „Senkit sem lehet eltiltani attól, hogy darabot ne írjon. Elég baj!”

Lengyel Menyhért „Tájfün”-járól, amelyet később a Víg-színház adott elő nagy sikerrel, azt írja, hogy igen érdekes, de — mesteremberi munka. „Hatása is lehet. Nem mondom, hogy nem. De mesteremberi munka. Nem a tehetség, hanem az ügyesség műve. Nem íródott, hanem csinálódott. Nem inspiráció nyomán keletkezett, hanem ügyes spekuláció gyártotta. Számítással szerepeltet a szerző egzotikus alakokat. Érdeklődést inkább remélve, szándékosan visz a színpadra buja, csaknem perverz szerelmet és ennek kíséretében sértően szertelen kifejezéseket. Lehet, hogy a közönségnek tetszeni fog. De ez csak azt bizonyítaná, hogy az ízlés hihetetlenül alászállt.” Bírálata ezzel fejezi be: „Szerző munkája színpadtöltelék lehet, de nyereség a magyar színpadra nézve nem lesz soha. Előadásra nem ajánlom.”

A „Tájfün”-nak óriási sikere volt a Víg-színházban. A közönségnek tehát tetszett. Szacs vay éles előrelátással jósolta meg ezt a közönségsikert. De ő nem lett volna az, aki, ha meghódolt volna a tömegízlésnek. Előre kimondta az ítéletét, nemcsak a darabról, amelyet olvasott, de — arról a közönségről is, amelynek ez a darab tetszeni fog. Éles szeme, biztos ítélete, erős ösztöne már a közeli jövő riasztó képeit látta: a süllyedt ízlésű tömeget, a hanyatló drámaírodalmat, az elüzemesező színházat.

A színművek óriási tömegét olvasta el. A tartalomkivonatokból, amelyeket készítet, bizonyosságát kapjuk annak, hogy mindent valóban végigolvasott. Még azokat a kéziratokat isj amelyekről így vélekedik: „A darab olvasása igen kellemetlen. A középszerűség nagyképüsködése. Semmitmondó okoskodását végigolvasni gyötrelmem.” ...

De azért ő végigolvasta. Ha vállalta a bírálói tiszte t, vállalta a gyötrelmet is. Felháborodva nem dobta félre annak a nagyon ifjú költőnek a darabját sem, akit ma mint a legfinomabb versek poétáját ismerünk. Színpadi sikereiről azonban

semmit sem tudunk. Úgy látszik, Szacsvainak igaza volt, mikor ezt írta művéről: „Sületlenség az egész.” A költő jobb útra tért, nem kopogtatott többé a színpadon és így elvárhat tőlünk annyit, hogy a nevét elhallgassuk. Nem nevezzük meg azt a szerzőt sem, aki Szacsvai szerint csak azért írt darabot, mert — „hátha ő is tud darabot írni?” A „Talizmán” című jelíges szomorújátékról, melynek szerzőjét nem ismerte, így vélekedik: „Ez a darab 1909. március 19-én a Teleki-díjat nyerte. Ez a körülmény nem tart vissza attól, hogy kimondjam: nem a hivatás, nem a tehetség adja a szerző kezébe a tollat, hanem az írás viszketege. A Teleki-pályázaton sem szavaztam rá, mint bíráló. Most sem fogom nézetemet változtatni.”

Szacsvai Imre, mint ebben a kritikájában is írja, többször volt tagja a Magyar Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságainak is, amelyek a Teleki-, vagy a Kóczán-díjról ítéleztek. Nagy tekintélyét, éles ítélőképességét, szent igazságszeretetét és puritán becsületességét hívták segítségül az Akadémia falai közé, mikor színpadra szánt művek sorsáról kellett dönten.

A szerző nevének és személyének ismerete nélkül bírálja Móricz Zsigmond első színpadi művét, a „Sári bíró”-t is, amely — nem tetszik neki. Nem is ajánlja előadásra. „Soványka mese, semmi cselekmény. Csak zamatos kiszólások fűszerezik a darabot. A végén már ebből is kifogy a szerző. Alakjai sem újak, kivéve a Veroni jól megfigyelt figuráját.”

Egy ismert hírlapíró és több akadémiai díjjal kitüntetett költő darabjáról mond ilyen kemény ítéletet: „Ez a zöldség ennyi írást sem érdemel. Zagyvalék az egész.” Egy jelíges darabról — a címe: „Leányálmok” — érdekes véleményt ír: „Kiváló jelességei nincsenek e darabnak, de nagy bűnei sincsenek. Becsületes törekvés szülte. Előadható, különösen a mai meddő drámairodalmi korszakban.”

Hogy a korszak drámairodalmi meddőségéről kimondott ítéletében mennyire igaza volt, azt többek között az eredmény is bizonyítja: annak az évtizednek nagysikerű színművei közül alig maradt meg az emlékezetünkben egynéhány. A színházak

műsorán egyetlenegy sem. A föl-fölbukkanó, meg-megújított régi drámák sorában sem ébredt föl jótékony színházkönyvtári álmából annak a korszaknak egyetlenegy előadott darabja sem. Holott alig volt korszaka a magyar színház-fejlődésnek, melyben oly sokan és sokat írtak volna darabot.

Szacsvay száz és száz drámabíralata közül említsük meg végezetül azokat a jellemző sorokat, amelyeket a fiatal Kosztolányi Dezső egyfelvonásos tragédiájáról, a „Lótuszevők”-ről írt. Nem ajánlja ugyan előadásra, de fölismeri az ifjú költő fényes tehetségét: „Töredék-munka. Rész és nem egész. Kár, mert van gondolat benne és amit szerző mond, azt választékos nyelven, ízléssel, színnel mondja. Ez a munka azonban csak hangulatos aláfestése egy ezután következő akciónak, amely hiányzik. Szerzőtől bátran várhat a színpad jó munkát.”

Aki a bírálatokat olvassa, ugyanazt a portrét kapja Szacsvay Imréről, amely kevésszámú meghitt barátjában, vagy színpadi alakításai máig is élő tanúiban maradt róla. Kemény hajthatatlanság, makacs ragaszkodás a meggyőződéshez. Szenvedélyes szeretete a fölismert igazságnak, semmiféle köntőrfalazást nem ismerő szókimondás, férfias bátorság és a magaságok felé sóvárgó idealizmus. Ez Szacsvay Imre lényének legbelseje. Ez jellemképének legbensőbb lényege.

Minden szerepe — vallomás volt önmagáról. De talán a legtragikusabb vallomások egyike: Petur. Mert valóban Petur bán ő, a nyakas magyar, a hajolni nem tudó derék, a kavargó indulat és az ideálok tragikusan szent szeretete. Meghalljuk szavából a peturi harag és a peturi büszkeség mellett a peturi rezignáció mély gordonkaszólamát is. Az a háborgóan lemondó bánat, ez, mely így szól Petur bán ajkán: „Aludj, mohón ki-lobbant hazafiság...” Hányszor látta ő hosszú életében kihunyni a szent lángot, mely magasra lobban magyarok lelkében, hogy gyorsan elhervadjon, mint a szalmaláng. Hányszor látta a csüggedés letargiájába, a minden-mindegy közönyének szendergésébe beleszni a legforróbb fölgerjedéseket: „Hát alszotok?” És hányszor legyintett, indulatosan-lemondóan a kezével, hányszor csikorgott benne fájdalmasan-komorán a szó: „Jó éjtszakát... jó éjtszakát!”

A Nemzeti Színház a Vígszínház megnyitása után — mi-ként ezt a színháznak egy tehetséges fiatal történetírója meg-jegyzi — életének legnagyobb válságát élte át. Ez a válság mintegy másfél évtizedig tépázta annak a nagy nemzeti intéz-ménynek a tekintélyét, amely odáig egyedüli és osztatlan bir-tokosa volt a művelt magyarság tiszteletének. A Vígszínház francia bohózatokkal kezdte pályafutását. E műfajhoz illő könnyed társalgási modort, pergő beszédstílust és idáig ismer-etlen tökéletességű összjátékot mutatott be a közönségnek. Természetes, hogy a tömegek kritikátlan része és a kritika műveletlenebbik része azonnal példaképpül állította a Vígszín-házat a Nemzeti Színház elé. Azon nem is gondolkozva, hogy a francia bohózat játékmódja nem azonos Shakespeare, Katona, vagy Madách stílusával. Bizonyos azonban, hogy a Vígszínház nagy, finom művészettel termelt ki magából egy stílust, melynek mestere éppen Szacsvey Imre iskolatársa, Ditrói Mór, a Vígszínház első művészeti igazgatója volt. Az új stílus hamar divatos lett és sok népszerűséget vett el a Nemzeti Színházról. Kevesen mérlegelték azt, hogy a Nemzeti Színház a maga gazdag műsorával, főként pedig rend-kívül változatos műsorával nem kelhet versenyre olyan szín-ház ellenében, amely sorozatosan játszik egy-egy nagyszerű darabot, mint a Vígszínház. A két színháznak más-más a fel-adata, más-más a hivatása. Egyik nem lehet mintaképe a má-siknak. Ma így látjuk ezt az idők távlatából, lehiggadva és tapasztalatokban gazdagon. De nem így látták azok, akik az 1900-as évek elején oly könnyelműen ítélték eleve nek és holtak fölött.

Ezek az eleve nek és holtak fölött türelmetlenül ítélezők keserítették meg Szacsvey Imre életét. Pedig ezekben az évek-ben játsza többek közt Macbethet, oly zord erővel, hogy egy nagy alakítás sokáig élő emlékével tölti el a nézők lelkét. Az ő Macbethje olyan, mint egy skóciai sziklacsúcs. A nagyra-vágyás emberföldröttivé nőtt jelképe. De milyen emberi ez az emberföldötti Macbeth, lelkiismeretmardóságainak önmagát új, meg új véres tettekbe hajszólo perceiben! Szacsvey meg tudta

magyarázni azt, hogy c Macbeth, kit a mohó nagyravágyás és feleségének sugalmazása hajtott a királygyilkosságba, a gyilkosság percétől kezdve véres árnnyakkal viaskodik és a lelkiismeretnek e hajszolt nyomorékja nemhogy vezekelne, inkább új meg új gáztettekbe sodródik bele. Világossá tette előttünk, hogy aki egyszer megindult a gonosztettek lejtőjén, nem tud többé megállani. Mert miközben a lelkiismeretfurdalás rémei üldözik, úgy menekül e fűriák elől, hogy — félelmében újra gyilkol.

A maga útján járt Szacsvey fölfogása a testvérgyilkos dán bitorlóról, Claudius királyról is. A Nemzeti Színház egyik elmés kritikusa jól jellemzi, mikor azt írja róla, hogy nem ábrázol nyomorék torzképet, mint Claudius egyéb alakítói, hanem izmos, hódító, eszes, érdekes egyéniséget. Nem is hihető másképen, hogy ennyire bűvöletben tartsa bátyjának özvegyét, a királynét, az udvart és egész Dániát. „Száz színt játszik: ravasz, buja, vakmerő, alattomos, fennhéjázó... De energiája a színjáték-jelenetben megtorpan. Ebben az elemnye desben látja őt Hamlet imádkozni. A veszély azonban ismét keményre edzi ezt a lelkiismeretfurdalásoktól gyötört gonosz tevőt. Új törvetésre élesíti ravaszágát...” Claudiusban éppen úgy, mint Macbethben, a gyilkosnak azt az idegállapotát ábrázolja kórtani hitelességgel, mikor a gonosztett árnyéka és a gonosztett következményeitől való félelem új gonosztettek felé sodorja a bűnös embert.

Legszebb alakításainak egyike Brutus: a nemes, egyszerű, tiszta erkölcsű római. Mikor fehér tógájában megjelenik és megszólal: mintha a régi puritán Róma szólalna meg. Szacsvey lelkének legbenseje jelentkezik e Junius Brutusban: a maga igazáért halálos kemény elszántsággal harcoló idealista.

Szacsvey Imre maga másolja le a szerepeit. Közben már izleli a szavak ízét és beletekint a gondolatok mélységébe. Ő ezzel az alárendelt munkával hódolatot akar kifejezni a költők szelleme előtt. Főbb szerepeit megtaláltuk a hagyatékában. Szép, kerek betűkben, nagy gonddal másolta a sügönyvből Macbeth, Lear, Brutus szerepét, majd ceruzával, vagy piros tintával jegyeztetett belé fontos utasításokat, melyeket önmagának adott a játékra. Becses múzeumi darabok

Szacsvay Imrének ezek a kézírásai. De nemcsak a Nemzeti Színház múzeumának lesznek ereklyéi, hanem értékes műhely-itkokat is árulnak el későbbi korok színészeinek. Ha ugyan a későbbi korokban élnek még majd olyan nemes színészlelkek, mint Szacsvay Imre volt, aki nem röstelte, hogy nagy elődöktől tanuljon.

Aki összehasonlítja Szacsvay Imre ifjúkori kézírását ezekkel az egyenes, határozott, komoly lépésű betűsorokkal, rajzban látja maga előtt egy lélek és egy jellem fejlődéstörténetét. Puhán omlanak, érzelmesen hanyatlanak el az ifjúkori napló betűi — kerek, tiszta, élesen rajzolt betűk, biztos és kemény kéz betűi ezek. Márvány lett az ifjú lélek anyagából!

A Nemzeti Színházban Jászai Mari, Márkus Emília, Gyenes László, Ivánfi Jenő, Török Irma, Fáy Szeréna, Paulay Erzsi, Beregi Oszkár, Bakó László, Gál Gyula, Bartos Gyula, Császái Imre, Dezső József, Lánczy Ilka, Alszeghy Irma, Vizváry Gyula, Pethes Imre, Szigeti Jolán, Vizváry Mariska, az öreg Náday Ferenc, az ifjú Náday Béla, Újházi Ede, Váradi Aranka, Odry Árpád, Mátrai Béla, Pálfi György, Rákosi Szidi, Nagy Ibolya, Helvey Laura és Mihályfi Károly a társai. Szacsvay Imrét még Paulay Ede igazgató szerződtette a színházhoz 1884-ben. Azóta elmúlt a Festetich-korszak, Beöthy László rövidéletű igazgatása, majd a költői lelkű, nagyműveltségű, sokaktól félreismert Somló Sándor ideje is. Most Szacsvay ifjúkori barátja, a nagy Tóth József fia, Tóth Imre az igazgató. Alapos ismerője a színpadnak, ott nőtt fel a Nemzeti Színház falai között. Rajongva szereti ezt az intézményt, melynek egész életét áldozta és egyesíti magában a színpad szeretetével a kitűnő gyakorlati ember jótulajdonságait. Ő rendezte az első nagy Shakespeare-ciklust. Az ő igazgatása alatt jut szóhoz Bajor Gizi, Aczél Ilona, Somlay, Tasnády Ilona, Rajnai, Sugár, Hajdú József és Horváth Jenő. Szacsvay Imre alig múlt még ötvenesztendő. És már egészen megváltozott körülötte a világ. Úgy érzi, hogy megfagyott a levegő, amelyet a színpadon beszív. A kritika egy részének valóságos céltáblája. Gúny és gyűlölködés sziszeg feléje. Kezd felnövekedni egy közönség-réteg, amely őt már idegenül hallgatja. Bizonyos, hogy érzékenysége és komorsága

túlozta a veszedelmet. Túlozta bizonyos jelenségek jelentőségét is. Talán e lélek nagy magányossága volt az oka, hogy nem tudott átjutni a válságon. Asszony nem élt az otthonában. Szeretni nem tudott senkit. Az ő szívének egyetlen aszszonya volt az életben: Antónia, aki sohasem lett az ő aszszonya. A sírjához minden esztendőben elment: május 8-án, mikor „szívének édes gyermeke” meghalt. A július 21-ike is ott találta Kolozsvárott: ezen a napon költözött el a földről Tibor fia. 1888 óta volt már halottja a Kerepesi-temetőben is: az édesapja. 1898-ban pedig követte urát a sírba az imádott édesanya, özvegy Szacsvay Ágostonné. Az ő számára ezek a sírok jelentették a magánéletet. A szerelmet pedig az a kis zöld könyvecske jelentette, amelyet annyit lapozgatott: Antónia utolsó vallomásaival, búcsúzkodó soraival. És a versekkel: a magyar és a német versekkel. „A méh románcát” forgatja ujjai között, egy vonalozott papírdarabon, amelyre még Antónia rég elporladt kis keze másolta le ceruzával:

*Ablak alatt a pünkösdi rózsa;
Kezd egy kicsit fesleni bimbója.
Kékszemű lány válogat belőle,
Koszorúnak, holnap — esküvőre.*

Az a holnap már nem virradt föl Antóniára!

Előveszi a sárgult papírlapot, melynek egyik oldalára Schumann „Altató dalát” írta ceruzával Antónia, és a régi költő versét: „Das Veilchen-Grab”. A másik oldalára Szacsvay Imre írta a vers hevenyészett magyar fordítását. Nap-nap után forgatja a picike piros bőrteteszt, amely Antóniáé volt. A lapjai hiányoznak, még a haldokló tépte ki azokat. Csak a födele maradt meg, mint jelképe Szacsvay Imre magánéletének, melyből kiragadta a tartalmát a halál... A notesz „zsebében” zöld kartonlapra tussal rajzolt névjegy rejtőzik: még a halott kedves kezevonása: „Szabó Antónia” ... És az almáriumban ott a két pohár, a búcsúzkodó rosnaui napokból... A könyvbe való olvasó jel, Antónia gyöngyhímezésével: „Emlékül ...” Ezt kapta karácsonyi ajándéku 1874-ben...

Ennyi, csak ennyi maradt...

Minden évben elzarándokol gyermekkorra emlékéhez Pozsonyba. Valamelyik pozsonyi látogatáskor ezt írja a papírlapra: „Innen-onnan harminc éve már, hogy csak emlékezetemben kalandozom be ama vén kolostor homályos folyosóit, templomának és kápolnáinak tömjén-illatú szentélyét és a rezedák és violáktól mámoros levegőjű kertjét, hol gyermekéveim annyi boldog óráját töltöttem.”

Mert a kolostorba nem megy el többé. A régi páterek, akiknek reggelente ministrált a misén, már odalenn porladnak a földben. Pater Agapius. És pater Anselmus is. Kihez kopogtatna be hát a kolostori cellák során az öregedő Szacsvay Imre?

A régi kolostor „clausura”-ját nem látogatja többé. Annál többet a templomot. Gyermekkorának mély vallásossága semmit sem veszített szépségéből, erejéből és igazságából az évtizedek során. Hite, amely megvizsgáltta és fölemelte őt annyi keserv és megpróbáltatás közben, erős vára volt e léleknek és nem hagyta őt el halála percéig.

A színházból egymás után költöztek el a régiek a föld alá, vagy a nyugdíjba és a — feledésbe. Meghalt Vizváryné Szigeti Jolán és nemsokára utána ment a férje, Viz váry Gyula is. Elköltözött Náday Ferenc és nyugdíjba vonult Újházi Ede. Gabányi Árpád, az epizódszerepek utolérhetetlen ábrázolója, minden idők egyik legnagyobb magyar színésze, Szacsvay Imrének egykori szerkesztőtársa Kolozsvárott, szintén elhagyta a Nemzeti Színházat. Nyugdíjba ment és vidékre költözött. Társaitól szép antik íróasztalt kapott ajándékkul a nagyszerű színész, aki írónak is kiváló volt: ő teremtette meg a magyar monológirodalmat. Mire elhagyta a színházat, bemészelték a Várszínház bolthajtásos öltözőszobájának a falát, amely pedig valóságos Gabányi-képtár volt: ezt a falat rajzolta tele évtizedeken át, a várszínházi előadások szüneteiben, szebbnél-szebb tanulmányfejekkel. Mert Gabányi Árpád nemcsak színész, író és tudós volt, de nagytehetségű festő is. Odáig azonban nem vitte, hogy a pálya végén kiténtessék a Nemzeti Színház örökös tagjának címével. Néhány évvel később sokkal bőkezűbben osztogatták már e titulust; serényen szaporították az örökös tagok sorát olyan jelentéktelen színészek

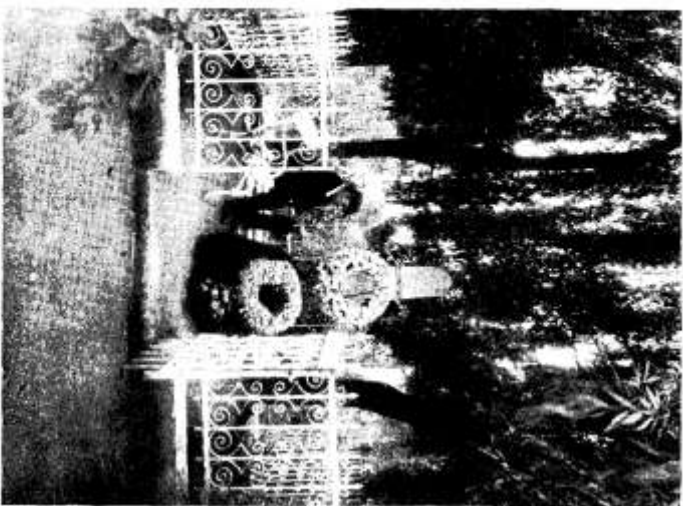
szürke átlagából is, mely nyomába se jutott Gabányi klasszikus művészetének.

1909 tavaszán ünnepli Szacs vay Imre annak a napnak negyedszázados fordulóját, mikor a Nemzeti Színház tagja lett. Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909. március 27-én nevezi ki őt a színház örökös tagjává. Már akkor örökre elbúcsúzott a Nemzeti Színház régi színpadától. A minden áron való újításnak és a vele együttjáró rombolásnak átkos szelleme halálra ítélte azt a házat, melynek minden követ egy nagy nemzedék honfíui szeretete hordta össze. A Nemzeti Színház elköltözött a régi hajlékból a Népszínház épületébe. Nemsokára le is bontják az ódon színházat, hogy az újat máig se építsék fel. Szacs vay Imre nap-nap után arra megy majd, a régi ház előtt és nézi, nézi, miként esik neki a durva csákány a vastag falaknak. Romhalmaz és néhány hét alatt nyom nélkül tűnik el a hajlék, melynek köveit nagy urak talicskázták, malterét nemes dámák keverték, deszkáját ingyen faragták. Aki pénzt nem áldozhatott, kérges keze munkáját adta oda, hogy e ház föl-épülhessen. És most széjjelhordják a színpadot, melynek deszkáiról Vörösmarty szavával köszöntötték először a közönséget. Dideregve, fázósan, szégyellősen meredeznek a Rákóczi-út forgatagának közepén a csupasz falak. A kíváncsi szemek most betekintheznek a színpad, a folyosók, az öltözők, a próbaszobák rejtekébe. Ott állnak a félig leomlott falak, a megszenteltelénített múzsatemplom falai. Szacs vay Imre elborult szemmel nézi a köveket és önkéntelen mozdulatot tesz, mintha a kabátját akarná ráborítani a színház csontvázára, melyet idelöttek profán, kíváncsi szemek martalékául. Ő úgy látja, úgy hallja, hogy réges-rég elszállt shakespeare-i szavak fáznak és szégyenkeznek ott, siratva a porbarontott hajlékot.

Úgy érezte, hogy a kihült falakkal meghalt a régi színészet is. Szívének edénye szintültig telt keserűséggel. Nem érzi otthonnak a Nemzeti Színház kölcsönként színpadát, A színház elmúlt. Elmúltak vele a régi színészek. A régi közönség is elszéledt, kicserélődött. Fordult egyet a világ. Borzongva járt az utcán. Élő ember még? Vagy csak árnyék? Magára maradt, egy idegen földrész közepén.

*A régi Nemzeti Színház udvarán
Szacsnyay Imre, Mátrai Béla, Gyenes László, Csáizár Imre.*

Különvált feleségével is egyre több a baja. A nőtartást becsülettel fizeti, de a vizály nem szűnik. Perlekednek. Adóságba keveredik. Súlyos terhek nyomják a vállát. Leveleiben, apró cédulákon szakadozott mondatokat találunk. Egy elboruló lélek jajkiáltásai ezek:

„Én már megbarátkoztam a gondolattal, hogy életemnek célja nincs. Nincsenek reményeim. Nincsenek örömeim. Nincsenek barátaim. Hiszem, hogy igazi ellenségem sincs. Nem szeretek, nem gyűlölök. Élek. Hogy ez az élet ma ér véget, vagy holnap: egyre megy.”

Most már sűrűn foglalkoztatja az a gondolat, hogy elhagyja a színpadot és nyugdíjba megy. De tartozásai vannak, még pedig igen súlyosak. A becsületes férfi háborog arra a gondolatra, hogy azokat érje károsodás, akik e tartozásokért jót állottak. „Ki teljesíti kötelességeim, amikkel mások irányában tartozom? E gondolatnál az erkölcsi rothadás bűzét vélelem érezni. Ez a vég”. . . „A kilátástalan és reménytelen küzdelem elfáraszt. A munka, a tanulás napról-napra nehezebbé válik. Ha észreveszik rajtam, amit most palástolni igyekszem, a hanyatlást, meg fognak rövidíteni fizetésemben” ...

De azután fölajdul:

„Nyugdíjba? Annyi teherrel, mint ami az én vállamat nyomja? Meg lehetne abból élni? S ez legyen egy nehéz munkával eltöltött életnek jutalma az öregkorban, hogy a legnagyobb tettségű vágyam az elmúlás napját? Nem! A véget nem fogom mint pária bevárni. Csak az életem fölött rendelkezhetnek mások, de a véghez nekem is van szavam.”

Mikor e Madách lázadó szavaira emlékeztető betűket papírra veti, még alig ötvenéves. És már a nyugdíjbavonulás gondolata foglalkoztatja. Már a végről beszél. Az öregség rémével viaskodik. A szellemi hanyatlás lidérce ül mellén. És a végső kétségbeesés ad ajkára szavakat.

Ismét eltelik néhány esztendő. Még egyszer földerül az arca: mikor megkapja az írást az örökös tagságról. De az öröm egyre sűrűbb és egyre keserűbb. „Anyagi tönkretétel! ez a fogalom mosolyra kész. Hát ismertem én valaha az anyagi felvirágzás korát, az anyagi jólétet? Nem csupa ten-

gödésből állt az életem folyama eddig is? Kik aratták munkám gyümölcsét? Mások.”

Néhány hónappal később ezt írja egy háborgó levelében: „A nyomorúság, a lemondás és nélkülözés régi ismerőseim. Hálát adok Istennek, hogy kevéssel beérőnek alkotott. A munkabírás java kora elvonult fejem fölött és eszembe sem jutott magamra is gondolni. Lesz, ahogy lesz. A boldog élet reménye elfoszlott. Miért, mi célból gondoltam volna magamra?”

1913. Most ötvenkilencéves. Hatalmas termete alatt reng a padló. Szeme jupiteri lánggal villámlik. Homloka büszkén ragyog a téli napfényben. Testi és szellemi erejének, színészi képességeinek és lelki energiáinak teljességében van.

És egy januári napon leül az íróasztalhoz, megírja levelét Tóth Imre igazgatóhoz. Nem reszket a keze. A levélnek egyetlen sora sem ferdült el. Mintha vonalzóval mérte volna ki. Szabályos a margója. Nincsen benne kuszaság, sem az írásban, sem a stílusban. Ha átnézzük a gondosan megőrzött fogalmazványt, azt látjuk, hogy alig javított rajta valamit. A keze biztos volt. Mint erős lelke. Olvassuk el ezt a megrázó emberi dokumentumot:

„Nagyságos Igazgató Úr!

Alulírott tisztelettel kérem, méltóztassék szerződésemet, mely a folyó év végével lejár, október hó elsejére, vagyis a lejárát előtt három hóval fölbontani.

E kérésemet a következőkkel indokolom:

Szerződéselem december végén jár le, tehát télvíz idején. Ez nem alkalmas idő a költözésre és még kevésbé a vidékre való költözésre, hova visszavonulni szándékozom. Aztán meg, kívül esvén a fertályon, arra késztetne, hogy egy időben két lakás bérét kellene fizetnem: azt, amelyben lakom és azt, amelyről előre kellett gondoskodnom. A kettős lakbér fizetése pedig — ebben a különben is drága világban — igen súlyos terheket róna rám.

Az intézetnek kára az igazgatóság e szívességéből nem származhatik, mert a távozni készülő tag mun-

kasságára már úgysem számít. További működésem eshetősége pedig teljesen ki van zárva.

Néhány hónap fog elválasztani a mondott időben a negyven évi szolgálattól. Számottevő idő más pályán is; a színészetnél, folytonos tanulás mellett, kivált az én munkakörömben, meg éppen nagy szó. Hogy erővel, ép szervezettel és memóriával eddig bírtam: Istennek köszönhetem; de ma már érzem, hogy az előrehaladott korról a feladat napról-napra nehezebbé válik. Fokozza e nehézséget az is, hogy színházi életünk viszonyai nagy átalakuláson mentek át, — talán a dolgok természetes folyományaképpen, — de amely átalakulásba a vénülő ember már nemigen tud behelyezkedni és avult nézeteivel kerékkötője lesz a haladó kor szavát jobban megértő, igényeit jobban kielégítő ifjabb erőknél, maradisága hátránya az összejátéknak. Tudom, érzem, hogy ez így van, hát visszavonulok.

Egyéb, dologi természetű nehézségek bénító súlyát is érzem ez ideiglenes hajlékunkban és ezt, azt hiszem, valamennyien érezzük, de amin itt már segíteni alig lehet.

Az új színház bizonytalan távolságban kecsegtető megnyitása elé — hatvanadik évem küszöbén — szemem már kevés reménységgel tekinthet úgyis. Ennek bevárása már fiatalabb erők feladata. Én fáradtnak érzem magamat. Belátom, hogy csak vánszorogni tudnék ott, hol szárnyalásra van szükség. Az én szárnyaimat pedig nemcsak az idő, de sok keserű tapasztalat és az igazságos bírálatok, bizony alaposan megtépték. Ezért érlelődött meg bennem az a visszavonhatatlan elhatározás, hogy a színpadtól visszalépek még abban az esetben is, ha az igazgatóság működésem értékelésében netán arra a nézetre helyezkednék, hogy újabb szerződési ajánlattal tisztelne meg.

Kivánságom csak az, hogy visszalépésem csendes, észrevétlen legyen. Izlésem tiltakozik a nyilvános búcsúzkodás semmitmondó ürességei ellen.

Arra kérem Nagyságodat, méltóztassék e bejelentésemet tudomásul venni és a jövőt illető terveinél az én csekélységemet immár figyelmen kívül hagyni. Amennyiben pedig ezen ügyem magasabb fórum döntése alá kerülne, kérem azt kegyesen támogatni, mert szándékom változhatatlan és az elutasítás csak helyzetemet súlyosbítaná.

És amidőn köszönetet mondok — a hibáim és gyarlóságaimmal szemben — az intézet vezetősége részéről tapasztalt elnéző jóindulatért, egyúttal bejelentem kérésem, melyre körülményeim készítenek.

Életem hátralevő részét vidéken szándékozom eltölteni. A költözködés és egy kis otthon berendezése költségek elé állít. Nekem erre nem telik. Amint tudni méltóztatik, terhes családi körülmények lehetetlenné tették és teszik ma is, hogy magamra gondolhattam volna. Fizetésben is csak akkor jutottam már előtérbe, mikor a drágaság ránk szakadt és ennek folytán annak hasznát nem vehettem. Az lenne tehát a hosszú szolgálat után az első kérésem:

kegyeskedjék októbertől december végéig járó fizetésem fejében kétezer koronát kieszközölni, hogy a már említett költségeket fedezhessem és ügyeimet még idejében rendezhessem.

Budapest, 1913 január hó 7-én.

*Nagyságodnak kész szolgálója:
Szacs vay Imre.*

Mennyi keserűség e nyugodt és méltóságteljes sorok közt! „... amely átalakulásba a vénülő ember már nem igen tud behelyezkedni és avult nézeteivel kerékkötője lesz a haladó kor szavát megértő, igényeit jobban kielégítő ifjabb erőknek...” Milyen „ifjabb erők” voltak azok, akiknek egy Szacs vay Imre kerékkötője lehetett? Kik azok, akiknek szárnyalását az ő vánszorgása nem tudja már utolérni? Mennyi fájdalmas irónia van a szavakban, mikor azt mondja: inkább félreáll, mert „avult nézeteivel” nem akar a kor szavát megértő fiata-

lok útjában állani: e fiataloknak, akik nyilván „jobban kielégítik a kor ízlését.” Mennyi fájdalom levelének abban a mondatában, mely a keserű tapasztalatokról szól és az „igazságos bírálatokról.”

Megborzadva néz a jövőbe, mint a látnók. Megérzi annak a kornak közeledtét, melyben a színészet már csak pénzt, kariert, érvényesülést jelent, nem hivatást, nem küldetést. Az üzemlelkű drámairodalmat, a felvonás-felsőrész-készítő agyipart látja. A „pendlíző” színpadi akkord-munkások idejét, a zakatoló színművészeti falansztert, a dráma-gyárat, a színészrotációsokat. Azt a lihegő, habzsoló, rohanó kort, amely kiégeti és elhervasztja mindazt, ami a színészetben szép volt, nemes és eszményi. Szacs vay rémul ten tágranyílt szeme látja már közeledni a versenyfutást, melynek kengyelfutói színpadi masz kban rohannak, — de nem művészi álmok, hanem a Pénz bálvány a után. Ezt látja elborulva Szacs vay Imre. Ezt, ami jönni fog: a színház halálos nagy erkölcsi válságát. Tóth Imre igazgató hiába igyekszik rábeszél ni, hogy maradjon. Ezt várja meg? Ezt, ami jönni fog?

Tóth Imre tudta, hogy hiába marasztalja Szacs vayt. Ismerte jól, ifjúkora óta. Mikor ő leült az asztala elé, kezébe vette a tollat, bemártotta a tintába és leírta a papírra az első sort, szándéka már megmásíthatatlan volt. Nem játszott a szavával soha. Nem tartozott abba a mindennapi színésztípusba, amelynek tollából a szeszély valamely pillanatában könnyen kicsúszik egy-egy lemondó levél, hogy a következő pillanatban alig várja már a szót, mely visszahívja őt. Szacs vay Imre kimondta önmaga fölött az ítéletet. És nem volt fölbezés.

Lear király szerepében búcsúzott. A közönség soraiban alig volt néhány tájékozott, aki tudta, hogy utoljára mennydörgi átkait háládatlan leányai fejére, utoljára fut versenyt a viharral, utoljára veszi vállára fejedelmi palástját e fejedelmi színész. Ezen az estén úgy játszott, úgy élt a színpadon, mint még sohasem. A sorsüldözött öreg ember vad keserűségének kitöréseiben lelkének egész fürgeteges fájdalma tombolt. A vér megfagyott bennünk. Szemünk könnyektől égett. Torunkat láthatatlan kéz szorította össze. Szívünk riadót do-

bolt. A közönség soraiban egyre forróbb lett az izgalom. Még azok is, akik mitsem tudtak ennek az estének tragikus titkáról, megérezték a perc rendkívüliségét és nagyszerűségét. A felvonások végén őrjöngő tapsok hívták a lámpák elé Szacs-vayt.

De azután elhangzott a végtelenségbe Shakespeare szava és — éjtszaka lett. A függöny lement. A taps elenyészett. A lámpák szeme kialudt. Egy percig még ott állt az elsötétedett színpadon. Arca előtt most csapódott össze a függöny hollószárnya, hogy eltakarja szeme elől a lámpák fényét, a nézőteret, a tündöklést, a tapsot, a közönséget, a nyilvánosságot — mindörökre. Mintha szemfedő borult volna rá. Ajka most némult el, alig egy perce. És nem fog többé megnyílni Shakespeare, Madách és Katona szavára sohasem. Hangjának harangzúgása nem zendül föl többé e falak közt sohasem. Szacs-vay Imre, a színész, meghalt!

Egy percig ott állt még mozdulatlanul, maga elé meredve. Aztán megindult, lassú léptekkel, az öltözője felé. Fejéről letette a koronát. Válláról lecsúszott a királyi hermelin. Az asztalán ezüst táblát talált, a táblában a magyar címer, a bábérág és beléje vésve a következő szöveg;

BUDAPEST,; 1913. SZEPTEMBER 29.

SZACSVAY IMRÉNEK

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÖRÖKÖS
TAGJÁNAK

ÉS ÖRÖK BÜSZKESÉGÉNEK
NYUGDÍJBA VONULÁSA ALKALMÁBÓL

EMLÉKŰL

A NEMZETI SZÍNHÁZ
IGAZGATÓSÁGA

1884 IV. 1. — 1913 IX. 30.

Levelek hevernek szanaszéjjel. Búcsúzó sorok. A közoktatásügyi miniszter hivatalosan hívős szavai is megérkeztek: egy

nagy pálya bére e néhány szürke mondat. De közvetlenül a leereszkedő miniszteri „Isten önnel” mellett mintha szíve dobanna egy levélnek. Az Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia küldte. A poéta-igazgató, Somló Sándor, a „Fra Girolamo” nagy drámai költője írta:

„Mintha egy hatalmas tölgyfa tépődnék ki az anyaföldből, mintha egy óriás köszál szakadna el a bérctől s törne alá a mélység örökös csöndjébe!... Még látlak sugár, üde ifjúként, lobogó fürtökkel, rózsás arccal, szárnyaló lelkesedéssel Akadémiánk vizsgálati előadásán, a budai Várszínház színpadán Ditróival, Katonával, Békefivel, Eibenschütz Marival, Szigligeti Ferikével a „Kalmár és tengerészében. Látlak dicsőséges pályádon a magyar tragédiák hőseiben, Shakespeare nagy alakjai tolmácsolásában s utolérhetetlenül egyszerű, tősgyökeres magyar népembereid ábrázolásában. S ha azt kérdezem, melyik alakításod multa felül a másikat, csak gyönyörűségem, elragadtatásom beszél, mert választani közülük nem tudok, csak büszkeségtől dobban meg a szívem s egy áldás rebben ajkaimról, dicsőséges emlékü tanáraid, Szigligeti Ede, Gyulai Pál, Szigeti József, Paulay Ede dicsőségben nyugvó poraira. Az ő vetésük düse termést hozott! Hogy egyedül hivatásodnak éltél, hogy kütelességtudásban, pontosságban, megbízhatóságban, viseletben példaként lebegettél mindenkoron — elmondjam-e? Hisz ez az egykori magyar színművész egyéniségéhez annyira hozzátartozott, mint ajk a szóhoz, szem a látáshoz, szív és lélek az ember lényéhez, hogy azt nem is tekintették érdemül, így volt, mert csak így lehetett szép s a magyar nyelv apostolához így vala méltó!

Távozásod pillanatában Akadémiánk üdvözetét tolmácsolom. Egy kézszorítás csupán, köszönet és elismerés a múltért, emlékezet a távol jövőre, még a siron túl is.

Légy boldog és szerencsés.”

Szacs vay némán nézi az ezüst táblát. Olvassa betűit. Mintha a sírkövét nézné az élőhalott, a színpadról örökre számkivetett színész. Az ajtó nyílik. A színház tagjai tódulnak be az öltözőbe, hogy Istenhözadót mondjanak a színház örök büszkeségének, aki azt mondta, hogy nem akar nyilvánosan búcsúzkodni, mert ízlése tiltakozik az ilyen színész-

búcsúztatás semmitmondó ürességei ellen. De őket nem lehet elutasítani. Ez nem nyilvánosság. Ez családi kör.

És Szacsvay megszólalt. A színésről beszélt, aki megy „hátralevő napjaira idegenek közé, hol nem talál már rokonlelkekre, hol őt meg nem értik, hol ismeretlen senki. Mint Kent mondja: öreg lábakkal új hazába megy.”

— Az öreg színész — így szól — nem tudja már befo-
gadni az ízlés változásait s ha őszinte akar lenni, be kell látnia,
hogy ideje már elmúlt. Ezért, hogy megint Shakespearet idéz-
zem: „Jobb önként ugrani, mint várni, míg beletaszítanak.”

Mikor magára vette hétköznapi öltözékét, még egyszer vé-
gigment a kietlen, sötét színpadon. Még egyszer fölnézett a
magasba. Mintha látna ott valamit, amit rajta kívül senkisé-
m lát és mintha hangot is hallana ott fönn, melyet őrajta kívül
nem hall senkisé-m. Aztán megfordult. Egy ferdevállú, merev-
nyakú, síró ember állta útját a vasajtóban. Ez Német volt, az
öltöztető szabó, aki annyi éven át szolgálta őt. Kezet nyújtott
neki, elbúcsúzott tőle: „Isten áldja...” Aztán — átlépte a
kiskapu küszöbét.

Utoljára. . .

Kint volt az őszi estében, magányosan. Fölgürte a felöl-
tője gallérját, szemébe húzta a kalapját, megindult nehéz lép-
tekkal. De egyenes derékkal. Ment, bele az éjtszakába. A
szürke ködbe, amely mindent, mindent betakar...

VII.

Kolozsvárt szeretne megtelepedni: ott, ahol Antónia és
Tibor porrá vált teste pihen. De nem kap lakást. Pozsonyba
megy hát, hol gyermekéveit élte és öreg korát akarja leélni.
De még előbb Kolozsvár felé vezet az útja. Meglátogatja fia
és Antónia sírját. Mind a két sírhalom előtt lefényképezik.
Maradjon meg ennek a látogatásnak az emléke. Sóhajtva,
vissza-visszanézve búcsúzik a két hanttól. Pedig nem tudja,
hogy — utoljára vitt koszorút a kis Tibor és a szegény An-
tónia nyugovó helyére.

Prospero eltörte varázspálcáját, visszavonult bűvös szigetről, a színpadról, a nyugalom csöndes zugába, hol „minden második gondolata a sír lesz . . .”

De a nyugalom óhajtott napjai nem jöttek el. A világháború fürgetege rázta meg az országot. A megbántott Lear most is a fenyéren érezhette magát, shakespearei vihar közepében, fején a szenvedés bogáncskoronájával.

Pozsonyi napjaiban találkozik fiatal unokahúgával, Ilonával, aki e perctől kezdve nem hagyja el őt többé, sírjának zártaig. Nemeslelkű leány, szép, okos, ideális gondolkozású. Vőlegénye meghalt. Nem akar többé férjhez menni. Rajongva néz föl nagybátyjára, akinek személyes varázsa megejtette a lelkét. „Nem hagylok el többé” — mondja neki. És úgy is lett. Mert ez a nőies, szelíd, odaadó, önfeláldozásra született fiatal nő egyben hasonlít Szacs vay Imrére: keményen ragaszkodik a kimondott szóhoz. Ő az a női lény, talán az egyedüli a föld hátán, aki megéri Szacs vay Imrét, aki folyondárként simul e zord öreg tölgyhöz, akiben ez a mogorva óriás bízni tud, aki előtt kinyílik bizalmatlan és sebzett szíve.

És — akinek még engedelmeskedni is tud!

Nem hagyja el többé Szacs vay Imrét. Mikor látjuk Őket későbbi évtizedekben, egymás mellett, amint az őszi napsütésben sétálnak, gyengéden összemosolyogva, elszorul a szívünk. Miért találkoztak ők ilyen későn? Miért nem adatott az olyan nagy léleknek, az olyan egész férfinak, mint Szacs vay Imre, egész életére ilyen asszony? Pályafutása szerencsésebb, élete derűsebb, léte harmonikusabb lett volna, ha nem él rideg magányban, ha lelkének roppant vulkánja fölött a kiengesztelés szelid glóriájában ragyog egy megértő élettárs szelidsége, alázata, gyengédsége, okossága és tisztasága. Stirling Ilona szép fiatal lány volt. Nemeslelkű. Gondolkozásában éppen olyan konzervatív, mint Szacs vay. Nem tartozott a századforduló léha, modern lánynemzedékéhez. Már csak régi regényekben látunk ilyen finom, okos, józan, tiszta és melegfényű lányarcképeket.

Majdnem négy évtizeddel volt fiatalabb, mint Szacs vay Imre.

Már tombolt a népek nagy csatája, mikor megérkezett Pozsonyba a Színművészeti Akadémia igazgatójának, Somló Sándornak levele. A nagy színészt arra szólítja fel, hogy ha már nem ad több gyönyörűséget a nézőnek, adja át nagy művészetének egy életen át gyűjtött kincseit az utána következőknek: vállaljon tanári állást az Akadémián.

Szacs vay csüggedt levélben köszöni meg a bizalmat. Nem akarja vállalni a küldetést. Nem bízik abban, hogy neki még hivatása lehet. De nyomban megérkezik Somló Sándor második levele is. A melegfényű írás, mely méltó párja az 1913 őszén írt búcsúsoroknak, így szól:

„Kedves, szeretett barátom! Nagybecsű leveledet, mint ragyogó tükrét művészi és egyéni lelkületednek, jövendő idők tanulságául, okmánytárunkban helyeztem el. Amit írtál, anynyira rád vall, olyan tökéletes képe gondolkodásodnak, férfias, nemes lényednek, hogy ebből az egy levélből teljes képét fogják megrajzolhatni művészetednek. Te képességeidet mérlegelve, csüggedésről beszélsz. Én Istenem, aki ott tudott repülni, hol sasok keringenek, annak a feje nem szédül, a szíve helyén van. Az viszont természetes, hogy a sashól veréb nem lesz s az „életpolitika” kedvéért magasba törekvéséről le nem mond. S hogy őszinte legyek, ez az, amit én keresek. Művészi meggyőződést, törhetetlen, divatáramlatot nem ismerő szilárd elveket, hitet a művészetben, gyökeret a magyarságban. Nem maradiság ez, édes Barátom, de a kihalóban lévő magyar színész féltő ragaszkodása mindahhoz, amit dicső őseitől nemzetfenntartó relikviaként örökölt s mit változatlanul kell át-hárítania utódjaira. Ezt a relikviát megőrizni, fejleszteni, még tündöklőbbé ragyogtatni — volna a Te feladatod s én csak szívem sugallatát követtem s követem, midőn e szent célra való működésre, ismételve felszólítalak.

Ami javadalmazásodat illeti, az 2000 koronában van megállapítva. Költözködési költség-megtérítésről szintén beszélhetünk. Elfoglaltatásod volna pedig hetenként hat óra, három az első és három a második végző osztály számára. Ha bármely tekintetben kívánságaid merülnének fel, légy kegyes azokat velem mielőbb tudatni, hogy azokat tőlem telhetőleg ki-

vitelre segíthessem. Igen-igen boldog leszek, ha intézetünk körében — gyönyörű pályád folytatásaként — újabb babérlombot fűzhetünk homlokod köré.

Szíves válaszodat kérve, vagyok őszinte nagyrabecsüléssel

mindenkor készséges híved és barátod

Somló Sándor.

Budapest, 1915 szept. 3.”

Szacsavay Imre visszatért Budapestre, hogy az Akadémián megkezdje a tanítást. Ezt a munkát is rendkívüli tudással, becsvágygal és tehetséggel végezte. Fennmaradtak jegyzetei, amelyekből tanított, óriási tanulmány, elméleti tudás és gazdag tapasztalat párosul ezekben az írott jegyzetekben egy világos szellem sugallatával. A színpad magasztosán felfogott hivatástudatát, a művészi komolyságot, a teljes odaadást tanította ő. A jegyzetekben külön rész foglalkozik az arcjátékkal, a lélekzéssel, a szereptanulással, a mozgással, a színészjátékának minden kicsinyke részletével. Olyan klasszikus tömörséggel megírt magyarázatok ezek, hogy minden változtatás nélkül összefűzhetőek teljes egészébe: a színész munkájának páratlan elméleti kézikönyve kerekedik ki belőlük. Az a könyv, amelyet Szacsavay késő öregkorában szeretett volna megírni és amelyet e jegyzetekben meg is írt, anélkül, hogy tudatában lett volna annak: milyen úttörő és korszakalkotó munkát végzett.

De Szacsavay nemcsak színjátékot tanított és a játék elméleti titkait magyarázta. Színészerkölcset és komolyságot, hivatástudatot és idealizmust akart átsugároztatni tanítványaiba. Nemcsak tanítani, hanem nevelni is akart. Az Akadémián éppen úgy teljes kötelességtudást követelt és nem ösmerte a megalkuvást, mint a Nemzeti Színház színpadán. És itt is csalódások érték, mint a Nemzeti Színház színpadán. Az ilyen eszményi lelkiületű és hevületű embernek, aki magas ormokon jár, és megveti a hétköznapiaságot, minden területen bukás a bére.

A nemes szellemű Somló igazgató, aki oly bölcs levélben hívta Szacsavayt az akadémiai katedrára, kevéssel utóbb meg-

halt. Sebzett fájó lelke elszállt az örökkévalóságba. Az igazgatói székben Tóth Imre követte, aki éppen úgy a Nemzeti Színház igazgatói állását cserélte föl a Színművészeti Akadémia vezetésével, mint elődje. Szacsvay forró hevüléssel folytatta tanári munkáját az ő igazgatása idején is. Nehéz esztendőök következtek: háború, összeomlás, forradalmak, trianoni gyalázat és gazdasági nyomorúság évei. A pénz értéke is elveszett. Hogy Szacsvay nyugdíja, örökös tagsági illetéke és tanári fizetése mennyit ért és mire volt elég, azt ékesen mondja el az alábbi keserű levél, melyet a „Magyarság” szerkesztőjéhez írt:

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Öreg, nyugdíjas színész vagyok, a 70-ik életév küszöbén. Ma egy kiló lisztet akartam venni, de egy kiló liszt ára 500 korona, az én havi nyugdíjam pedig 371 korona. Ez tehát lehetetlen volt. Egy kiló cukorra is szükségem lett volna. Gondoltam magamban, erre csak majd futja az örökös-tagsági díjamból. Azonban csalódtam. Az egy kiló cukorért 1640 koronát kértek, az én örökös tagsági díjam pedig 1333 korona. No, — mondok, — azért nem szabad elcsüggedni minden csekélységen. Hiszen én tanítok a Színészeti Akadémián és ezért is kapok fizetést. Aki három helyről is ház jövedelmet, az ne panaszkodjék. Különösen most ne, amikor néhány hó óta 5000 koronára emelték a tanári fizetést. Ebből csak futja erre is, arra is, meg még sok minden egyébre! De bizony baj van itt is. Csaknem megfeledkeztem arról, hogy ezt az 5000 koronát félre kell tennem havonként a negyedévi lakbérre, melyet egyelőre — méltányosan — csak harmincszorosára emeltek. És még sincs veszve minden remény — biztatom magamat. Járj csak utána, a nyugdíjasok — mondják — segélyben részesülnek. Kopogtattam tehát a nyugdíjintézetnél és kértem azt az állítólagos segélyt. Azt a választ kaptam, hogy az nem illet engem, mert én a Nemzeti Színház örökös tagja vagyok. Restelkedve kértem bocsánatot, amiért annakidején ebben a

kitüntetésben részesítettek, de ha már ez a bűnöm, hát a mentségem az, hogy én sohase kértem senkit, hogy azzá tegyen. Leforrázva és szégyenkezve álltam odább; de egyúttal újabb eszmém támadt. Ha a nyugdíjnal örökös tagságomra hivatkoztak, akkor bizonyára ott tartogatják a nekem — esetleg — járó segélyt. Tisztelettel bekopogtattam tehát oda. Itt is rövid volt a válasz: ők nem tehetnek semmit, mert én az Akadémián tanítok és ott kell kapnom a segélyt. Íme, megint egy új bűnöm. Mert tanítok (ami a 69 éves embernek elég teher), nem kaphatom azt a segélyt, amit azok kapnak, akik nem tanítanak. Ám, ami igaz, az igaz. Leszögezem a tényt, az Akadémián utalnak ki számomra segélyt. „Aber fraget nur nicht wie?” — mondta Heine. Mert tudni kell, hogy vannak kinevezett és nem kinevezett tanárok. A kinevezett tanárnak pontosan, minden utánjárás nélkül kézbesítik a segélyt. A nem kinevezettnek, mint amilyen jó magam is vagyok, jóformán minden hónapban lótnom-futnom kell fel a minisztériumba és ott bizonyítgatnom segélyem jogos voltát. Az egyes ügyosztályokban ugyanis szétágazók ügyemre nézve a felfogások. X-osztályban úgy vélekednek, hogy a segély nem jár nekem, mert nem vagyok kinevezve; Y-ügyosztály azt tartja, hogy jár; Z-osztály úgy van meggyőződve, hogy jár is, nem is. Így történt aztán az, hogy a már felvett segélyt visszafizettették velem egy ízben. No de szó, ami szó, két hó óta már 13.000 korona segélyben részesülök. Igazgatóságom felterjesztést tett, hogy nevezzenek ki engem is. 1922 május havában saját szememmel láttam az aktát a minisztériumban. Rá volt írva vörös ceruzával, hogy s ü r g ő s . 1923 május havában már azért mentem fel, hogy megkérjem az illetékeseket: töröljék le az aktáról a vörös ceruzával ráírt s ü r g ő s szót. Eszembe jutott ugyanis a néhai budai népszínház igazgatója, Molnár György, kihez ha valamelyik tagja egy kis előleget ment kérni, Molnár a legelőzékenyebben írta a kérőcédulára vörös ceruzával, hogy kiadható és ezzel utasította a pénztár-

hoz. A pénztárnál azonban tudták, hogy a vörös ceruzás aláírás azt jelenti, hogy ne adjon a pénztáros egy krajcárt se. Én se várok többé semmit az ügyemben. Mire ezt elintéznék, a villamos ára már úgy felszökik, hogy fizetés is, segély is, mind rámenne a villamosra, mely engem innen a város végéről, ahol lakom, az iskolába szállítana. Nem áztatom többé magamat. Negyvenévi színészi működés és nyolcévi tanítás nem nyom annyit a mérlegen, mint egy kis protekció, vagy összeköttetés. Ehhez pedig igazán nem értek.

Szigeti József beszélt el nekem a következő kis történetet. 1846-ban, már mint nemzeti színházi tag és ismert nevű író, elhatározta, hogy tisztelegni fog anyai nagybátyjánál, Kopácsy esztergomi primásnál. Elment hozzá és Kopácsy fogadta is. A fiatal Szigeti remegve állt a nagytekintélyű primás előtt. Félénken adta elő, hogy mi bátorította erre a lépésre. Hivatkozott arra, hogy már a Nemzeti Színház tagja és írói neve is van már. A primás szótlanul hallgatta és mereven szögezte rá szemét. Nagy sokára, láthatóan kellemtelen érzésekkel küzdve, ezeket mondta neki: „aztán ez a te... helyzeted, ez a te ... foglalkozásod, ez a te ... állapotod milyen jövővel biztat téged? Gondoltál-e öreg napjaidra? A legszomorúbb három öregség: a katonáé, a koldusé és a vén színészé”

Nekem úgy tetszik, hogy e szavak ma is olyan igazak, mint voltak 1846-ban.

Szacsvay Imre
nyugdíjas színész.

A proletárdiktatúra rémnapjai alatt visszavonulva élt budai lakásában. Nagy inségben, mérhetetlen szenvedések között. De nem panaszkodott. Nem öntötte ki háborgását. Naplót írt. Megrázó vallomások ezek. Megdöbbenő tükörképe ez a kis füzet annak a lelki nagyságnak és szellemi világosságnak, amelynek neve itt e földön Szacsvay Imre volt. A világról, az emberekről, a politikáról oly magasrendűek és bölcsék az ítéletei, hogy ámulva nézünk bele a nagy ember szellemének

ebbe a rejtett zugába. A proletárdiktatúra alatt vezetett naplójában ilyen részleteket olvasunk: „Mielőtt a magot elvetjük, megműveljük a talajt, a mag kikel, növekszik és érik az aratásra. Nálunk egy eszmével aratni akarnak, mielőtt a magját elhintették volna. Még azzal sem törődtek, hogy eszméjük a nemzeti talajunkban életképes gyökeret tud-e verni, hogy megvannak-e azok a feltételek, melyek kivirágzásához szükségesek?”

„Támadják a vallást, mert az „butít.” Ha ebben igazság volna, úgy ez olyan baj, mely az emberiség történetével egyidős. Pedig az emberiség története egyúttal a haladás története. Az emberi léleknek minden időben szüksége volt a hitre, mert mint Lamartine mondja: „az okosság egymagára nem elegendő az ő szomorú létokát itt lenn kimagyarázni.”

„Az eszmék, még a legfenségesebbek is, csak igen lassan érnek és érésüket semmiféle röpiratáradat nem képes siettetni. A kommunizmus ideológiája lehet egyes csoportoknak, de ezek még nem az egész nemzet, még kevésbé az egész világ.”

A világháború és a forradalmak egész mérlegét megcsinálja ebben a naplójában. Majd így beszél tovább:

„A kommunizmus magyar kiadása az eddigi tapasztalat szerint feneketlen gyűlölet, példátlan erőszak és a távoli jövőbe helyezett általános anyagi jólét kilátására látszik épülni. Ez nem az az út, mely az embert az emberhez közelebb vezesse. Sőt ellenkezőleg, még jobban eltávolítja egymástól. A gyűlölet gyűlöletet, az erőszak erőszakot szülhet csak.”

Nem elégszik meg az ilyen tömör megállapításokkal. Hosszasan vitatkozik. Nagy politikai éleslátásról, történelmi tudásról, szociális érzékről, mély bölcsességről, főként pedig rendkívüli higgadtságról tesznek tanúbizonyságot a napló lapjai.

1924-ben Szacsvey lemondott tanári állásáról. A kilenc év alatt, amíg tanított, mély nyomokat szántott bele az Akadémia és a jövő színésznemzedék életébe. Keze alól nagynevű tanítványok egész sora került ki. Ezek a mesterré lett növénydékek ma is megvallják, hogy maradandó értékeket és becses útravalót vittek magukkal Szacsvey Imre tanóráiról a színész küzdelmes útjaira.

A nélkülözés, az anyagi romlás mélységei ásítanak az öreg Szacs vayra, mikor Ilonka kezébe veszi a kormányrudat. Nagy önfeláldozással hozza rendbe Szacs vay Imre költségvetését és háztartását. Ott él a budai lakásban, kiszolgálja, ápolja, vigasztalja és egy ideig félig-meddig bizony el is tartja Szacs vay Imrét. Azokban az években, mikor nyugdíja majdnem elveszti az értékét, az örökös tag illetményeit nem rendezték, a különváltan élő asszony pedig változatlanul követeli a maga jussát. Ilona egész nap tanít egy pesti iskolában, rendben tartja a háztartást, elvégzi a legközönségesebb munkát, főz, mos, takarít és főként — számol. Szacs vay egyre meghatóbb ragaszkodással hálálja meg ezt. A zord óriás szinte gyermeki módon tapad hozzá az unokahúgához. Megindító annak a férfinak a rajongó hódolata egy fiatal nő iránt, aki zord magányban élte életét és egy kicsit mindig — lenézte a női nemet. A cédulák sokaságában nem egy odavetett mondat, komor gondolat, jellemző idézet akad, erről tanúskodó. Ott találjuk a mantuai herceg híres áriájának a szövegét is, melynek négy vesszorát gondosan lemásolta Szacs vay Imre:

*La donna e mobile
Quai piuma al vento,
Muta d'accento
E di pensiero . . .*

Ifjú korában nagy gyász ütött sebet a szívéen. Később egy nagy csalódás: a nem sikerült házasság. A Szacs vay Imréhez hasonló lelkek számára elég ez. Ő nem született kis érzelmi percekre és gyors felejtésekre. Az egész életre szóló szenvedélyek, a tragikusan szép nagy érzések talaja volt lelke és jelleme. A fényes tükör, a Szacs vay Imre lelke, nem tudott többé összeforrani, mikor tündöklő síkját két repedés hasította végig. A két repedés ott maradt az elhomályosodó tükör lapján mindhalálig.

Közben egyre szaporodnak a noteszek: bennük szép, hibátlan írással Szacs vay Imre sokféle ágazó érdeklődésének tükördarabjai. Tudományos könyvekből ír ki egész részeket, verseket másol le. La Rochefoucauld gondolatait jegyzi bele az egyik noteszbe. Csillagászati és fizikai adatokat a másíkba.

Az agg Szarvay emlékeztetőből lefesti Feleky Miklóst.

Az. agurtzain.

Ilonka.

A Napról, a Holdról, a Földről, a Jupiterről, a Neptunusról, az üstökösről, a Tejútról, az állócsillagokról. Számok, adatok. Olyan szabattossággal és külső csinossággal, valósággal berajzolva a noteszbe, mintha nyomtatott tudományos zsebkönyvet olvasnánk. Másik noteszben történelmi apróságokat találunk. Mit mondott halála előtt Dante? Hogy akart imponálni Napóleonnak madame de Staël? Montesquieu, Voltaire, Mirabeau, Vergniaud mondásai következnek. Aztán történelmi szentenciák Lamartine műveiből: „A girondiak történetéből. Persze, minden mondás, mondat, idézet alá odaírja Szacsvey Imre a helyet is, ahonnan vette. Pontosán. Mindezt a legnagyobb rendszerességgel és rendszeretettel teszi. A kifogástalanul tiszta noteszek valóságos miniatűr-tankönyvek, zsebkivonatok nagyobb tudományos művekből. Főkönyvszerű, nagyformájú naplót is tovább vezet, beírva a nevezetes» dátumokat: „... édesapám halála napja . . . édesapám temetése napja . . . Kaffka László nyűg. belügyi államtitkár meghalt, 69 éves volt...” „Esténkint még mindig fütünk ...” „Ilonka Pozsonyba utazott...” „Antónia halála napja . . .” (Odaírja azt is, hogy 1876-ban, május 8-án, hétfőn halt meg.)

Később: „Ma 55 éve halt meg Antónia . . .” „Géza bátyám halála napja 1890. május 9. Meghalt 41 éves korában.” „Antónia temetésének napja.” „Andrássy Gyula gróf meghalt. Fia volt a külügyminiszternek. Maga is rövid ideig volt külügyminiszter. (Előbb belügyminiszter) meghalt 69 éves korában.” „... Barcsay Domokosné szül. Korbuly Ida, meghalt Kolozsvárt 79. évében.”

Szorgalmasan olvasta az újságokat és tömör, lakonikus rövidséggel jegyezte fel az öt érdeklő híreket, baráti köréből, rokonságából és a nagyvilágból. Különös pontossággal vezetett könyvet arról, kik mentek el a földről a másik világba? Közben olaszul tanult. Tökéletesen beszélte Dante nyelvét és hozzálátott, hogy kívülről betanulja az „Isteni színjáték” énekeit. Páratlan szorgalommal, nagyszerű felfogóképességgel végezte magányában ezt a munkát, miközben — takarított és rakosgatott. Szabad perceiben festőállványa előtt állt. Emlékezetből és fényképek után pingálta le fiát, apját, anyját, barátait, pályatársait és — önmagát, többször is, Lear

szerepében. Az újabb olajfestmények között látjuk a Horthy Miklós-úti lakás falán legérdekesebb ifjúkori festményét. 1891-ben festette és Jancsó Pál groteszk kis alakját ábrázolja, az első magyar komikus színészt, Kelemen László társát, kiről halhatatlan irodalmi portrét alkotott Gyulai Pál.

Különösen érdekelte, hogy mit írnak a lapok azokról, akik most játsszák az ő régi parádés szerepeit. Gondosan elrakosgatta ezeket az újságkivágásokat és a margóra ilyen megjegyzéseket rótt: „Ezt írják rólam, nyugdíjba vonulásom után .... esztendővel. .. Még emlékeznek rám ...”

Mert valóban emlékeztek reá. „Halhatatlanok bírója az idő!”

Most ébredt rá nem egy kritikus, mekkora szakadékot hagyott maga után a messze távozott Szacs vay. Ha Lear királyt, Macbethet, Othellót, Brutust vagy Peturt játszotta valaki, a kritikában föl-fölbukkant a Szacs vay emlékét idéző szó: Szacs vay ezt így csinálta, .. Szacs vay árnyéka jár a színpadon. . . Szacs vay emlékével nem tudnak megküzdeni az utódok ...

A „Magyarország” 1914. február i-én megjelent Macbeth-kritikájában olvassuk: „Ivánfi Macbethje érdekes, színes és sok részben művészinek mondható alakítás, ha nem is éri utói elődjét. Ivánfi inkább a lírai részekre fekteti a súlyt, alakítása ennél fogva itt-ott erőtlen, hiányzik belőle az acélos keménység, izzó hevület és elszántság, amely Szacs vay Macbethjét olyan férfiasá tette.”

A „8 Órai Újság” 1922. április 30-i számából is kivágja azt a cikket, amelyben Szigeti József 100 éves születési évfordulójáról írnak. Megemlékeznek arról, hogy Szigeti „Rang és mód”-jában ő játszotta Bannai Gerőt. A cikk írója, Szász Károly, követeli, hogy ebben a szerepben ismét léptessék fel Szacs veyt.

A „Szózat”-nak körülbelül ugyanebben az időszakban megjelent egyik száma a „Julius Caesar” felújításáról számol be és ezt írja: „Szacs vay erőteljesebb, egységesebb és zengőbb szavú Brutus volt.”

A „Pester Lloyd” is összehasonlítja az ő Brutusát az utódjával. A kivágott kritikára rá is írja az öreg Szacs vay:

„Nyugdíjba menésem kilencedik évében még mindig emlékezik e lap az én Brutusomról.”

1922-ben fölszólítják Szacsqvayt: egyszer-egyszer lépjen föl a Nemzeti Színház színpadán, hadd lássák az utódok: hogyan kell az ő hőseit játszani. De ő hajthatatlan. Sebestyén Károly 1922 húsvétján tárcát ír a „Pesti Napló”-ban ezzel a címmel: „Lear király száműzetésben”. Megvallja az igazságot, hogy igazi tragikus férfiszínészünk nincs. Csak az az egy, aki tíz éve visszavonult. Magasztalja kemény egyéniségét és büszkeségét. Őszintén kimondja, hogy Szacsqvay soha sem volt a sajtó kedvence. Kutatja megbántottságának okait, elemzi felejthetetlen Learjét és fájdalommal beszél arról, hogy e fejedelmi színész epigónokra bízta örökségét. Mikor azt említi, hogy a Nemzeti Színház ajánlatot tett az öreg művésznek, így folytatja: „Nem Szacsqvayn akart segíteni a Nemzeti Színház. Nem is lehet. Mert trónjuktól megfosztott királyok nem lehetnek olyan érzékenyek és elveikben rendületlenek, mint ez a nyugdíjazott színész.”

Szacsqvay nem fogadja el a színház ajánlatát, amely pénzt is jelentene az ő számára. Inkább él szűkösen. Elpusztulna, ha nem volna oldala mellett a hűséges rokon-leány. De azért hajthatatlan. Nem tér vissza a Nemzeti Színház színpadára, ahonnan keserű csalódással a szívében, örökre távozott. Kis darab kenyeret ebédel, foltozott ruhában jár, fűtetlen szobában didereg és — „mosolyogva nézi, hogy inog mások fején az ő koronája”.

VIII.

Szakállat növesztett. Olyan fenséges volt, mint az öreg Lear. Magas, ezüstszakállas alakja ha végigment a budai utcán, kitértek előle az emberek. Idegenek is megsüvegelték. Volt benne valami megmagyarázhatatlan méltóság. Nem tudták: ki az, aki elhalad mellettük? Mégis megálltak, levették a kalapjukat és hosszan néztek utána.

Nemsokára észrevették a Lágymányos környékén, hogy a fehérfejű patriarcha már nem sétál egyedül. Egy fűrge

kis fiúval látták, amint szorosan fogják egymás kezét és így mennek végig az utcán. Megrázó látvány volt a kor súlya alatt lassan-lassan meggörnyedő hó-szakállas aggot látni, amint a három-négyéves emberke kezét fogja szorosan. Méretetlen rajongással nézett le erre az emberpalántára, aki bizalommal és bámulattal nézett föl az öreg emberre. A délceg aggastyán, ez a szürke pantallóba öltözött Lear király, erősen fogta a törekeny gyermek kezét. Mintha ő volna az, aki a kicsikébe kapaszkodik. Mintha ő volna az, aki támaszt kér a gyermektől: vezess te engem és vigasztalj! Vigasztald a komor telet, tavasz! Mutass utat a boldogságból számkivetett léleknek, földre szállott napsugár ...

Így ballagtak ők együtt a budai utcán, elválhatatlanul: a két Imre. A kis emberkét is Imrének hívták: a kiváló énektanár, Molnár Imre zeneakadémiai tanár és a nagynevű zongoraművész, Hír Sári fiacskája volt Szacsvey Imre sétálótársa. Úgy nézett rá az öregember, mintha — az ő Tibor fia tért volna vissza a vándorló lelkek titokzatos útjain a túlvilágról. Az aggastyán és a gyermek között sírig megmaradt ez a rajongó szeretet. A kis Molnár Imre, aki felnőtt közben, el nem mozdult Szacsvey Imre frissen hantolt sírja mellől. Ott állt még sok idővel a temetés után is, a leszálló estében, mint az eleven fejfa.

Egy látogatója, aki zord téli időn fűtetlen lakásban találta a lemondásban élő Szacsvey Imrét, megrázó emlékekkel ment el onnan.

— Öcsém, szegény vagyok — mondta a házigazda —, hideg a szobám és nem tudom megkínálni semmivel... Hogy megháláljam látogatását, — most elszavalom magának az „Inferno” egyik énekét.

Fölállt az asztal mellől és a hideg szoba négy fala között, egyetlenegy hallgató előtt, megzendült újra a csudálatos hang, melynél szebb sohasem zsolozsmázott magyar szót. Szacsvey Imre, az egykori Lear király, a fejedelmi színész, akit ezek mámoros tapsa köszöntött, a színpad nagy számkivetettje, egy szoba négy fala között, egyetlen nézőnek szavalta el Francesca da Rimini, majd Ugolino történetét, Dante nyelvén, olaszul, a „Divina Commediá”-ból.

Óriási homloka fénylett a besurranó téli napsugárban, mintha gyémántból lett volna, kék szemében kigyulladt a régi láng, hatalmas termete ismét kiegyenesedett, mellkasa megfeszült, hangja mennydörgéssé növekedett és rázta a falakat, szinte fölemelte a tetőt, hogy egyetlen hallgatója azt hitte: az ég kupoláját látja maga fölött és onnan száll alá e földöntúli muzsika.

Hetvenegyéves korában szélhűdés érte. Meghalt volna, ha nincs az oldalán türelmes és odaadó húga. Lassan, nagyon lassan, de mégis csak fölépült. Nemes alakját ismét láthatták az utcán, amint húga oldalán, kissé megroskadva, bátortalanul, járni tanul. A házban, ahol lakott, gyakran találkozott egy kislánnyal. Kedvelte a gyermeket, mert hasonlított bájos kis keresztleányára, Molnár Zsuzsikára. A gyermek sohasem látta egyedül az öreg urat, csak kísérelőjével, Ilonkával. Mikor aztán először ment sétálni egymagában, megkérdezte a lépésőn Szacsвай Imrét: „Bácsi kérem, hol van a mamája?” Szacsвай sohasem felejtette el ezt a kedves élményt és attól kezdve „mamámnak” szólította negyven évvel ifjabb húgát. Attól kezdve tréfás cédulákat rakott ki az ebédlőbe, üzenetül háza védőangyalának.

Kitette a mellényét, amelynek két gombja meglazult. Melléje a kétségbeesett gombok jajkiáltását:

„Mamánk! Két gombtestvérünk itt akar hagyni bennünket. Mamánk, ne engedd!”

Ilyen módon kérte meg Ilonka „mamá”-ját, hogy varrja fel a két gombot. A lyukas harisnyát is panaszos cédulával hagyta kinn a belső szoba ajtaja előtt, a széken:

„Mamám — siránkozott a papiroson a harisnya —, beteg vagyok. Gyógyíts meg!”

Az íróasztalon heverő kis ceruza mellé ezt a levelet tette, mielőtt ő maga lement volna sütkérezni a napra:

„Ilonka néni, kérem, hagyjon engemet itt békén heverni, mert Imre bácsi nem azért tett ide, hogy maga, édes, elvigyen innen.

A picurka ceruza.”

A szeretetében oly erélyes Ilonka szigorúan egyszerű konyhára fogta a nagy betegség után Szacs vay Imrét. Szacs vay ínyenc volt, szerette a jó konyhát, és maga is értett a főzéshez. Boldogabb időben nem egyszer traktálta barátait maga-készítette erdélyi étkekkel. Most azután le kellett mondan i erről is. Legalább ezt bizonyítja a szürke notesz, amely a Santa Lucia egyik strófájával kezdődik és — az étrenddel folytatódik:

*Sul mare luccica
Lastro d'argento
Piacida e l'onde
Prospéro é il vento
Venite al l'agile
Barchetta mia,
Santa Lucia . . .*

Azután: „ebédek jegyzéke, 1926. június 12-től”. És pedig:

1. (12-én) zöldségleves,
rizsfelfújt,
eper.
2. (13-án) zöldborsó, kemény tojás,
cseresznyés torta,
cseresznye.
3. (14-én) egres burgonyával.
cseresznyés torta,
cseresznye.
4. (15-én) saláta-főzelék fásírttal,
sütemény,
eper.

A türelemmel vezetett étrendnaplóból megtudjuk, hogy a lábadozó Szacs vay Imre csak minden negyedik napon kapott húst. Közvetlenül az étrend után már ezt olvassuk: „A babérra igényt, a bírálatra jogot nem adnak — mondja Jakab Elek a Székelyné életrajzában. (Talál ez a naturalistákra.)”

Néhány színészettörténeti jegyzet következik Székelyné életrajzából. Elmondja: ki volt Finta Ferenc, a kolozsvári szí-

nészt lelkes barátja, akinek Székelynéhez írott rajongó és gyöngéd leveleit Szacs vay Imre örökölte a nagy úttörő színésznő, Székelyné Ungár Anna hagyatékából, Bulyovszky Lilla, Wesselényi Miklós báró, Döbrentei Gábor és Fáy András leveleivel együtt. Az étredek között intermezzo-ként idézi Székelyné szavait. „Én hagytam el a színpadot és színészetet. Nem akartam, hogy ez hagyjon el engemet.”

Különösen megragadta ez a mondat, különösen megragadhata — éppen Szacs vay figyelmét!

Hasonlóképen a szürke notesz egyik lapjára jegyezte föl azt, amit Székelyné az imakönyvébe írt: „Ha a szerelem késő korunkban még egyszer megragadja szívünket, erősebb és fel-dúlhatatlanabb, mint éltünk minden korábbi szakában.”

La Rochefoucauld gondolatai közül különösen a pesszista és főként a nők megvetéséről tanúskodó idézeteket gyűjti. Fekete noteszében a „Nyomorultakéból, Victor Hugo regényéből ír le egész mondatokat, mindig pontosan megjelölve azt, hogy a regény melyik lapjáról való. Pascal, Macaulay, Michelet-idézetek mellett ott találjuk Assisi Szent Ferenc olasz versét, majd a „Dies Irae”-t és a „Stabat Mater”-t, azután Carlyle- és Rabelais-szemelvényeket.

Mikor Paulay Ede születésének századik évfordulójáról emlékezik meg a Nemzeti Színház, őt is ott találjuk a Paulay-szintársulat még életben lévő tagjainak sorában, a színpad egyik karosszékeiben. A színház művészei hódolattal veszik körül az agg Leart, aki visszatért hajdani diadalai helyére, vesztett birodalma trónusára, hogy még egyszer szemlét tartson népei fölött.

Már akkor egészen bezárkózott magányába.

Huszonöt éve nem volt színházban!

Kis cédulák százait írja tele gondolatokkal, eszmékkel, megfigyelésekkel. Emberekről, világról, életről, halálról.

„Amint én óhajtanám, úgy nem mennek a dolgok, tehát úgy kell lennie, hogy más intézi sorsomat. Egy láthatatlan hatalom. Nem látom, de tagadhatatlan, hogy sokszor tapasztalom létezését. Beszél, de nem hallom hangját, csak lelkem mélyén. Éppúgy, mint nem hallom, ha más gondolkodik.”

„Minden időben akadtak, kik magasabb értelmüket a gyengébbek és műveletlenek félrevezetésére fordították; akik szándékaikat a népjogok hangzatos és tetszetős köpenyében burkolva támadták mindazt, mi nagy és nemes, hogy ennek omladékán építsék föl a maguk nagyravágását. Ezek az emberiség fáján a levéltetvek. Ők kevesebbre becsülik a népet, mint az állítólagos elnyomók. Ők a néppel csak visszaélnak. Az emberi alávalóság típusai ők. Gyűlölet és irigység minden ellen, ami nagy és fönséges, hízelkedés, gyávaság és a leghitványabb eszközök alkalmazása jellemzi őket önző céljaik elérésében. Nem hivatott és jogosult képviselői a népakaratnak, csak elvetemedett alkalmi szószólói a leghitványabb demagógiának, professzorai a népámításnak.”

„Hogy az ember ebben a siralom völgyében csak némileg is megelégedett legyen, ahhoz föltétlenül szükséges egy kis képzelőerő. Én például semmiesetre sem éltem volna olyan megelégedetten annakidején kis házikóm verandáján, virágok és roskadozó gyümölcsfáktól környezve, ha ez a képzelőerő bennem hiányzott volna. De megvolt és így gyönyörködve legeltettem szememet kis kertemen, elhallgattatva azt a minduntalan gúnyolódva kikíváncozó hangot, amely azt susogta: „Kendé bizony az árnyéka ...” Mert, az igazat megvallva, még talán az árnyéka sem volt az enyém, csak a vele járó munka és költség. A valóságos tulajdonos a bank volt, mely hitelt adott rá. Am a képzelőerő segítségével ez a körülmény az én gyönyörűségemet nem igen zavarta.”

Arra tesz célzást ez a mélyhumorú néhány sor, hogy Szacs-vay egykor — háztulajdonos volt. Rákosszentmihályon építette föl azt a vityillót, amely minden magyar ember örök álmát jelentette az ő számára: a házat, a földet, a tulajdont, a birtokot. Nem sokáig maradt az övé, még látszatra sem. De a rövid idő alatt mégis megvolt az illúziója, hogy estenden a maga eresze alatt ül és a maga ámbitusán szolgálja föl a jó paprikás ételeket kedves vendégének, Jászai Marinak és az elmaradhatatlan Faludi Antalnak.

A cédulák egyre sokasodnak, amint sokasodnak az évek és meggörnyed súlyuk alatt a széles váll.

„Lombhulláskor a lélek melankóliára hajlik. A *valós*, távozás, elmúlás gondolatai foglalkoztatnak. Nem is a megsemmisülés gondolata a lesújtó, mert akiben él a hit, annak az új életet jelent. Az erős hit megóv attól, hogy gyáván, többször haljunk meg a sír előtt, s féljünk attól, ami elkerülhetetlen/ Mi az hát mégis, ami lombhulláskor, távozáskor úgy szívünkbe markol? Az a kettős élet, mely az ébredéstől a végső alvásig kísér: szeretet a földiek iránt, szeretettel teljes vágy az örök élet után. Boldogot, boldogtalant egyformán e kettős érzés hullámváza kíséri az élet folyamán. A test a röghöz húz, a lélek sejtelmekkel telve, az örökkévalóság felé vonz. Mire e földi pályánkon elérjük az ősz, a sok tapasztalás, keserű csalódás megérteti velünk, hogy: mily gyarló mindaz, ami földi, mily nagyszerű az, ami isteni; mily rövid az, ami ideiglenes, mily tartós az, ami örökkévaló. És mégis, a szeretet, ez az égi származású útravaló e földön, ez az, ami a válást oly nehézé teszi.”

„A tudás az, ami az embert minden teremtetten lény fölé helyezi s a földi lét határain túl képes vele emelkedni. Az állatnak csak őszöne van.”

„Az ember elviseli a foltozott fogat a szájban, de röstelli a foltozott cipőt a lábán.”

„Nem vagyok ellensége a haladásnak, de a túlságos rohanásnak sem vagyok barátja ... Ez a vágató nemzedék lázas sietségében éppen azt tarolja le, amiért leginkább érdemes élni. A hitet Istenben, a felebaráti szeretetet, a családi élet csöndes örömeit.”

„A példabeszéd azt tartja, hogy minden szárnak viselnie kell a maga terhét. Erről a teherviselésről ma senki sem akar tudni. Mással akarja azt cipeltetni.”

„Az élet nagy hazugság. Az csalódik leginkább, aki felé a boldogság mosolyog. Mert a boldogság, mint a köd, minden pillanatban szerte foszolhat és jön utána a keserű ébredés.”

„Ez a sivár korszak, melyben mi élünk, letarolt az emberek szívében minden nemesebb érzelmet.”

„Úttörőinket csakis az eszme szentsége lelkesíthette. Ez annyira kézenfekvő, hogy bizonyításra nem szorul. Mert ha ez nem így lett volna, úgy annyi tehetséges, eszes ember egy-

szerűen bolondnak volna mondható. Jó családi származás, iskolázottság, tehetség csak nem dobja oda magát bután egy kezdő állapotban levő színjátszás ezerféle nyomorúságainak, lenézésnek, mikor más pálya is nyitva van előtte, társadalmi állásra és egyéb anyagi jólétre is lehet kilátása.”

„Az alantas válfajok nem növelhetnek igazi színpadi nagyságot. Pocsolyában nincs gyémánt.”

„Az igazi nagyságot lelke szárnya röptí az oromra. Köznap-i lelkek számár hátán teszik meg az utat.”

Egy cédulára Bartha Miklós egyik mondatát írja föl ceruzával: „A hazának csak az a jó, ami jó az érdekszövetségnek, így fordult föl fenekestül a mi erkölcsi világunk. A párt — céllá, a haza — eszközzé formálódott.” (1898.)

Más helyen Halifax angol politikust idézi, akinek ezt a mondását Macaulay művében, „Anglia története” első kötetének 254. oldalán olvasta, miként azt pontosan följegyzí a cédulára: „Az erény semmi egyéb, mint a hajlamok kellő mérséklete, mik egytől egyik vétekké fajulnak, ha kicsapongani hagyják.”

Későbbi cédulák:

„Igaz marad, hogy az ember öreg napjaiban legszívesebben a régi emlékekkel foglalkozik. És ez természetes is. Az idő lassanként elsodor az élő mellől mindent és mindenkit, aki érdeklődésének tárgya volt. Az öreg ember magára marad, mint a tar fán a levél, melyet az őszi szél eddig megkímélt. A folyó élet küzdelmei, melyeknek ő már részese nem lehet, elsurranak mellette, alig hagyva nyomot maguk után. Tekintete nem a földi, a mulandó dolgok felé igazodik, hanem mint a célnál álló vándor, a befutott utat szemlélve, úgy néz vissza az ösvényre, melyen idáig haladt. Az emlékek táplálják és éltetik a lelkét. Ma már ez az ő egész világa. Így vagyok vele en is.

A Horthy Miklós-út 61. számú ház harmadik emeletén lakik: két utcai és egy udvari szobában. Az utcára néző nagyobbik helyiség ebédlő és fogadószoba egyben. A falról régi fényképek, családtagok, pályatársak, barátok arca néz le rá. És saját festményei. Itt áll az üvegezett könyvszekerény is,

nagyrészt bőrbe kötött komoly könyvek soraival. A tetején: Tibor életnagyságú arcképe mosolyog. A sarokban Szacsвай Imre egykori mellszobra. A közelében Blaha Lujza fényképe, külön keretben. „A nemzet csalóánya” azon a napon küldte Szacsвай Imrének, a „Rang és mód”-ban felejthetetlen „színpadi párjá”-nak, mikor ez visszavonult a színpadtól örökre: 1913. szeptember 29-én. Mintha még most is hallanók a Blaháné csilingelő, kedves, simogató hangját, mikor elolvassuk a kép ajánlását:

„Édes apja lelkem! Hát csakugyan elhagy bennünket, megunta a „Rangos-módos” életet úgy-é? Büntetésül azt kívánom, hogy csendes magányában, hébe-korba estenden, amikor a falióra elketyegi a 7 órát, jusson eszébe Erzsébet, hűséges színpadi párja. Áldja meg a jó Isteni

Szeretettel üdvözlí

Budapest, 1913. szept. 29.

Blaha Lujza.”

Csendes magányában, hébe-korba estenden, amikor a falióra elketyegte a hét órát, vájjon mi jutott eszébe a színpad nagy önkéntes számúzóttjének? A szív nagyot dobbant ilyenkor. A homlok hatalmas boltozata alatt rég alvó shakespeare-i szavak visszhangoztak. A szem mágikus tűzben lobogott fel. De a száj — néma volt. Semmit sem szólt. Semmit a honvágýról, mely e büszke szívet gyötörte.

A belső szobában állt Szacsвай Imre ágya, ruhaszekrénye és íróasztala. Itt volt a festőállvány is. Az udvarra néző szobában élt Ilonka.

A Horthy Miklós-úti házban, még a kommün rémnapjai alatt ismerkedett meg Szacsвай Imre egyik szomszédjával, Majláth Oszkárral, a pénzügyminisztérium magasállású tisztviselőjével, aki aztán huszonhárom évig, halála napjáig hűséges barátja lett. Minden pénteken este hét órakor bekopogott Szacsвай lakásába. Elbeszélgettek nyolc óráig. Akkor Majláth búcsúzótt. Huszonhárom éven át így ment ez, óraműpontossággal: minden pénteken, héttől nyolcig. Soha előbb és soha tovább.

Mikor Szacsvay Imre nyolcvanéves lett és erről az évfordulóról az újságok is megemlékeztek, őszbe csavarodott úriember kopogott be a budai lakásba.

— Nem ismeresz, Imre? Jónás Károly vagyok ...

Mikor látta, hogy Szacsvayt ez a név semmire sem emlékezteti, így folytatta:

— Jónás vagyok ... Jónás — a víziló!

Erre már nagyot kacagott Szacsvay: megösmerte mókás régi társát a színi tanodából: Jónás Károlyt, akit „vízilónak” csúfoltak — nyilván a bibliai Jónás neve miatt. Jónás korán megunta a vidéki színészet nyomorúságait és hivatalnok lett. A Magyar Tudományos Akadémia nyugalmazott gondnoka volt abban az időben, mikor meglátogatta Szacsvay Imrét, akit hat évtizede nem látott közéről. Szacsvay fájó lelke fölűdült, mikor a vidám öreg úrral a régi időkről beszélhetett. Ettől a naptól fogva sűrűn látják egymást és mind a ketten gyermeki vidámsággal örülnek az együtt töltött óráknak. Ilyenkor, az emlékek verőfényében ismét fiatalok és elkacagnak — hatvan év előtti tréfákon. Jónás Károlynak volt egy kis nyaralója, gyümölcsöskertje a Duna mentén, Leányfalun. Ha itt töltötte napjait, sűrűn írt Szacsvay Imrének. Tréfás, évődő hangon. Ilyeténképen:

„Becses személyemmel együtt pedig itten ülök a (re)verendán, azaz a velem együtt megöregedett és detto kopott karosszéken, helyesebben — a jenekemen . . . Mint fülemüle, különösen ha meleg van, árnyékban nyögdécselek... Mellhez hasolló lyókat kívánok mindközönségesen. Továbbá kívánom és óhajtom, hogy a viszontlátásig kibírdad a tőlem való elszakadást; mi több, reménylem, hogy utánnami vágyakozásod közepette hazafiúi szíved nem fog megrepedni, mert annak idején már megállapította Petőfi, hogy „az emberi szív, ha egyszer megreped, nincs balsam, mely hegessze a sebet”. Tehát Obachtjeben!”

Az aláírás: „barátod a Vízy-ló”.

Ezek a furcsa kis levélkék meleg fénnel ragyogják be az agg Szacsvay napjait. Beszédesen meg is mutatják, hogy a két öreg milyen vidám órákat tölthetett együtt az élet véghatárához közel. Jónás egyik leányfalusi kártyáját mókás magyarnémet szókeveréssel írja, elejétől végéig:

„Szeretett Nagymester! Mert das bist du. Úgy látszik, ich habe rossz Holz aufs Feuer gettetem, als ich legutóbb dir hochdeutsch írtam; denn ich nem kaptam rá Antwort. . . Wie lityeg a fityeg? . . . Kedves bátyjaurát öleli az öccseura.”

A német szavakat meg éppen hegyes gót betűkkel írta az öreg úr, ami még jobban kiélezte az ellentétet a kétnyelvű szövegben. Jónás Károly, aki egy-két évvel még idősebb is volt, mint Szacsvay, 1937 májusában halt meg, miután élete utolsó három esztendejében annyi derűt sugárzott nagynevű barátja késő napjaira. Szacsvay Imrét nagyon lesújtotta az élet végén föltalált régi barát elvesztése.

Még Jónás Károly temetése után is elő-előveszi az utolsó leányfalusi levelet:

„ ... én ifjú Barátom, elolvastam elejétől (a Csap utcán) végtől végesvégig örömmel vett levlapodat, amelynek a végére jutva, bosszankodtam a m. kir. postakincstár fősvénységén, amiért hogy olyan kicsire szabta annak alakját. Hiszen tíz rénusi fillérékért, amibe egy ilyen darab papiros kerül, minden boltban legalább öt árkust kapni. Neked pedig, kedves pajtás, hamar kifogyott a szuszod, hogy a lap másik oldalát meztelenül hagytad és küldted el, ami miatt nekem, szemérmes léleknek, itt pirulnom kell. De bosszút is álltam Rajtad és egymásután háromszor olvastam el! Úgy köll neked, a Nemzeti Színműház Horthy Miklós út 61. III. emeleten lakó örökös tagjának! Pedig, amint látom, hát elég jól veted a bötűt. Azt kell hinned, a nehéz gazdasági viszonyokat kell okolnom, hogy annyira spóroltál — a témával; persze példát

vevél rajtam, aki (aligha sejtéd), hogy az évek hosszú során a nevem mellől elhagyott „y”-nal megtakarítottam annyi tentát, hogy az árán megvehettem ezt a kulipintyót, amelynek verandáján ülve, Veled íme most enyelgek...”

Ott ismerkedett meg, a Horthy Miklós-úti házban, Molnár Imrénével is. A kis Imre ott kapaszkodott először az öreg Imre kezébe. Molnár Zsuzsika, a keresztlánya is ott született.

Sokat ír: Emlékezéseit, a színészeletről vett anekdotáit közlik a napilapok. De még többet ír fiókja számára. Nem a nyilvánosságnak. Belső kényszerből.

Élete vége felé még egyszer megzendül ajkán Petur keserve. Még egyszer zsolozsmázni kezd a felejtés tengerének mélyén az elsüllyedt harang. A közönség nem látja őt többé. De hallja a hangját, mintha a végtelenségből szólna. A rádió mikrofonjában zeng ez a szívetrázó vox humana.

1937 januárjában, még a százesztendőös Nemzeti Színház országos ünnepségei előtt, a Magyar Érdemrend tisztí keresztségével tünteti ki a kormányzó. Megéri a nagy magyar nemzeti intézmény százéves születésnapját is: „a Nemzeti Színház tiszteleti tagja” lesz. Csak az fáj neki, hogy maga a régi színház nem érte meg ezt a napot. A régi telken üzletház van és korcsolyapálya . . .

Egy délután látogató érkezik. Régi barátja, a kilencvenedik éve felé ballagó Boytha József dr., a Nemzeti Színház régi doktora kopogtat be hozzá:

— Búcsúzni jöttem, Imre ... nemsokára — menni kell. ..

Csendesen elbeszélget a két aggastyán. Azokról, akik már megérkeztek — odaát. Alkonyodik. Boytha József távozik.

Nem látták egymást többé sohasem.

1938. november 19-én meghal a felesége, akivel majdnem öt évtizede nem beszélt. Boér Emma kilencvenkét évet élt. Nem enyhültek meg egymás iránt, az utolsó percig.

1939 áprilisában hörghurut támad reá. Hetekig betegeskedik. Jár-kél a lakásban, iratait rendezgeti, ceruzával néhány sort jegyezget, kezébe veszi festőpalettáját is. Kinéz az ablakon. Éberén figyel az utcán járókelőket. Az életet,

-26.-

mi. A minden csap beérelve arról, a mi aron
 körül történik. Oros ember munkája; de
 ha orosz ember is unalmas darabot, az
 csap súlyosító Rörtmény.

Előadásra: rem ajándék.

2. Báboány- imádók "sümmi 3 felv.

írta: Péter Jován.

olvasom: 1908. nov. 28te

Hammer György dolgát felírta az Isten. Meg-
 kezdte magát, gardag ember lett. Az övé lett
 a Tarkói grófi birtok és az aral somlós
 Bedó birtok is. Bedó Jánosnak egy Pici név
 mégis maradt s miután épen oron a Kis
 maradványon Róscenel találták, hat Bedó
 János, a Kis munda embernek hűtelt -
 meg is élve rajta. Hammernek aronban ez
 a föld is, Kell és valami formál hibába Kapar-
 Rodus, mely az adás-örök napjában esett,
 szinte kell érte és meg is nyeri a föld. A
 Bedó fia ajánlatát el kell hogy hagyja az övi
 lejtőt. Tarkói Orkán gróf, az a léha fré-

Egy lap a drámabíráló noteszből.

amely rohan tovább. Mint a lemaradt utas, ki a messzerobogó
 vonat után néz . . .

Május huszadik napján a díványon üldögél. Látogatója
 van: a régi jóbarát, Faludi Antal özvegye. Fáraasztja a beszéd
 — a hűséges Ilonka odaáll a háta mögé és integet a vendég-
 nek: fejezze be a társalgást és menjen át a másik szobába. De
 az öreg észreveszi a jelbeszédet és rászól a hűgára:

— Ejnye ... mért akarod elküldeni ezt a kedves menyecskét?

Huszonnegyedikén, vasárnap, mély álomba merül. Csak olykor-olykor rebbenek a nehéz pillák: mintha fölébredne a haldokló. Késő este, — fürgeteges az éj — belép a szobába a ciszterciek szomszédos Szent Imre főgimnáziumának igazgatója, Brisits Frigyes. A nagy tudós, a kiváló irodalomtörténétíró, a nemes szellem azért jött, hogy előkészítse a távoztót a nagy útra: a tartomány felé „honnan még nem tért meg utazó ...” Sokáig, nagyon sokáig imádkozik még a szomszéd szobában, ostromolva könyörgésével a menny kapuit, hogy aki a nagy küszöbhez közeledik, a fáradt zarándok, irgalmat találjon ott...

Virrad már. Haloványan néz be az októberi reggel. A nagy szerzetes besurran a haldoklóhoz. Letérdel ágya előtt. És megcsókolja erőtlenül lecsüngő kezét.

Korán reggel megérkezik az orvos. A haldokló kinyitja a szemét. Megszólal:

— Jó reggelt, doktor ...

Szava ismét ércesen cseng. Még egyszer megzendült a hang, mely annyi gyönyörűséget és ünnepi percet adott az embereknek. Még egyszer megzendült, mielőtt elnémulna, örökre.

Alszik. Néha, erőlködve, föl-föltápászkodnak az ólomnehéz pillák. A fénytelen szem átrévedezik a nyitott ajtón a másik szobába, honnan a kis Tibor képmása mosolyog vissza rá. A kék szem mintha hívogatná: oda, ahol ez a szem ilyen kéknek, ilyen tisztának, ilyen mosolygósnak maradt meg, ötvenhét éve. Az elboruló tükörben, a haldokló szemében ott marad a kisfiú mosolya. És a remekművű kereszt az ajtó mellett, a falon... Egy szelíd, hűséges, fájdalmas arc: az Ilonkáié ... Néhány riadt szívütés még, a viaskodó mellkas mély üregeiben. Aztán . . .

„A többi — néma csend.”

Egy régi, nagyszerű, romantikus magyar világ utolsó keményderekű férfiembere tűnt el vele az elmúlás kódéiben. Sziklaszilárd volt, dacos magyar, erős gerincű. Abból a nagy nemzedékből, amely a színészetet küldetésnek érezte és a

maga regényes hevületével, erős hitével, szenvedélyes magyarságával föl is tudta magasítani azzá, aminek hitte: nagy nemzeti hivatássá! A magyar szónak, a magyar gondolatnak volt alázatos szolgája. Szerzetesi egyszerűségben és szerzetesi elvonultságban élt. Megvetette a közönséges lelkeket, lenézte a „nappali színész” kétes dicsőségét. Magánéletében gögös, elzárkózott, igazi magános férfiember volt. Nem szerette, ha bábmészknak utána az utcán. Nem akart kávéházi nevezetesség lenni. Nem szerepelt pletykarovatokban. Nem voltak botrányai. Senki kegyét nem kereste. Nem külső pózokban, nem feltűnési viselkedésben élte tovább azoknak a cézároknak, hősöknek, királyi férfiaknak életét, akiket a színpadon ábrázolt, hanem tovább élte őket büszke lelki elzárkózottságban. A hivatás tudata lobogott benne, a hivatásé volt egész élete: abban olvadt fel, abban égett el. A küldetését mélyen, tragikusan átérezte. Szenvedélyes felelősségérzés gyötörte minden kimondott szóért, minden mozdulatért. Meg volt arról győződve, hogy amit a színpadon tesz, az a nemzet, különösen a nemzeti nyelv javát szolgálja. Büszke volt arra, hogy szegény. Nem keresett címet. Megvetette a rangot. Nem futott vagyon után. Őt a saját küldetésének tudata jutalmazta meg minden munkáért, szegénységért és szenvedésért is. Misszionáriusnak érezte magát, mint egész nemzedéke. De nem tetszelt sem önmaga, sem a külvilág előtt a kiválasztott ember pózában!

Szacsavay Imre egész életével azt hirdette, amit az ő nemzedékének legnagyobb színészei mind: a színész csak úgy teljesítheti nagy nemzeti küldetését híven, csak úgy jogosult arra, hogy erényt hirdessen a színpadról, csak úgy méltó a Nemzeti Színház deszkáira és a közönség tiszteletére, csak úgy érezheti magát kiváltságos művésznek, ha magánéletének tisztasága, jellemének becsületessége és tisztasága nem hazudtolja meg azt, amit a színpadon csinál.

Roppant egységgé forrott össze az ő színpadi és magánélete. Nagy volt ő színésznek, embernek és magyarnak. Fölnéztünk rá, mint búcsúzó napfényben kigyulladt hófödte csúcra. Visszanézünk rá, mint lidérces messze fényre!

ÉLETEM ÉS EMLÉKEIM

ÍRTA
SZACSVAY IMRE

A SZÍNÉSZ ELINDUL

I.

Szigeti József nemzeti színházi tagságának 25-ik évfordulóját ünnepelte a színház 1871 őszén. Én, mint afféle 17 éves diák, az este voltam életemben először színházban. Amint ez magától értetődik, a kakasülön szerénykedtem és vártam, hogy'minek is leszek én na este tanúja? A körülöttem állókra, kik az előadásokról és a színészekről nagy tájékozottsággal beszéltek, úgy tekintettem nagy áhítattal, mint valami szak tudósokra. Mindaz, amit hallottam, új dolog volt és érdekelt. Egy ismeretlen világ fátyolát lebbentgették előttem. A tudni-vágyás szomjúságával figyeltem rájuk. Életem eddig az iskoláé volt és ha néha-néha alkalom adódott, a képviselőházba jártam el, mert nagy gyönyörűségem telt a szép szónoklatok hallgatásában. Erre pedig akkor még elég gyakran nyílt alkalom. Sok nagymultú és tudású előkelő szónok versengése volt az. Valójában iskolája annak, ki olyan pályára készült, hol a szó hatalmára szüksége lehetett. Én pedig akkor már valami efféle jövőről ábrándoztam. Az iskola önképző-körében kisebb sikereim voltak is. Minden egyéb még ködburokba rejtőzött.

Amit a kakasülön hallottam a színészetről, az mintha valahogyan belekapcsolódott volna abba, ami ott a lelkem mélyén fészkelődött. Percről-percre izgatottabban vártam a történendőket. Végre kezdődött az előadás. „Toldi Miklós”-t, Szigeti József darabját adták. Egy álom, egy tündérvilágba pillantottam be. Amit láttam, az valóságnak tetszett, csodálatosan megszépült formában. A fiatal lélek mohóságával szívtam magamba minden szót, ittasultan, bódultan. Az a

fogadtatás pedig, melyben a nagyok nagyját a közönség részesítette, az a koszorú és virágerdő megrészegített.

Nem voltam én többé a magamé, mert én már Toldival (Lendvay) és Benczével (Szigeti) éltem és éreztem át az ő életüket. Mámorom az előadás végével sem szűnt, sőt még fokozódott. Lázban égtem. Már az előadás alatt megszólalt egy hang ott a lelkem mélyén: „ez lesz a te pályád is”. De nem mertem rá figyelni. Hogy is mertem volna? Akiket én láttam, azok elérhetetlen magasságban voltak előttem és a gondolatot mindenképen vakmerőségnek tartottam.

Az éjjelt álmatlanul vergődtem át ágyamban. Egyik gondolat a másikat űzte. Az iskolába nem megyek vissza, ezzel tisztában voltam. Nem mintha a tanulás nem ízlett volna. Hiszen tele voltam tudni vágygal! De most már olyan ismeretek szerzésére gondoltam elsősorban, amelyek közelebb visznek a színpad világához. Majd szüleim jutottak eszembe: nem szomorítom-e meg őket e lépéssel? ... És miből fogok megélni? ... Kihez forduljak útbaigazításért? ... Kinél jelentkezsem? ... Hogyan, hol kezdjem az első lépést? ... Nem találtam feleletet egy kérdés sem. Végre is, mit tehettem egyebet, a jószerencsére bíztam sorsomat.

A jószerencsét régi idő óta Gondviselésnek nevezem. Hosszú évek során szerzett tapasztalatok vezettek rá, hogy mindaz, ami velem vagy körülöttem történt és történik: nem véletlen, nem lehet esetleg műve csupán, hanem egy gondviselő kéz rendelkezése. Ez a Gondviselés vezetett engem tájékozatlanságomban és egy életre szóló elhatározás nehéz óráiban.

Első utam a színház elé vitt másnap reggel. Az épület akkor még az eredeti formában állott. Udvarát vasrács zárta el a Kerepesi-úttól, mely ma Rákóczi-út. Az udvarra vezető rácsos kapun jöttek-mentek az emberek, nagyjából színészek. Az udvaron is sétáltak néhányan. Majdhogy elnyeltem őket bámuló tekintetemmél. Közben fiatalemberek és lányok érkeztek. Egyiknek-másiknak könyv a kezében. A legszerényebb külsejűt megszólítottam. Közöltem vele, hogy szeretnék a színészi pályára lépni és kértem útbaigazítását, hogy hol kell jelentkeznem?

— Jelentkezzék délután három óraker — szolt a válasz — a színészet tanodában. A többit majd ott közlik önnel.

Azt hittem, mindjárt leroskadok az örömtől. Pedig hát még semmisen történt. A fonál azonban mégis a kezemben volt. Tudtam, hogy hol kell kopogtatnom.

A boldogságtól önfeledten álltam ugyanazon a helyen s maradtam volna még tovább is, soká, ha egy ismerős hangra nem rezzenek föl. Közvetlen mellettem távozik valaki a színház udvaráról és búcsúzólággal visszaszól. Azonnal fölismertem a hangról: Lendvay volt. A Belváros felé indult. Lekaptam a kalapot fejemről és mély tisztelettel köszöntem neki. Barátságosan viszonzta. Most voltam aztán igazán boldog! Akarva, nem akarva, nyomába szegődtem, úgy tíz lépésnyire. Vonzott, mint a mágnes. A Hatvani-utca elején megállt és egy ismerősével váltott néhány szót. Így utolértem és ismét mélyen köszöntöttem. Megint viszonzta. De már eléje kerültem és nem láthattam. Most mit csináljak?... Mert én folyton látni szerettem volna, mint egy fiatal szerelmes az imádotjtját. Előre siettem, hogy visszafordulva, újból szembekerüljek vele. Úgy is lett és én harmadszor is köszöntem. Ekkor már szigorú tekintetet vetett rám, de látva roppant zavaromat, mosolyra nyíltak ajkai. Nyilván nem először esett ez meg vele. Régebben ugyanis akadtak még e pályának ilyen rajongói, amilyen én is voltam.

Délután három óraker pontosan megjelentem a tanodában. Jelentkezésemre Buday, az iskola egyik tanára elé vezettek. Barátságosan fogadott s egyszerre visszaadta nyugalmammat. A szokásos tájékozódo kérdések után azt tudakolta, hogy van-e néhány betanult költemény készenlében, mert a hanganyagommal akar megismerkedni. Fölsoroltam néhányat.

— A „Szózat”-ot tudja? — kérdezte.

Kicsit sértett ez a kérdés. De azért feleltem:

— Természetesen!

— Akkor hát, gyerünk — szolt.

Benyitottunk a szomszéd tanterembe. Ott a pódiumra vezényelt és én elmondtam gyermekkorom imádságát, a „Szózat”-ot.

Előadásommal, úgy hiszem, meg volt elégedve, mert azt — az iskolába való fölvételem követte!

Alig huszonnégy óra múlt és mindaz, ami addig sejtés, homály, köd volt, kibontakozó valóra vált. Álmom testet öltött: életpályám küszöbét átléptem. Átléptem és — megdöbbsentem.

Miből fogok élni azalatt a három év alatt, míg a tanodába járok? Szüleimhez, akik ez időben vidéken laktak és különben is nehéz gondokkal küzdöttek — lévén a család eléggé számos —, nem fordulhattam. Hiszen, hogy terhükön valamit segítsék, már az elmúlt szünetben fölcaptam végrehajtó mellé kézbesítőnek, majd díjnoknak a járásbírósnál.

De most mi lesz? Az elmúlt lázas éjszaka gondterhes éjszakára változott.

Másnap azt hallottam, hogy a növendékeket a színház néma személyzetül szokta alkalmazni az előadásokon. Részen azért, mert szükség van rájuk, részben azért, hogy szokják meg a színpadot. Ezért jár fejenként és esténként ötven krajcár. De ez nem minden este van és akkor is a felsőbb osztályosoké az elsőség. Ez tehát nem bázis a megélhetésre. Arról is értesültem csakhamar, hogy létezik egy esti tanfolyam, ahol kardalosokat képeznek az opera számára. Aki nyolc opera' karéneket betanulja, azt szerződtetik. Bekopogtattam hát ide is, noha tudtam, hogy zenei hallásom annyi sincs, mint egy kéthetes csirkénk. De hát mit nem próbál az ember, ha szükség kergeti? És ki tudja, hátha ez egyszer a kapanyél is elsül! A leendő kardalosokat Langer Viktor tanította. Bemutatkoztam neki és előadtam óhajomat. Barátságosan fogadott és zongorához ülve, megütött azon egy hangot, hogy azt lehető erővel adjam ki a torkomon én is. Az erő nem hiányzott, de magam csodálkoztam rajta leginkább, hogy — a hang be is vált. Langer úr legalább meg volt elégedve. Ezt azzal is bizonyította, hogy egy hangjegyet nyomott a kezembe és én beálltam a glédába, a többiek közé.

A „Tell Vilmos” opera kardalái voltak soron, óvatos voltam és nem kaptam mohón az énekbe. Csak mikor ismételték, hogy: „Tell Vilmos, légy vezér, a hálás svájci nép a végső csatára kész” — vágtam bele én is teljes tüdővel. De ennek

aztán váratlan hatása is lett. Langer úr rögtön lefújta a karéneket, engem magához intett és felszólított, hogy egyedül énekeljem. Ekkor már kezdtem sejteni, hogy nem a svájci nép, hanem az én operai végcsatám órája ez. Nem juthattam tovább az első két szónál: „Tell Vilmos...” A többire Langer úr már nem volt kíváncsi és én mehettem, amerre jöttem. Ennek a balsikerű operai kiruccanásomnak egy emléke maradt: itt ismerkedtem meg Alszeghy Kálmánnal, az opera későbbi kitűnő főrendezőjével.

II.

A napok múltak, kevés pénzcsekém fogyott és az ételadagolás megkezdődött. Napi adag: két zsemlye. Igaz, hogy egy zsemlye akkor „nem fért a zsebembe”. Az idő telt is, sürgetett is. Én gondoltam merészet és nagyot. Sorba veszem a hivatalokat. Megyek kilincsről kilincsre, míg valahol díjnoki állásra szert tehetek. És — oh, Gondviselés! ... — nem kellett tovább mennem az első ajtónál. Ez a földművelésügyi minisztérium számvevő osztálya volt. Egy mogorva, de jóindulatú számtanácsos elé kerültem. Ez meghallgatta kérésemet és besorozott a maga osztályába ideiglenes díjnoknak, havi 30 forint fizetéssel. Kijelölte számomra az asztalt, amely-nél dolgozni fogok és bemutatott a számtiszt uraknak. De nincs öröm üroem nélkül. Az utasítás úgy szölt, hogy a hivatalos órák kezdődnek reggel nyolc órakor és tartanak délután két óráig. Ez más szóval azt jelentette számomra, hogy nem járhatok délelött a tanodába az elméleti órákra. Ez pedig nagy baj volna, mert bizonyosan kitessekelnének az iskolából. Mármost mit tegyek? Van megélhetési alap, de mi lesz a tanodával? Lehangozt ez a körülmény, de azért másnap pontosan megjelentem a hivatalban. Egy lelket sem találtam ott. Fél óra múlva beállított a hivatalszolga és takarítani kezdett. Munkája közben néha sandán vetette rám pillantásait. Nem értettem a dolgot.

Végre, úgy tizenegy óra tájban, kezdtek beszállingózni a tisztviselők. A solga megsúgta nekik, hogy én már nyolc óra óta itt gubbasztok.

Lett erre aztán általános felvilágosítás a helyzet felől. Megmagyarázták a házi szokásokat: „Itt tizenegy óra előtt nem szoktak bejárni” — mondták. A tanácsos úr is csak azután jön be. Azt természetesen elhallgatták, hogy az itt marad esti hét-nyolc óráig. Még az ebédjét is idehozatja.

Én csak füleltem a mondottakra, de bensőmet mintha hájjal kengették volna. Hiszen éppen ilyen hivatal kellett nekem!

Járhatok tehát délelőtt az elméleti órákra is. Íme, ismét a Gondviselés!... Ha száz helyen kaptam volna díjnoki állást, lett volna-e köztük még egy ilyen munkabeosztású?...

Folyt a munka most már a tanodában és a hivatalban zavartalanul. Esténként az üres zenekarból néztük a drámai előadásokat. Nagynevű művészek játékában gyönyörködhetünk és okultunk. Az elméleti oktatást támogatta az ilyen szemlélet. A színpadon ezek a nevek ragyogtak akkor: Prielle Kornélia, Felekyné, Szathmáryné, Feleky Miklós, Szigeti József, Szerdahelyi Kálmán, Náday Ferenc és a betegeskedni kezdő Lendvay Márton. Új nevek: Újházi és Nagy Imre.

A népszínművekben Blaháné és Tamássy, kik művészetük tetőfokán voltak ebben az időben.

Szerdahelyit férfikora elején szívbaj támadta meg, melynek 1872. november 18-án áldozata lett, 42 éves korában. Lendvay, mint említtem, már betegeskedő volt. A beteg, vagy öreg színész olyan, mint a szárnyaszegett madár. Hasztalan erőlködik, a léleknek nincs már szárnyalása és ahol a néző fogyatékossgot vesz észre, ott sántít a műélvezet.

Nemcsak Szerdahelyi utódjáról kellett gondoskodni, hanem a hősnő szerepkörének betöltéséről is. Hősnőből kettő volt ebben az időben a vidéken. Némethy Irma az egyik, Jászai Mari a másik. Az első már idősebb és nem szerencsés megjelenésű a színpadon. A másik fiatal, pályája kezdetén; csupa buzgalom és tanulnivágyás. A kettő közül nem volt nehéz a választás. Jászai 1872 novemberében mutatkozott be a Nemzeti Színházban, mint Gertrudis. Föllépését szerződés követte. Szerdahelyi helyére többen is pályáztak. A legnagyobb tetszést Halmi Ferenc aratta. Mi, növendékek is mind általa voltunk leginkább elragadtatva. Szerződötték, de — elég

érthetetlenül — csak évek múlva érvényesülhetett. Ennek valószínű oka az volt, hogy a Szerdahelyi utódját keresték benne. Ez pedig merő képtelenség volt. Minden művészi nagyság más-más egyéniség, és ha letűnt, letűnik vele mindörökre, ami csakis az övé volt.

Halminak várnia kellett, amíg Szerdahelyi emléke homályosodni kezd. Erre azonban kevés ideje volt hátra az életből; éppen csak annyi, hogy beírhatta nevét színészetünk halhatatlanjai közé.

A népszínmű terén Blaháné és Tamássy ragyogtak. Mintha két nap fénylett volna egyszerre az égen. Tamássy, a magyar népies erő inkarnációja, akkor volt delelőjén. Naturalista, de csodás ösztönnel megáldva. Egyszerű, keresetlen, igaz és megdöbbentő. Utóda nem akadt, nem is fog talán soha.

Blaháné virágkorát élte. Bűbájosán szép és csupa nőiesség. Hódító és mindenkit megvesztegető jelenség a színpadon. Aki látta, nemcsak csodálója lett művészetének, de egyúttal fülig szerelmes is belé.

Abban az időben volt még egy színháza Pestnek. Ott állt a Miklósi-színház a mai Klauzál-, akkori István-téren. Nevét a színház Miklósi nevű színigazgató után kapta, akinek a budai nyári színpadon töltött évadja fényes sikerrel járt. Sikerén felbuzdulva, merészet és nagyot gondolt: az István-téren épített színházat.

Az új színház várakozáson felül sikerült. Az akkori Erzsébetváros közönsége jórészt német volt. Ezeket csak zenés színelőadásokkal lehetett meghódítani. Miklósi új színházát, vagyis annak műsorát az operettre alapította. Nap-nap mellett zsúfolt ház élvezte azokat az előadásokat, melyeknek fő vonzóereje Káldyné, a primadonna, Vízváry Gyula, az operettkomikus és Káldy Gyula karmester volt. Megemlítésre méltó, hogy „A háromcsőrű kacsza” című operett előadását Jókai is több ízben végignézte. A színház ügye jól ment. Nem is volt baj mindaddig, amíg egyszer Szigligeti meg nem jelent a színházban. Vízváry megnyerte a Nemzeti Színház igazgatójának tetszését. „A mama” Ugri Miskájára és népszínműveinek egyik-másik alakjára gondolt és rövidesen határozott is. Szerződéssel kínálta meg Vízváryt. Az ajánlat csak

kétezer forint évi fizetést biztosított neki, holott akkor Vízváry fizetése Miklósinál nyolcezer forint volt. Vízváry mégis a Nemzeti Színházhoz szerződött. A Nemzeti Színház tagjának lenni nagy tisztesség volt.

A Miklósi-színház adta meg ennek az elszerződésnek az árát. Közönsége megcsappant s a színház napról napra hanyatlott. Szerződésnélküli vagy kezdő színészek ütöttek benne tanyát. Ez utóbbiak közé tartoztam magam is. Fizetést nem kaptunk, de ingyen túlon túl gyakorolhattuk magunkat a színjátszásban.

Ennek a társaságnak egyik vezető alakja Fehérvári Antal volt, tönkrement direktor. Ez az ember a debreceni színház alkalmazottja volt annakidején, a hatvanas években. Ugyanekkor a kolozsvári színház választmánya a színház vezetésére Rösler debreceni direktorral alkudozott. Rösler Fehérvárit bízta meg, hogy menjen Kolozsvárra az ő nevében és egyezkedjék a részletekre vonatkozólag. Fehérvári, aki igazi cigánytermészet volt, Kolozsvárt a választmánnyal szemben minden második szavában a „kézit csokolam”-ot használta és megbízóját ilyen módon kijátszva, ő lett a kolozsvári igazgató. Mint igazgató tönkrement. Lett belőle művezető.

Sajnos, nem egy példa van színészetünk történetében, hogy aki mint színész nem vált be, abból rendező lett, vagy éppen igazgató. Fehérvári is ilyen igazgató volt. A vezetést művezetőre bízta, ő pedig ezalatt Pesten, a „London” szállodában kártyázott. A vége az lett, hogy mint direktor megbukott és odakerült ő is közénk, a haldokló Miklósi-színház tagjainak sorába.

A Miklósi-színháznak a tűz szellemei adták meg a kegyelemdőfést: az István-téri múzsahajlék leégett.

AZ ANTÓNIA-REGÉNY

(Ami itt következik, az nem a múltba visszanező agg Szacs vay Imre emlékezése. Nem is az öreg ember írta. A húszéves ifjú Sz. I. eredeti naplója 1874-ből.)

I.

Nem tudom, mi késztet e jegyzék vezetésére, mi lehet e fáradság jutalma? Nem tudom, de érzem, hogy örömmel folytatom e megszakadt fonalat. Mi a jutalmat illeti, arra nem gondolok. Sz. A. azok közé tartozik, akik egy férfitálcát vagy földi boldogsággá, vagy kárhozatta tesznek. Ő nem a középserűekből való. Vagy üdv, vagy kárhozat tehát, mit ő adhat. Vakmerő elbizakodottság volna tőlem az elsőt reményleni — és dőreség az utóbbit keresni.

1873. november i-én, egy emlékezetes napon ismeretségem véle már egyszer megszakadt. Mi volt az oka e szakadásnak? Miért akarom azt fenntartani? Mi végcélom? Ezek olyan kérdések, melyek e napló keretén kívül esnek.

Meg kell jegyeznem, hogy ily jegyzéket vezettem már hasonló tartalommal: 1873. július hó 23-tól augusztus hó 19-ig bezárólag. Miért hagytam félbe akkor, azt eléggé okadatolom a napló végső szavaival: „Az út, melyet követ, téves! Isten óvja minden gonosztól.” Azt lehet következtetni tehát, hogy miután jegyzékem folytatom, ő letért a „téves” útról? Ha letért-e, azt ő tudhatja csak. Tény az, hogy a szín, melyben feltűnik, nem mindennapi, nem megszokott s ő mindenestre olyan, kinek titokzatosága és megfoghatatlan viselete lebilincseli az őt figyelemmel kísérőt.

Jegyzékem sorsa az lesz-e, ami elődjéé volt? Még ma nem tudom. Én megkezdem azt. . . Tőle függ annak élete, vagy halála.

Budapest, 874. I./1.

II JANUÁR.

Motto:

„Én égi származású szent szemérem
közt égek érte, úgy szeretve őt!
Mint a miként fenn egy Seraph szeret.”
Müllner. (vétk. súlya tragédia.)

1. *Csötört.* Szilveszter estéjén küldöttem újévi gratulációm e néhány sor keretében: „Szívem víg, vagy bántó dobbanásit, érzését, képeit, egy tört madárszárny érinti: a fájó emlékezés!” (Leopardi.) E küldeményt értesülés szerint édesanyja vette át. Mint fogadta? Nem tudom. Délután 4 óraker látam őt s köszöntem, 1/26-kor hazament Kovacsikkal. Úgy látszik, ez időközt nála tölte...

2-ik. *Péntek.* 10 óraker a tanodában. — 12-kor jött. Hazafelé (Kerepesi-út) mentén Vargay és Bicskeyvel. Délután 3 1/2 -kor fenn a tanodái irodában. — Úgy látszik, alapos a tegnapi felőle hallott hír; legalább a P—y-val folytatott tárgyalás odamutat. — E leányka, ez igazi rejtély, miként oldja meg magát? Az a jövő dolga. — Valószínű, hogy ez órára bejő. — Eljött. — (4 1/2 -kor.) — Megköszöné az újévi gratulációt. Egy kézzorítással lön e percben a két havi lelki nyugalom, mit érezek egy szempillanattal megszakítva.' A kézzorítás elmúltával, úgy hiszem, a szokott béke helyreáll. Ezzel a mai napnak reám nézve vége.

3-ik. *Szombat.* Először életemben ma kaptam tőle postán levelet — azaz — levélborítékot, egy újévre szóló névjegygyei. (3 óraker.) — Eljő-e órára? Nem tudom. — Szeretném, mert megemlékezését köszönöm kell. — Eljött. — Bejöttkor köszöntöm; majd elment s mintegy óra múlva visszajött, tudtomra adva a Miklósi-színház égését. Megköszöntem, de amazért köszönetem nyilvánítani nem volt lehetséges. — Ezzel a mai nap leáldozott.

4-ik. *Vasárnap.* Jegyzékem első lapján írom, hogy annak élete A-tól függ. Ha alapos a hír, melyet ma hallottam, úgy ma már bevégezhetném azt. Ma nem láttam ugyan őt, de a

budai színházból jövet találkoztam Katinszkyékkel (előadás: „Farsangi iskola”), amidőn az asszony tudtomra adta, hogy újévi üdvözetem legjobb tárgyat szolgáltató a társaság felvidítésára.

5-ik, hétfő. Ma délelőtt írtam levelet, melyet még ma szándokom kézhez juttatni. A levél szószerinti szövege ez: „Kisasszony! Midőn tegnap kapott névjegyecért ezennel köszönetem nyilvánítani szerencsém van, lehetetlen hallgatással mellőznöm egy ugyancsak tegnap tudomásomra jutott sértő eljárását. — Ha bármily más tettem, hibám vagy egyéb gyengeségem forogna kérdésben — tekintve föltett szándékom — az esetet hallgatással mellőztem volna. De a kegyeletnek, mellyel viseltetem amaz igazán szép napok iránt, melyek becses ismeretségéhez fűződtek, e kegyeletnek véltem áldozni, midőn megtagadva föltett elveimet, siettem őszinte tiszteletemnek csekély jellel kifejezést adni, feledve e napra mindent, mi felleget borít ez ismeretségre. E szándokom, melyet a tett követett, ha méltánylást nem is — de ócsárlást még sem érdemel. De a dologra térve, ha megtudja annak lényegét, hiszem, hogy a nevetséges helyzet, melybe akaratom ellenére jöttem: csökkenni fog. Én, kisasszony, midőn újévre nem egyszerű névjegyecet, de talán cicomás kártyát küldöttem, ezt tudva tettem s nem — mint hinni látszik — az illem fogalmának hiányából. (Bár nem tudom, miért sérti ez az illemet?) — Meggyőződéseim, miszerint okadatolni fölösleges ez eljárásom, mert a legcsekélyebb elmélkedés erre eléggé megfelel. Mi pedig illeti ama néhány sort, mely annak hátlapjára írva volt, kötelességem kijelenteni: hogy az nem az én, de bátyám írása, ki azt azalatt írta rá, míg én a pecsétet helyettesítő „rózsát” kerestem a másik szobába, ő ugyan tudtomra adta tettét, még mielőtt a jegyecet a hordárnak átadtam volna, de én tudomásul véve azt, mit reá írt, helyben hagytam, s úgy küldtem kegyedhez. Nyíltan mondom — hozzácsatolva a tiszta szívből fakadó üdvkívánataimat s önzetlen tiszteletem gondolatát. Megvallom, kisasszony, hogy midőn ezt tettem, nem jutott, de nem is juthatott eszembe az, hogy ez oly bő tárgyat fog szolgáltatni — nemcsak kegyed —, de egy egész társaság gúnykacajának. Szép feladatnak tekintem

ugyan mindig — ha tehetem — embertársaim perceit vidítani, s kétszeresen annak, midőn kegyedről van szó; de másrészt nem vélek elbizakodottnak lenni akkor, midőn ezen s ehhez hasonló kifejezését tiszteletemnek, egy társaság gúnykacajánál többre becsülöm. Ki különben fentindézett névjegyét újjólag köszönve maradtam: Szacsvay.” E levelet nem adtam át, mert nem volt színházban.

6. *Kedd.* Ma ismét nem láthattam őt. A levelet az este elévettem. Úgy veszem észre, sok ilyen levelet kéne írnom. Nem akarom, hogy e jegyzék hibáinak legyen lajstroma. E könyvnek más a rendeltetése.

7. *Szerda.* Ha jól sejtem, beteg. Szombat óta nem láthatam.

8. *Csütörtök.* Délig ismét nem láttam. Alighanem fekvőbeteg.

9. *Péntek.* -----

10. *Szombat.* Déli $\frac{1}{2}$ 12 kor ment a „Pannónia” előtt Szabó Imrével, hangulata a legkedélyesebb, legvígabb. Nem is lehet olyan, mint az enyém! Hisz ami egynek öröm, az a másiknak öröm! Délutáni 4-kor a tanodába bejött az órára. („Kaim. és Tengerész.”) Köszöntem, de úgylátszik, nem fogadta, mire különben nem nagy súlyt fektetek, amennyiben előbb-utóbb be fog ez következni. — Nevezetes e nap (Eibensütcz) más tekintetben. — Elmenet nem köszönhetem, mert más valakivel volt elfoglalva. Különben, azt hiszem, egyre megyén már az nála, akár köszönök, akár nem. Hahotája, melyre fakadt, midőn kimének, e föltevéssem eléggé igazolja. Elmentem a tanodából 146-kor és ezzel a mai nap leáldozott. — Éppen 8 napja, hogy nem láttam — csak ma. Jelen helyzet érdekes nagyon. Minő lesz a holnap? Nem tudom.

11. *Vasárnap.* Ditrichéktől (septemvirné) hazajövet benéztem a színházba 7-kor („Cigány.”), ő ott volt. Meddig? Nem tudom.

12. *Hétfő.* Este a színházban („Gyöngéd rokonok.”) 2-ik felv. után, haza akarván tartani, mamájával találkoztam az

előcsarnokban; előadás végével köszöntem nekik, mit Antónia szívesen (!!!) — s ez nagy szó! — fogadott.

Jó éjszakát!

13. *Kedd.* Déli ½ 1-kor a „Pannónia” előtt ment Szabó Imrével. — Ez estve a II-od emeleti zártszékek egyikén láttam s csaknem két felvonáson át voltam láttatlan bámulója. — ő az előadást („Faust.”) végignézte. A korridoron találkoztam mamájával, később véle. Köszöntem s ezzel vége volt a napnak. -----

14. *Szerda.* Ma is csak este a színházban („Csók I-ször.”) láthattam. Első felvonás után köszöntem, mit szívesen látszott fogadni. Különben ott kacérkodott az egész előadás alatt. Ha nem csalódom, ez „Közönyt-közönnel” lesz. De kérdés, miként fog ez kibonyolódni? Röviden: nagy események előestéjén állunk! Azt hiszem, rövid idő alatt el fog dőlni a kocka: vagy jobbra vagy balra. E véleményem s nézetem erősödik, ha a karácsony-esti ajándokára gondolok. A remény színe, mely abban a főszerepet játssza, legkevésbé sem jogosít ugyan az első hiedelemre, de viszont nem jelentheti az utóbbit. — Lehet ugyan még egy harmadik eset, mi legvalószínűbb, s ez ismét a: kacérság! De ha csakugyan ez, utóbbi áll e leányra — mit ma még nincs jogomban állítani, s így fölötte pálcát törni —, akkor legyen vége mind-amaz érzelmeknek; mind ama gyöngéden szép s valóban nem köznap-i tisztelet és hódolatnak, mely által őt csekély személyem, ismeretségünk első napjától, minden más fölé helyezni legszébb feladatnak, legkedvesebb kötelességnek tartani soha egy percre meg nem szűnt. Akkor el fogom mondani: „lile discessit, ego summo solutus sum.” S lesz gondom reá, hogy többé el ne aludjam. -----

15. *Csütörtök.* Déli ½ 1-kor a „Propheta” próbáján volt. Köszöntem őt s ezzel távoztam. Néhány perc múlva láttam még hazamenni... Délután 4-kor a képezdében volt. Én köszöntem, mit elfogadott, aztán elmének. Este a színházban volt, II-od emeleti zártszéken. („Fekete domino.”) Fölmentem, azon hiedelemben, hogy talán a túlsó oldalon ül ismét, azonban, legnagyobb zavaromra, közvetlen az ajtó előtt ült. Innen rögtön távoztam. Majd, előadás végével, a színház

udvarára jött, hol én Békeffyvel sétáltam, s ezt felszólította hazakísérésére. B. megtette. Tőle elváltam, majd azonban visszajött. Megvallom, égtem a kíváncsiságtól hallani, mit beszélt. De e kíváncsiságot is, mint minden szenvedélyt, melyet ő gyújtott e kebelben, e kíváncsiságot is elfojtottam. Bár nem kérelmemre, B. mégis elmondotta, hogy ő engem akart fölkérni a hazakísérésre, mitől azonban a visszautasítás föltevése visszatartá. Engem ily nevetlennék tételez föl!! Ez nem volt nemes eljárás Sz-tól. ő, ki legjobban tudhatja, hogy mi okból tenném (ha tenném), ő ilyesmit tételez fel rólam.

— Ó, Istenem! ha e hónapot átélem, úgy azt hiszem, halhatatlan vagyok. ..

S mégis, ha a kocka jobbra fordulna... oh, mindenik készületlen találna! Ha e helyzet így tart még soká, érzem, hogy semmivé leszek. Gondolatim öbenne központosulnak, érzelmeim őt karolják át. Enyém csak e test, mely ösztönt követ, melyből — úgy érzem — számúzve van minden, mi nemesebb. Nem, nem írom e naplót tovább, hisz máris érthetetlen, úgy hiszem. — Egyébben alig van örömöm, mint abban, ha tudom, hogy ismét egy nap leáldozott. Következik:

16. Péntek. E nap csaknem olyan, min; a tegnapi volt.

— Délelőtt nem láttam, délután $\frac{3}{4}$ 4-kor fenn voltam a tanodában. Köszöntem, ő mintegy óra hosszát maradt benn, majd eltávozott s csak este láttam őt ismét a színházban. („Csók.”) Hogy ismét kacérkodott, azt fölöslegesnek tartom ezentúl megjegyezni, mert úgy látom: ő és a kacérság egy. — II-ik felv. után kimenet közben találkoztam nővérével, kitől azonban néhány szóváltás után elváltam s egyenesen hazatértem. Szomorú, igazán szomorú napok! Ha elgondolom, hogy ezek éppoly örömteljesek lehetnének, mint nem, s hogy ennek lehetősége csupán az ő kacérságán múlik, ha ez eszembe jut, úgy Sz. A. sokat, nagyon sokat veszít ama szép fogalmakból, melyeket benne tanultam összpontosítani s őt tökéletesbbíteni. —

17. Szombat. Délután $i/\wedge$ -kor fenn, a tanodában. Itt adta vissza a „Hóhér kötele” című regénynek néhány írott lapját, melyet ezelőtt mintegy $1\frac{1}{2}$ évvel adtam át neki. Ez irat első lapján, a cím alá egy kis nefelejts van rajzolva. Meg-

vallom, c kis nefelejts nagy szálkát ütött szememben. Nem azért, mintha annak valami jelentőséget tulajdonítanék, hanem mert bosszant, vagyis inkább rosszul esik az, hogy még ma is felhasználja irányomban kacérsága minden eszközeit. A lap, melyre ezt rajzoló, azonban elég nagy s ily apróságok nem igen látszanak meg rajta. Ennél érdekesebb volt azon kihívó viselete, melyet tanúsított, midőn az egyik tanteremből a másikba tértem. Lábát veti elé, vagyis az ajtó átjárát elállá. Talán nevetni akart bukásomon? Csodálatos! Nem nevetett s nevetette bukásomat eléggé nov. 1-én, melynek súlya ma is alig-alig enged felegyenesednem?

„Nem tud kérni?” — szólt. — Nem feleltem. Nem is felelnék! -----

18. *Vasárnap.* Este eljött a színházba. („Két pisztoly.”) Nevezetes mozzanata ez estnek nincs. Ha jól tudom, Gabányi kísérte őt haza.

19. *Hétfő.* Délelőtti 10-kor fenn volt a tanodában. Közöntem. (Nevezetes volt az, hogy ma láttam őt először gondatlan frizurával. Egész kis vatta-kirakat volt a feje.) -----

Este a színházban volt. Vége felé, kimenet közben találkozom nővérével; tudtára adtam, hogy ama méltatlan eljárásról, melyet Sylvester estjén tett (gratulatio) nővére irányomban, — teljes tudomással bírok, ő védte őt s ezt természetesnek is találom, de e tettét tisztázni nem lehet! Nagyon csodálom Antóniánál azt, hogy oly egyéniségek, kik felé más talán nem is hederít, hogy az ilyenek tetszését bírják; holott ezek részéről a jó barátság alapja, a tisztelet, teljesen hiányzik. Én pl. 2½ évi ismeretségünk alatt sohasem ejtem nevét — sem előtte, sem mögötte — így: Toncsika. S tegnap egy szemtelen, ki jól lehet talán néhány hét óta ismerőse — buta észjárásához illően így nyilatkozott többek előtt: „adják ide azt a gukkert, hadd nézzem az én kis Toncsikámat. Isten ucsse, a legkedvesebb pofája van!” -----

S nekem ezt hallanom kellett, s tudnom, hogy még az ilyet is többre becsüli. S az ilyenek barátsága hova visz? Ha nem szíves irányokban, akkor ócsárolják, ha igen, akkor a tiszteletet mellőzve — szemtelen confidenciát használnak. Ilyenek jelen barátai! -----

20. *Kedd.* 3-kor fenn volt a tanodában. Bejött a drámai osztályba s Békeffy, kivel beszélgettem, magához intván, felkérte őt, szíveskednék egy levelet Devecisnek átadni. Innen elment 4¹/₂-kor. Este a színházba jött. („Teli Vilmos.”) Mily helyre? nem tudom. Ez este nem láttam őt többé. Azt hiszem, nővére nem szölt neki, mert különben felelt v. tisztázta volna a vádat. Talán legközelebb. -----

21. *Szerda.* Ez szép nap volt! Délutáni 3¹/₄-kor Békeffy által fölkérte, hogy kísérjem őt Ó-Budára. Én elfogadtam ajánlatát, vagyis készséggel teljesítem kérelmét. De minő \olt ez út! Ó-Budáig és vissza, a Lánchíd közepéig, jelentéktelen szóváltást eltekintve egyebet nem beszélünk, mint:

Ant.: „Ma igen ködös az idő.”

Én: „Nagyon ködös idöket élünk!”

S némán, szót sem váltva, haladtunk egymás mellett, míglen (jövet) a híd-közép felé én szakítám meg a csöndet: megköszönve karácsonyesten kapott ajándokát. Itt némileg el kell térnem a fonalról. — Vannak A.-nak tettei, szavai, melyeket ha bírálónk, ellenkezően kellene őt megítélni, mint aminő. Vannak szeszélyei, melyeknek gyakran nem gondolja át következményüket. Midön tehát fennt-érintett ajándokát küldte, azt hittem, hogy szeszélyből tette, s adandó alkalommal, midön azt megköszönném — sajátjának el nem fogja ismerni... A mai nappal e hiedelemem megcáf olá, mivel azt sajátjának ismeré, hozzátéve, hogy azt névnapomra akarta küldeni, de mivel akkorra el nem készítheté, tehát most küldte el. E nyilatkozatot — miután nem szeszélyből küldötte — vártam A.-tól. Az ily nyilatkozat becsülést érdemel. Ismét hallgatás állott be, melyet azonban én csakhamar megszakíték: jelenleg őt személyesen kérve fel a gratulatio-ügy tisztázására. E kérdést, miután ő az egész ügyet koholmánynak nyilvánítá, csakhamar tisztáztuk. Ő azonban vádkép fölhozta a „Romeo és Júlia”-féle képezdei előadás, illetve tanórán követett eljárásomat, midön t. i. megtagadtam a játszást. Illetlen? Nem! Jogos! Sőt, ha tekintettel vagyok akkori s általán tanúsított magaviseletére, s ezt veszem irányadóul, úgy ez eljárás kötelességnek mondható. Egyedüli vád itt a Sziklay-leány rossz

nyelvének rossz előadása lehet. Mert egyszerű előadással is el lehet ferdíteni mondatok értelmét, de kiváltképen el lehet akkor, midőn a mondott szó erre alkalmas. Én nem tagadom: az általam mondott pedig az. Oh de hogy ne! Ő jön, azt mondja: Szabó hahotával adta tudtára az operai szaknak, hogy én rosszul lettem a gondolatra, hogy véle kellessék játszaniom! Ez oly nyilatkozat, melyre legtermészetesebb felelet volt az, hogy: neki igaza van, én rosszul lettem! Tehát ezért még ő vádol! Ezután a beszéd Vargayra ment s miután én voltam a szóvivő ezután csaknem hazáig, tehát fölöslegesnek tartom azt feljegyezni. Röviden: elváláskor ő megint a régi volt! — (Hazaértünk 6-kor.)

22. *Csötörtök.* Délelőtti 9 $\frac{1}{2}$ -kor Eibenschützzel menve, a Hatvani-utcán láttam őt, de ugyanazon pillanatban el is tűnt szemeim elől, szomszédjuk házába betérve. A Kerepesi-út szegletén azonban már hátunk mögött jött egy előttem ismeretlen fiatalemberrel, ki őt a képezdéig kísérte. Elöttem ment fel a 3-ik emeletig s amint elváltunk, többé ez alkalommal nem is láttam. Este a színházban volt, hol először a színpadon láttam s szóltam néhány szót (Sz-öt kérdezte: hol van?), majd pedig a II-od emelet egy zártszékére ment. Itt néma bámulója voltam az előadás végéig. Midőn lementem, lenn néhány szóval, még mit az udvarban nővérével váltottam, a mai napot bevégezem. Hisz a nap csak addig tart, míg őt látom! Ifj. Vargayval haza.

23. *Péntek.* 12%-kor a színházban („Próféta.”) főpróbán. Ő, úgy látszik, Kovacsikkal jött, mert ezzel beszélgetett. Én egy operai szöke kisasszony szomszédja voltam. Mi a neve ennek? Nem tudom. Innen kimentem s többé ez alkalommal nem is láttam. — — —

Hát a délután? Hisz ma péntek van! Mintegy 4-kor bejött néhány percre a tanterembe, honnan azonban nemsokára távozott. $\frac{3}{4}$ 6-kor a Kerepesi-úton láttam még jönni Kovacsikkal; talán haza ment. — — —

24. *Szombat.* Délelőtt nem láttam őt. 3 $\frac{1}{4}$ -kor a képezdei lépcsőn találkoztam véle, (II. em-ten) elkértem az énekköny-

vet, melyet vitt s felkísértem a tanteremig. Később bejött a tanodába, de csakhamar el is távozott. Többé nem láttam.

25. *Vasárnap.* A képezdében reggeli io¹/4-kor (Trefort min.). Ez alkalommal szeretném viseletének jegyzékét mellőzni, de azt tenni kénytelen vagyok. Ma is kacérkodott. Nem csodálnám, ha ez eset a budai út előtt történt volna, mert hisz akkor helyzetünk mivoltát, félremagyarázott kacérkodását természetesnek találtam. De ma, midőn megmagyaráztam, kifejtettem neki magatartásom okát, mely magatartás az egyedül lehetséges út egy jobb vég felé... Szemben ily kacér természettel ... Azaz nem is természet, de szokással... És még most is van oka a kacérkodásra ... Ezt oly hibájául jegyzem fel, melyet magamnak irányadóul tartani s el nem felejteni: kötelességem. Kezet nyújtva ezt monda hazamenetkor: „Nagyon jó volt, igazán meg voltam lepve Sz. úr!” — Mily szép elismerő nyilatkozat... S mily rosszul esett hallanom! Adj alamizsnát a nyomoréknak, hogy . . . mankót vehessen magának! Bízom az Isten, bízom a nemezisben! Este a színpadon volt 7-kor, hol a beszéd, mit véle folytaték, a reggeli események körül forgott. Később a zenekarban egymás mellett foglaltunk helyet. („Betyár kendője.”) Ez estét valami Áumann féle zenésszel töltötte. Természetesen, víg hangulatban mindvégig.

Mától fogva nézeteim fölöle tetemesen megváltoztak. A mai társalgás, melyet e zenésszel folytatott, ékesen szólott helyette. Előadás vége felé fölszólított, hogy kísérjem őt haza, azonban nénye ottléte ezt fölsőlegessé tette. Színház előtt egyszerűen elváltunk. — — —

26. *Hétfő.* Este a színházban. („Csacska nők.”), a színpadon, 7-kor. Megmutattam a „Hon”-nak egy számát, mely a miniszteri látogatásról szóllott. Előadás alatt mit sem beszéltem véle. Haza nővérével ment. —

27. *Kedd.* Délelőtt 10-kor a Hatvani—Kerepesi-út sarkán láttam, de későn arra nézve, hogy köszönhessek. Délben a „Pannónia” előtt találkoztam véle s Békeffy és ifj. Vargaytól elválva hazakísértem. A szóváltás jelentéktelen volt. Most, délutáni $\frac{3}{4}$ -kor, itt van a tanodában.

Kitörölt nap az életből:

28. *Szerda.*

28. *Csütörtök.*

30. *Péntek.*

31. *Szombat.*

Elveszett napok!

E napok nem szorultak naplóra...

II.

FEBRUÁR.

1. *Vasárnap.* Nem láttam őt.

2. *Hétfő.* Nem láttam.

3. *Kedd.* $i/210$ -kor hozzájok menék, felkérni ez este a budai színházbai jövetelre. („Kalmár és Tengerész.”) Délután $\frac{1}{4}$ -kor a jegyeket vittem hozzá, de ő nem volt hon. Este a színpadon volt. Néhány szót váltottunk. Előadásról hazakísértem. (Engedély a csomag felbontására.)

4. *Szerda.* Este a színházban volt. („Csalódások.”) Előadás után nővérével gyorsan távozott. — -----

5. *Csütörtök.* Déli 12-kor a Hatvani-utcában találkoztunk. Hazakísértem. Némi ellenvetések után a csomagot visszavette. Többször nem láttam e nap. Holnaptól rendezebben kell a naplót vezetnem. -----

6. *Péntek.* Délutáni $4\frac{1}{4}$ -kor fenn volt a képezdében. Hosszasabban társalogtunk. Innen hazakísérem őt. Majd színházba jött („Valeria.”), hol én tettem el számára egy ülőhelyet. Színház után haza nővérével ment. Mai társalgása emlékeztet a tragicum-jelenet eme refraine-jére: „megjobbítom magam!” Adná az ég! -----

7. *Szombat.* Délig nem láttam. Délutáni $\frac{1}{4}$ 4-kor jött be a tanodába. Innen 6-kor — szíves társalgás után (haj) — hazakísértem. A függőt rám bízta, megcsinálás végett. — Ma föl-tűnően szíves volt. De erős hitem, hogy szívesége nem tette-tett.

8. *Vasárnap.* Délelőtt nem láttam őt. Hihetőleg este a színházban lesz. Ott volt („Strike.”) 2-ik fel-ban jöttem le én is az orchestrumba, ő az ellenkező oldalon ült. Kedélye víg ez est. (Losdorfer kislia.) — Színházból hazakisérem nővérel. E napok valóban oly szépen tünnek, hogy szinte vádoló magam, hogy naplóm száraz jegyzékét adja szép tartalmuknak. — Mindegy! azok így sem mennek feledésbe. A függőt még nem említé. Aludj édes álmokat, szívem leánya te!-----

9. *Hétfő.* Délig ismét nem láttam. Délutáni 3¹/₄-kor a képezdében. Szívélyes volt. Ha igaz e szín, melyet visel, úgy mondhatlan nagyot változott. — $\frac{1}{2}$ 5-kor innen Kovácsikhoz kísértem.

Miután ez este színházba nem akart menni („Giboyer.”), az estét pedig unalmasnak nyilvánítá — regényolvasást indítványoztam. Ő elfogadta. (Poe novellái.) Modora lekötelező volt. (Rossi — Hamlet.) — — —

10. *Kedd.* Délelőtti 10-kor a képezdében volt Nürnberggerrel. Átadtam olvasásra a tegnapi könyvekhez csatolt levélben ígért magyar regényt. („Egy kép a forradalomból.”) Mit rögtön átadott Gabányinak. Itt voltak még néhány oly szavai, melyeket kezdettem nem érteni! Talán csak nem? Nem hihihihihi! Délután $\frac{1}{4}$ 4-kor Szigeti óráján volt. Hangulata rendes. Szünetkor naplóm kérte. Hogy miért? Nem tudom. Én átadám. Majd én utaltam a bevezetés átolvasására, mit azonban Szigeti bejötté akadályozott. Innen kiment Kovácsik tanárral.

Estve a színházba jött. („Tévedt nő.”) — Nem kezdem írni ez est folyamát ma, mert talán igazságtalan lehetnék. Majd holnap, ha higgadtabb lesz a kedély. Ha másért nem is, ez egy ok maga elégséges indok . . . Nem! Semmi. . . Majd holnap!... (11-én.) Hanghordozása, modora Antóniának változni kezd. — Ez este a színházban elkérte olvasásra ismét e naplót. — Elolvasta, nevette. Dacára annak, hogy e napló célját elmondottam, ő arra mégis gunyoros célzásokat tón! — Lehet, hogy fölfogásom téves, hogy nem jól ítélem meg őt. De ennek nem én, hanem ő maga az oka. Én úgy veszem észre, hogy ma, 3 év leteltével sem ismerem még, s így ha vala-

kit nem ismerünk s mégis ítéletet kell hoznunk fölötte, ezt csak az illető külszíne után tehetjük. Antóniánál azonban ez este a külszín némi sugarakat lövellt bensejére. Mert nem érthető pl. előttem az: hogy jó kedvének mi szüksége az én — mások előtti — nevetséges helyzetemre? A tegnap esti pedig ehhez hasonlított. — Ő nevetségesnek tartja e napló vezetését? Tehát ő nem vezet talán? Dehogyan nem! Ő is vezet! (Legalább így hallottam.) S mégis az enyém nevetséges! Ki és mi lehet az övének tárgya? Nem tudom, de szebb nem lehet, mint az enyémnek. — — —

A színházból nővérel kísérem haza. — Azt hiszem, ez esti színházbajövetelének célja volt, s nem vélek csalatkozni, midőn Y-ra gondolok. — E napra még visszatérendek. Ma szigorúan ítélem a helyzetet. — — —

11. *Szerda.* Délutáni $\frac{1}{2}$ 3-ig nem láttam. E nap beteg volt, — így értesültem. — — —

12. *Csötörtök.* Délelőtti 10 $\frac{1}{4}$ -kor a színház előtt ment az iskola felé. Elkísértem. Este a színházban volt. („Lohengrin.”) — Megbízás német színházba. Hazakísérem nővérel.

13. *Péntek.* 3 $\frac{1}{2}$ -kor névjegyet küldött a Rossi-féle előadás ügyében. — Délutáni 4-kor a képezdében volt. Előadás után néhány szót váltottam vele az operai tanteremben. (Kovácsik!!!) — Később, 7-kor pedig náluk voltam. Ők a német színházba mentek. Antóniát ez este többet nem láttam. -----

14. *Szombat.* Délig nem láttam. — Jelen viselete Antóniának nem olyan, minőt tőle várnom lehetne. — Megengedem, hogy minden embernek vannak titkai, melyeket nem mindenkinek szeret s akar orrára kötni. De az ily titkokat akkor el is kell rejteni, ha az egyén, ki előtt felhozatik, annak meghallgatására nem illetékes. Antónia pedig előttem harmadszor hoz fel oly dolgokat, melyek reám nézve döntő befolyással bírhatnak. S ha megpendíti, miért nem mondja el? Ez részemről könnyen kíváncsiságnak tetszhetik. De esküszöm, nem az! Ha én ily esetekben, én, az imádó jelen vagyok, úgy ezen s ehhez hasonló nyilatkozatok nagy gyöngédtelenségre mutatnak. — Vagy ezek tán az illúzió rontására irányozvák? Avagy áll szavának, mit egykor mondott, t. i., hogy ő engem ki fog gyógyítani? Ó, az ily gyógyszer nagyon mohón ragadja

a betegséget a . . . megsemmisülés felé! — Azt hiszem az ily gyógyszernél többet használna egy kis nyíltság! Mert, ha én Antóniánál meghallgatásra nem találnék, ha buknom kell, legyen a csapás rögtöni, hogy a sújtott egyszerre semmisüljön meg, nem pedig így, mint most én, hogy időközön át vonaglik. — Ha nyílt válasz után a bukás következne be, úgy ezért sem őt, sem magamat soha nem okolnám, hanem a sors mostohaságának tulajdonítanám azt. Ő tisztelem tárgya megmaradna örökre. Lelkemben oly élénk színekben ragyogna képe, mint ragyogott akkor, midőn először láttam. És most, ha a hosszú betegség után mégis a megsemmisülés vár reám, vádam kire szállana jogosan? Magamra, magamra, mert sejt-hetem a következményt s mégis elég hiú valék! . . . Erős meggyőződésemmel pedig, hogy szíveinknek mi sem fájhat annyira, mintha bukásunknak önmagunk vagyunk okai. Hiszen ez esetben sem tudnám én gyűlölni őt, de ekkor reám nézve úgy meghalt volna, mint én a boldogságra nézve. Az ő nevének kiejtése oly érzést szülne bennem, minőt szül a gondolat, midőn a sírhantunk fölötti keresztre emlékezünk. S ha temetővé változnám, gyűlhelyévé a romlás, a mulandóság, az enyészet és a megsemmisülésnek: s az ő nevének közeledtére szállana meg a kápolna, keblem e lélekváltó harangja, úgy egy temető fordulna fel s hányná ki az alatta sínylő testeket, az ott összetorlódó büzt kivétné, utálatot gerjesztő szaggal töltené be a levegőt... a halotti menet lábaim, a temető ajtaja előtt fordulna meg ... s Antóniát még ott sem foglám ölelni én soha! soha! — — —

De elég, naplóm jegyzi majd a tényeket s ha megtelt, ítéletet hozok fölött: igazságot — önmagam iránt! -----

15. *Vasárnap.* Déli 12-kor nála voltam. (Tudtul adni a kis Losdorfer színházba jöttét.) Antónia regényt olvasott. Kiket? nem tudom. Modora szívélyes, sőt előzékeny, amennyiben 3 fr. túlfizetésével (színházjegyek) jutalmazta — mint egy hordárt — eljárásomat. — — —

Estve a színházba jött. („Szökött katona.”) Ama néhány szóból, melyet ez este váltottam vele — fájdalom —, folytonos kacérságán kívül megértettem azt is, hogy: a német színházbai elkísérés *kényes helyzetem* gátolta. Ezt én nem tud-

tam. Antónia szólhat így? Természetesen, e fenti megjegyzése csak egyre magyarázható: hogy t. i. máshová is ígérkeztem... Ha ez csakugyan úgy volt volna, Antónia meg lehet s meg is van győződve arról: hogy ily esetben övé az elsőség. Tehát az ily hiedelem alaptalan. Ami pedig ez estét illeti, kész akarrattal nem mentem el vele. „Miért?” — kérdezte ő még az este. Erre oly rögtön, röviden, kimerítőleg nehéz lett volna a felelet. Midőn azt látom nála, hogy boldog-boldogtalan, — ha nem több, — de annyi figyelemben mindenesetre részesül, mint én, s ha arra gondolok, hogy ezeknek érdemük e kegyre, a figyelemre semmisen, s ha ilyenkor e leánnyal szembeni alárendelt helyzetem jut eszembe: nem bírom elfojtani a hatást, melyet ez tesz reám.

E nap Antónia viselete pedig azt tanúsítja, hogy mindazok, kikkel beszél, vagy érintkezik, éppúgy tárgyai figyelmének, mint én talán kacérságának. — Lehet, s talán lesz is idő, midőn én uralkodom majd szenvedélyemen. Ma még ez idő el nem érkezett. — Félek azonban, hogyha ez idő elérkezik és Antónia ilyennek maradna, előttem nagyot fog csökkenni. Ha e viselet kacérság, úgy ma — 2 év után — itt volna ideje, hogy ennek ő végét vessen. Annyival inkább, minthogy bennem még nincs annyi erő. Befolyása e viseletnek reám nézve minden körülmények között káros hatással leend. A legjobb esetben is e kedély — mely érzem, hogy fogékony — blazírttá válik. A nőnem iránt, melynek tőkélyét benne tanultam ismerni, el fog veszni minden tiszteletem. Ily benyomások alatt küzdve: nem kísértem őket az este el...

Színházból nővérével kísértem őt haza. — Az ez alkalommal beszélgetés hangulatán részéről némi gúny vonult végig... No de jól van ez így! ... A napló telik; s így eljő majd a nap ...

16. *Hétfő*. Midőn ma a tegnapot végigolvasom, annak tartalmát (tekintve Jan. 27-ikét) alig hihetem lehetségesnek. — Rajta áll, hogy nézetem (felőle) egyszer már határozott állópontot nyerjen. Ma délig még nem láttam.

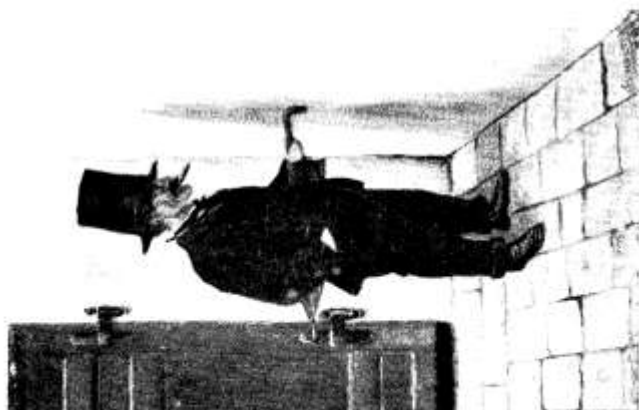
Estefelé a Hatvani-utcában ment a ténsasszonnyal. Én Vargayval mentem. Később a színházba jött. („Új emberek.”) Innen nővérével kísértem őt haza.

17. *Kedd.* Tegnap este könyvet ígértem olvasni Antónia k-nak. Ma tehát elhoztam a múltkoriakat a tanodái szolgától. — Antónia fenn volt Kovácsikkal. Délben náluk voltam. Időtartam 1 óra volt. Elvittem „Abafyt” neki. Modora sértő. — Vagy igaz a szín, melyet visel, s akkor én vétkezem, befolyásának tovább is tért engedve. Vagy fönnebb áll az én gondolkodásomon s akkor én nem vagyok méltó figyelmére. Az okos nő férfitüi komolyságot kíván a férfitől: megkívánja az előzékeny udvariasságot, de sohasem az alacsony hízeldést. Ily nő szerelme emeli a férfi vágyait, reményeit; meg fogja osztani örömeit, keserveit; ha a férfi sorsa ily nő kezébe jut, az áldássá leszen. — Viszont a sors nem, de az asszony mindig lehet átka a férfinak. — Sors-átkot én nem ismerek. Becsület, kitartás és szorgalom mellett — legyen a csapás bármi nagy — az elviselhetővé lesz. De ha a nő játékszernek tekintve az iménti tényezők alapját, az önérzetet, rideg közömbösséggel dúlja fel az ily alapra épített jövőt, e jövő nyugodalmat váltót, akkor hiába leszen a küzdés, a fáradozás: az ily nő átka — sorsa leszen a férfinak. -----

18. *Szerda.* Marc. 17-én lesz egy éve, hogy Antóniával templomban voltam először, s ma másodszer. Hangulata komoly; templomból a Párizs-utcába, innen hazakísértem őt (12-kor). Este a színházban volt. Innen nővérel kísértem őt haza. Jó éjtszakát! -----

19. *Csötörtök.* Ma csak *este* láttam őt benn a színházban. („Álarcosbál.”) Ritkán láttam őt jó kedvben anélkül, hogy ne kacérkodott volna. Ma vig is volt, jó is volt. Miért nem ilyen mindig? Színházból én kísértem haza. Egyedül az nem tetszik tiszta dolognak előttem, hogy Antónia felhoz, de el nem mond oly dolgokat, melyek, úgylátszik, nagy befolyással lehetnek reám.

20. *Péntek.* Délutáni 3-kor a képezde előtt találkoztam vele. — A drámai leckét végighallgatta. Előadás után átadtam neki a kis üvegcsét. (Első ajándoka.) S azonnal távoztam. Ez üvegcese elvevése annyival inkább feltűnő, mert rajta a szó áll „Verehrung”. — Bevárom az indokot, addig nem ítélek. Este a színházba jött. („Székelyföldön”, 1-ször.) Mellette ül-

Jancsó Pál (1891).

*Két olajfestmény Szacsay Imrétől,
Gyenes László (1938).*

Erre a feladatra az alábbi megoldást adtuk. Az alábbiakban a megoldás lépéseit mutatjuk meg. A megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

1. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

2. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

3. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

4. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

5. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

6. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

7. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

8. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

9. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

10. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

11. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

12. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

13. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

14. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

15. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

16. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

17. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

18. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

19. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

20. A feladat feltételei alapján a megoldás során az alábbiakat használtuk fel:

Egy lap a szerelmi naplóból.

$a = 8$
 $b = 8$
 $c = \cup$
 $d = \cup$
 $e = \cup$
 $f = \cup$
 $g = \cup$
 $h = \cup$
 $i = \cup$
 $j = \cup$
 $k = \cup$
 $l = \cup$
 $m = \cup$
 $n = \cup$

$o = \cup$
 $p = \cup$
 $q = \cup$
 $r = \cup$
 $s = \cup$
 $t = \cup$
 $u = \cup$
 $v = \cup$
 $w = \cup$
 $x = \cup$
 $y = \cup$
 $z = \cup$

$aa = \cup$
 $ab = \cup$
 $ac = \cup$
 $ad = \cup$
 $ae = \cup$
 $af = \cup$
 $ag = \cup$
 $ah = \cup$
 $ai = \cup$
 $aj = \cup$
 $ak = \cup$
 $al = \cup$
 $am = \cup$
 $an = \cup$

$o'' = \cup$

Antónia titkos ábrája

tem, modora szíves. (Füge.) Innen hazakísértem őt nővérével.
Isten veled! -----

21. *Szombat.* ...Délutáni 3-kor, fenn a képezdében. Átadta a szerdán kölcsönzött Kovács Gy.-féle költeményeket. Az óra alatt mellette ültem. Hangulata víg, anélkül, hogy gúnyos lett volna. 5-kor próbajok volt a „Lámpafénynél” című operette-ből. Ezalatt elhoztam az arcképeket (kilencet). Visszajövetemkor végződött be a próba. Innen — miután a ma átvett üvegsét helyére visszatettem volna — hazakísérem őt. — Antónia ma ígérte a kibékülést mamájával. Kértem, hogy színházba jöjjön el. — Eljött. („Bolygó hollandi.”) — Mint mondja, szerencsétlenül járt a lépcsőn. Elesett; de egy csekély ütésen kívül nagyobb sérülés szerencsére nem történt. Azt hiszem, eljövetele ma másban lel magyarázatot, mi tekintve ez esti hanghordozását, könnyen kitalálható. Színházból nővérével kísértem őt haza. Nem szeretném az ily esetek gyakori ismétlődését. Antónia ez este szólított fel a 24-én (kedden) délelőtt Budán tartandó próbárai elkísérésre. Regényekről levén szó, hazamenetkor felszólított, hogy az „Egykép a ford.” címűt hozzam el még egyszer. E regény tetszett neki. — Mindameltt nem ajánlok több regényt neki, mert az enyémeik csak olyan hézagpótlók, miután mindig más könyvet látok nála. — — —

Helyzetem olyan jelenben, hogy célszerű lesz az óvatosság. Ma említette, hogy ő magának mindig tart egyet, kinek neve köpeny; ilyen volt a múlt évben Devecis. Az ily hivatal, ha valahogy rájönnek, csakugyan megköszönném! De ha helyzetemet komolyan fontolóra veszem: több is ez már a játék, több ez már gyávaságnál. Ha Antóniának kacérkodni van kedve, úgy tehetné azt már mással is. Mert ez, mit vélem tesz, ez azt már felülmúlja. Ez már bűn. — Azt hiszem, hogy az ő Jan. 27-iki szavai „becsülöm önt”, csak szófrázisok. Mert akit becsülünk, az nem lehet tárgya nevetségünknek. Ha nevetünk valaki gyengeségén, azt bolondnak tartjuk; bolondot pedig nem becsülhetünk, csak szánhatunk. Szánva pedig ő általa nem akarok lenni. Nem is tudna szánni az, ki becsülni nem tud. -----

22. *Vasárnap.* Nem látom őt. — — — Jobban mulathat.

23. *Hét jó.* Délelőtt a „Bánk”-próbán láttam, egynéhány másodpercig, honnan azonban nyomtalanul eltűnt. Estve, a színházba jött. 4-ik felv. után hazament. Modora ma idegenkedő volt.

24. *Kedd.* Tegnap estve felkért Antónia, hogy az operetté szövegét vigyem délelőtt $\frac{1}{2}$ 9-re a színházhoz. Mint mondja: azért kért engemet, mivel más embert nem talált. (Köszönöm!) $\frac{1}{2}$ 9-kor csakugyan ott volt ő is a színháznál. Fölkért, hogy Budára jönnék át én is. — Átvéve valami fökötőfélét, átmentem. Próba után ismét felszólított a visszakísérésre. Egy órákor indultunk el Budáról. Haza vele jöttem. Mai viselete eddigelé kifogástalan. Említést tett az „Elejtett gondolatokról” is és a függőről. Megmutatta a médaillon tartalmát. Üres. Ezt azonban nem igen lehet hinni. — Elmondotta a piros szallag történetét is. No, ez már egészen valószínűtlen. Elválva azt ígéré, hogy színházba jó. — öt óra felé a Kerepesi-úton ment Ditróival, hozzája csatlakoztam én is és elkísértem őt Kovácsikhoz. Estve a színházba jött („Hunyadi L.” 200.) — Modora negélyes, annyira, hogy nem álláll magát így kifejezni: „Még nem foghagymáztunk együtt!” Ha tekintetbe veszem, hogy ez egy tréfás „maga” szóért volt mondva, úgy az ilyen szavak a kíméletlenségénél sokkal többek lesznek. — Különben, ha az ilyen kifejezés, melyet nem tiszteletlenség hozott azért ajkaimra, sérti őt, akkor jól tette, hogy így adta tudtomra. Legalább el nem felejthetem.

Mi engem illet, tekintve a modort, mely most divik nála, csakugyan szükségesnek látom a végeldöntést. Alig két-három hét előtt így szolt: „megjobbítom magam! ...” S mégis ma már tízszerte nagyobb kacérsággal gyönyörködik a kínos perceken, miket okozni nem talál lelkiismeretbe vágó dolognak. Az ilyen nő befolyása — lelkem gyilkosává lehet! — Színházból nővérével kísértem őt haza.

25. *Szerda.* A tegnapi rovatot átolvasva, kissé szigorúnak találom; de azt hiszem, igaz, s nem nagyzolás. Egész napon át nem láttam őt. Estve Budára mentem kendőjeért, melyet tegnap délelőtt ott felejtett az öltözőben. Hazajövet

Budáról a Kendőt bevittem hozzájuk, de Antónia nem volt hon. Véle a kapunál találkoztam, s néhány szót váltva, hazamentem $7\frac{3}{4}$ -kor.

26. *Csütörtök.* Déli $\frac{1}{2}$ 12 -kor a holnap tartandó képezdei előadás próbájára jött. Hangulata rendes. — Egy ideig a zártszéken néztük, majd ő is a színpadra ment. Megvárva őt, hazakísértem. Felkért jegyek hozására a holnapi előadáshoz. E napon többé ismét nem láttam.

27. *Péntek.* Reggeli $9\frac{1}{2}$ -kor náluk voltam a jegyhozás ügyében. Antónia meglepően szép volt, házi pongyolában. Innen Budára a jegyekért mentem. — $\frac{1}{2}$ 12-kor vittem hozzájuk. — Antónia panaszkodott rekedtségéről. (Társalgás a „Hunyadi”-előadás estjéről folyt.) Távoztam tőlök $\frac{1}{2}$ 1 után. — Délutáni 4-kor nővérével találkoztam a Kerepesi-úton, ki Kovacsikhoz ment. — Estve az előadásra mentem Budára. („Norma”, „Linda”, „Miért n. k. a sógor?” „Eljegyzés lámpafénynél”.) Antónia teljesen berekedt. Ez előadás valóban nevezetes volt. Életemben ennyi trémát színpadon, az az színpad mögött még nem állottam ki, mint ma. Előadásról nővérével, Ditróival és Traverszel ment egy kocsiban. Jó éjszakát! . . .

28. *Déli 12-kor* nála voltam, hogyléte felől tudakozódni. Nem volt még künn, de rosszabbul nincs. Modora szíves. Felkért lapok vevésére és regényhozásra. 2 óra hossza szíves társalgás után elváltam tőle.

(Szerződés Kolozsvár.)

III.

MÁRCIUS.

1. *Vasárnap.* Déli 11-kor mentem hozzá, elvive néhány hírlapot. Szívessége meglepő. Mutattam szerződésemet. Ő helyeslé. — Náluk voltam $\frac{3}{4}$ 2-ig. Mi illeti egészségét, jobban van. Mutatta naplóját is. — Van abban mindenről csak ... semmi. — Hiába! Ő méltóbbat talál.

(E néhány sor itt ceruzával délután iratott.) — Felkért regény hozatalára és pedig még délután. E társalgás folyamát

(mely igazán nem mindennapi), csak azért sem írom, mert méltóan nem tudnám azt vázolni, vagy ha igen, úgy . . . meg lehet, hogy el sem hiszem! — Délutáni 5-kor hozzájuk mentem. Ő egész nap otthon volt. Szívesen fogadott. Beavatott az írmodorba, melyet ő használ. (Bemutatott: Horvát Ter. nevű asszonyt.) Csodálatos ellentétekbe jő itt e naplóban egyik jegyzet a másikkal. De hogyan! Ha ma kell feljegyez-nem Antónia magatartását: úgy az a szó szoros értelmében teljes tiszteletet, becsülést érdemel; de tudhatom-e, hogy holnap minő lesz? Nem-e ellenkezője a mának?... Nem hihe-tem! Ő befogja látni, hogy az eddigi eljárása csak elidegení-tésére szolgál annak, ki őt mindenek felett *szereti!* Ha becsül, ha némi rokonszenvvel bír irántam, úgy e viseletet, vagy el-hagyja végképpen, v. pedig el fog utasítani; tudtomra adva, hogy az, mit én reményleni elég merész voltam, nem ő benne leli meg valóságát. Antónia, én hiszek neked! Hiszek, mert hitem te vagy! Téged veszítve, hitemet veszítem el. — Nála voltam 9-ig. — Jó éjszakát.

2. *Hétfő.* Délelőtti 9 ½ -kor a tanoda lépcsőjén haladt föl-felé. Néhány perc után, mit itt a tanodában töltött, Ková-csikhoz(!) ment, felszólítva engem az elkísérésre. Teljesítem. Elváláskor abban állapotunk meg, hogy ½ óra múlva ta-lálkozunk. 1½ után csakugyan hazáig kísérem. — Kedélye jó, modora szíves volt. E nap többször nem láttam őt.

3. *Kedd.* Egész napon át nem láttam. Estefelé ifj. Vargay-val néhányszor elmének lakuk előtt, azon remény fejében, hogy talán megláthatom? Antónia azonban egész napon át sehová sem ment. Mamájával találkozáva bemének hozzá. — Kár volt! — Ő soha sem fogja megérteni irántai hódolatom minő voltát. — Ahhoz kell vele szemben hozzászoknom, hogy félreismertetem. — Ez este látogatásom csak azáltal van in-dokolva, ha azt mondom, hogy betegnek hittem. — Óh, pedig dehogya! — Úgy látszik, ő ama felfogásnak hódol, hogy (vélem szemben) egy elbizakodott, talán hódításaira hiú emberrel van dolga. Vagy egyszerűen, látva azt, hogy mint vesszőt haj-líthat, játszik vélem kénye szerint. Ezt bizonyítja szavaival, midőn ma ezt, ma így — holnap másképp beszél. Ily beszéd-forma csakis ilyen esetekben állhat. Tegye, hisz joga van rá.

Rosszul esik azonban tudni az ily hiedelmeket. Én — Isten legyen tanúm! — ma már túl vagyok azon hiedelmen, mit egykor elég balgán reméltem, hogy nála viszonzásra találjak. Hiú, elbizakodott tehát nem lehetek. — Én szeretem őt ma is, az egykorihoz képest azon különbséggel, hogy szerelmem erősödött. S mint ilyen, minőnek kell lennem? Alázatosnak, S mi voltam én? Sokkal több: gyáva! S ha ő így tekint, akkor igaza van. Óh, de nem veszem fel, ha másnak nyilatkozik így felőlem, csak ne éreztesse ezt velem. Mit én ajánlok, az több mint szeretet. Amit kívánok, az kevesebb, mint elnézés. S mégis, mily mohón siet emlékéből törölni azt, kit ha egyszer elveszít, eltipor, fel nem emelhet soha! Dermesztő fagy jó azon ajkról, melynek szelíd fuvalom volna hivatása! Pedig nem kell ám a zöld levélnek kora fagy, eléri azt a hideg szél őszi éjjelen, leszakad a lombról, le hull a fáról, melyen szerényen megvonult s esésének zörrenése vajjon kit zavarr? Óh, tűrj még, ne siess, ne akarj szétrombolni egy oly érzelmet, melyet évek óta érleltek s egy jobb jövő reménye édesített meg! Könnyű leszen neked a feledés egyszerű leplét vetni emlékemre. Nem úgy nekem! Mondd a folyamnak,, mely sok esés és dagály után folyását egyfelé irányozá, forduljon medriben. Ha hosszú éjjen át szünetlen marja a féreg a virágkehelyt, jöhet arra már a napsugár, nem nyitja az ki többé szirmait. E féreg: a te kicsiny lésed, a te lenézésed! Borítsa emlékemet feledésed fátyola — ha te így akarod! Legyen irántadi szeretetem sírom, mit bánom én! Végzetemnek tekintendem azt! Óh, de ne éreztesd azt most velem, ki még élek, látlak, imádlak, — hogy e kéz, melyért azért nyúlok, hogy könnyegyülte csókjaimmal tetézzem, hogy e kéz fátyolt tart kezében, melynek neve: feledés! Ha kell, tépd le a rózsát, a kis nefelejtset, egy szép, de múló tavasznak e kora gyönyöreit. Hanem, ha csupán játszi kedved óhajtja azt, — kérek, ne tedd! . . Hisz éltük rövid . . Elhervadnak!... Ki tegnapelőtt látva, ma nézné meg, rá nem ismer Antóniára! Így beszélni, így cselekedni... S erről holnap mit sem tudni? ... Jól van, nagyon jól van. De kérem Istent, hogy ne teljesedjék rajta Krisztus ama néhány szava, melyet mondott, azon szolgál zsidónak, ki őt a tanácsteremből kirúgva, egy utolsó

lökéssel érinté, s kinek a megváltó mondta: „Én elmegyek, de te bolygasz, míg ismét eljövök!” Óh, ne higgye, hogy ezek elbizakodottságom szavai. Nem. De a sértett féreg is bír egy érzettel, melynek neve: igazság. E szó, hogy „te bolygasz”, nem azt jelenti fenti idézetemben, mintha talán én egy jobb jövőben hinnék, mely szerint ő viszonozná az én érzelmeimet. Nem! Ez a lelkiismeretre vonatkozik. Azon lelkiismeretre, mely mindnyájunkban közös s mely — ez erős hitem! — nála nagy mérvben létezik. Ő fog találni hódolót. Hódolót számtalant. De olyat nem, ki mint én, saját nyugalمام s önérzetem megsemmisülésén tanultam meg, mit tesz az: szeretni! Mit e kor mostohasága alól meg fogok menteni, az legfeljebb a becsület és kitartás leend. S ha majd egykor, később, soká . . . eljő az idő, midőn az ifjúkor messze letűnve, megállok majd egy percre, miként a vándor fájdalmas útja közepén, hogy visszatekintsek a már befutott pályára, s akkor a kéklő messzeségben egy név int felém, halványan, bágyadtan, mint a hanyatló napsugár, mely élem varázsolja e nevet, ANTÓNIA — minő lesz amaz érzés, mely lelkemet átfutja? Minő lesz, ha elgondolom, hogy dacára e névnek, dacára a rögzös síknak, mely szemem visszapillantásakor a messzeségbe vész, dacára annak, hogy ifjúságom legszebb napjai mint borús, terhes felhők tűntek el, lankadást, csüggedést nem ismertem . . . Óh, csak akkor, csak ez adhat nekem majd mint férfiúnak kárpótlást: vesztett szerelmemért! Csak e tudat fízetheti vissza majd a fájdalmat, melyet érezek, midőn ifjúságom virágait sírba láttam hullani, — midőn en-sírom felett érezném először, hogy én is ember vagyok! . . .

Antóniától 8 ¼ -kor jöttem el. Innen haza.

4. *Szerda.* Estve a színházba jött. („Házasság XV. Lajos alatt.”) — Két felvonást néztem végig szomszédságában. — Elmondhatom Rosswein-nal: „Tegnap még ifjúság, *remény*, az égnek minden adománya, s ma már mély csend, *üresség*, síri *hidegség* . . . ilyen az én lelkem ... ez az ön műve, Leonóra!” (*Leon:* nevet.) Hej, sok igazat mond Rosswein!

. . . Miként tért haza a színházból? Nem tudom ... Jó éjt!

5. *Csőtörtők.* Délutáni 2 óráig még nem láttam őt. 5 óra után elvittem Jókai „Táblabírák” olvasni. Ezt már tegnap

kellett volna vinnem, de ma sem volt késő, úgy látszik, mivel Antóniának volt olvasnivalója. — Nála voltam $\frac{3}{4}$ 7-ig. Úgy vettem észre, gyengélkedik. E nap sehova sem ment. Társalgását illetőleg jónak látom hallgatni a mai beszélgetéssel. Ő csak mindig egy és ugyanaz marad. — így pl. csekély fontosságú tény előttem az, hogy ma bocsánatot kér a keddi viselkedéstől, hogy holnap pedig ismét a keddi lehessen.

6. *Péntek* Csak estve láttam őt a színházban. („Új világ” i-ször.) Kedélye vig. Színház után én kísértem őt haza. (Nővérével csak a Hatvani-utcában találkoztunk.) E napnak fontosabb mozzanata nincs. Holnap fogom-e látni, még nem tudom. Azt hiszem, igen, mert „Hamlet”-et adják, természetesen az operát. Ilyenkor el szokott jönni. Majd meglátom különben. Isten veled! Jó éjtszakát.

7. *Szombat*. Délután $\frac{1}{4}$ 4-kor a képezde lépcsőzetén találkozva, e délutánt véle töltöttem. — Drámai előadás után próba volt, illetőleg próbája volt „Faust”-ból. Valóban szép Margaretha lesz. Éneke fölötte kellemes. $\frac{1}{4}$ 7-kor innen hazament Kov. és az én kíséretemben. — Megígéré, hogy színházba eljő. — („Hamlet” op.) Hogyne! Eljött! Modora szíves. — Színházból nővérével kísértem őt haza. Nevezetes az, hogy Antónia ma hitt meg először látogatóba holnapra. — Mit jelent e leereszkedés? Nem tudom. Talán? ... meglátom!

8. *Vasárnap*. $\frac{1}{2}$ 5-kor délután látogattam meg. Antónia olvasott. Szívesen fogadott, de hanghordozása némi gúnyt rejtett. Az ily modor következményeit kikerülendő, én rövid $\frac{1}{2}$ órai ott-lét után eltávoztam tőle. E távozást Antónia félre magyarázta, azt ő abban a percben nem is érthette meg. De miután meglehetett volna győződve arról, hogy ez eljárásom okadatolom, kár volt neki oly elbizakodott, lenéző modort használni irányomban, minővel élt eltávozásomkor. Kár? Nem: gyöngédtelenség, ridegség, lealázás! Megvetésnek lehetne nevezni tettét. Ő csak helyéből sem mozdult távozásomkor. Ezt Antónia még sohasem tette. — Én elmentem. Ami ezentúl történt, amit még át kellett élnem e napon, azt itt le nem írom, mert szégyenletes. Nem írom, de nem is tenném meg másodszer, még Antóniáért sem. — Legyen elég annyi, hogy r-en a színházba mentem, számára egy ülőhelyet tenni

el. Ő eljött, én távoztam. Néhány szót mondtam neki. Mit? Nem tudom. R-eg voltam, nem is tudhatom. Ekkor hová? Merre? Meddig mentem? Nem tudom megint. Csakhogy ismét a színházhoz tértem . . . Antónia hazafelé tartott. Haza kísértem. Innen . . . haza is. — Nevezetes az, hogy ama néhez perceken kívül, melyeket Antónia ma számomra szerzett, én ő miatta — mert a kedélynek, mellyel bírtam ő volt oka — anyámat sértettem. A sértésen kívül még hazudni is voltam kénytelen. — Ily áldozatot én Antóniáért még nem hoztam, s ily modorért másodszer nem is hoznék. — Mi bántott engem tulajdonkép e napi viseletében? Addig, amíg nála voltam kevés, de óriásilag nyomott a gondolat, hogy e rövid hét alatt ma 3-szór kezdett oly modort mutatni, melynek neve: lenézés, kicsinylés, lealázás. — Fájó volt azon gondolat, hogy kedden, midőn látta, hogy e viselete zokon esett nekem, sietett azt hamar jóvá tenni azáltal, hogy e viseletnek magyarázatát adta: Antónia bocsánatot kért! Bocsánatot kért s miért? Hogy újabb erővel lásson lankadni, cseppenként osztott mérge (lenézése) hatása alatt. Így viselte magát csőtörtőkön, így kezdte ezt ma. Ez fáj, ez sebzi irántai szerelmemet, ez oly gyilok, mely bizton talál s szakaszt el tőle oly szívet, mely lelkesedve dobbanni csak érte tudott. Tedd! Tégy, amit akarsz! Éreztesd felsőbbségedet, légy igazságtalan, de vigyázz, hogy ne vádoljon egykor ... a lelkiismeret.

9. *Hétfő.* — Mit írok le e nap eseményéből? Mily órája c napnak mehet feledésbe nálam? Ha sokat írnék, ha szépet írnék, vagyis tudnék írni, mind-mind nem közelíthetné meg a boldogságot, melyet érzek ma, 3 évi szenvedésem diadalünnepén! — Délelőtti 11-kor találkoztam véle a Kerepesi úton. Hazakísértem. — Náluk voltam $\frac{1}{4}$ 1-ig. Nem bírom, de ne hidd, hogy elfelejthetném e napnak bármely percét is! ..

Antónia felszólított, hogy délutáni próbájáról („Faust”) kísérjem őt haza. Elmentem a tanodába 5 $\frac{1}{4}$ -kor. ő éppen énekelt beléptemkor. — Ma, — úgy látszik figyelemből, — a piros szallagot tette fel — s megvallom, mai nyilatkozata után, így látva, ily éneket hallva, ily bensőségteljeset, minő ez volt, Antónia ma képzeletemnek ragyogó egét, boldogsá-

gom parnaszusát érte el. — A képezdeből haza kísértem őt. Megígérte, hogy színházba jő. (Jegyz. kérdezé midőn elváltunk.) Első felvonás alatt nem volt ott. Én azt hittem, hogy már el sem jő s így távoztam. Azonban éppen ekkor érkezett (Schneiderrel). Visszamentünk, de 3-ik felvonás előtt, miután az ott-létet („Új világ”) unalmasnak állítá, hazament, kíséretemben.

10. *Kedd.* Déli 12-kor a Kerepesi úton ment Kov-kal. Lendvay-szobor előtt utolérve, hazakísértem őt. Ma Budán képezdei előadás. Talán átmén. Még nem bizonyos. — Mí-ként meghagyta, a II-ik felv. után („ördög Rob.”) megnézni ha átment-e v. nem, elmentem S^kor hozzájuk. De nem volt hon, hanem a budai előadáson. („Ténsasszony.”) Antónia nővérével és Kovácsikkal volt egy páholyban. Előadás után én kísértem őt haza nővérével. A híd elején felajánlott karomat 'visszautasította. Miért? Nem tudom. Később (a pesti parton) elfogadta. Ma szíves volt s legkevésbbé sem sértő. — 10-kor értünk haza.

11. *Szerda.* Délutáni 3 ¹/₄-kor bejött a drámai tanterembe. Beszélgetése közben, hivatkozva a tegnapi hazajövetelre, ezt mondta: „Megbántam már, hogy elfogadtam karját.” — Igaz, hogy e szavait Antónia vissza is vonta később, de mint mondotakat, mégis följegyzem. — Modora, hanghordozása eleinte bántó volt (s erről, úgy látszik, nem is akar leszokni), de később szívélyes, sőt több . . . Egyszóval: olyan, minőt használnia irányomban nem kerülne nagy áldozatába. Két kis jácintcsokor volt ma Antónia haja közt. Én kértem azt, amelyiket „könnyebben nélkülözhet” s *6 ide adta a szebbiket.* Innen hazakísértem őt. S egyszersmind — felszólítása folytán — bementem hozzá a kiolvasott regényekért. („Abafi”, „Táblabírák” és „Egy asszony tört.”) — Náluk voltam egy óra hosszát. — (Keresztelés fehér virággal.) Egy hiten vagyunk. — Valóban nem vagyok képes leírni az örömet, sem a bánatot, mit Antónia egy szavával képes nálam előidézni. Tőle elválva, megígérte, hogy színházba jő. Eljött. („A kaméliás hölgy.”) Nem foglalhattam ugyan helyet mellette, míként ezt megállapítottuk, de színházból mégis vele mentem. Nővérével kísértem őt haza. — Álmodjál édes álmokat!

12. *Csötörtök.* Nem tudom, fogom-e látni ma? Miután páros számú nap van, azt hiszem, igen. (Ő azt hiszi, hogy a páratlanok szerencsétlenekek.) — Délig még nem láttam. Bizony, bizony, mondom, szerencsétlenebb a páros, mint a páratlan számú nap. Antóniát ma nem láttam, f

13. *Péntek.* Délutáni 3 $\frac{3}{4}$ -kor jött a tanodába (piros kis virágocska N. 1.). „Faust”-ból volt próbája. Képezdéből Antóniát hazakísértem. Nála voltam színházkezdetéig. Antónia szíves volt. Innen a színházba együtt mentünk. — („Romeo és Júlia.”) Színházból én kísértem őt haza. — Modora, társalgása, egész valója a legnagyobb szívességet érezteté. (Virágcsokor No. 2.) Isten veled!

14. *Szombat.* Délutáni $\frac{1}{2}$ 5-ig nem láttam őt. 5 órakor a Hatvani-utcában találkoztam Antóniával; ő éppen a képezdébe ment. Elkísérem. (Könyv, olvasni: Garai elbeszélései.) Meghagyta, hogy próba („Faust”) után kísérem őt haza. Nem kísértem ugyan, de hozzájok mentem 7-kor. Ott voltam 9-ig. Ma olvastam el Antónia naplóját. Nem naplót, de a saját jellemrajzomat. Csak ma tudtam meg, mi minden vagyok én! Szerencsém, hogy mindezekben nem ismertem magamra. — Igazán, a színek, melyeket egyéniségem festésére használt, nagyon is sötétek. Ilyeneket használt még 5-ikén is, tehát alig 1 hete. Én iparkodtam magamat úgy mutatni be előtte, hogy jellememről a legderültebb, a legigazabb képet nyújtsam neki. Ha ezen oldalról jövő színek mégis sötétek, ha 3 év nem volt képes azoknak fényt kölcsönözni, úgy egy rövid hét bizonyosan nem tudta azt megváltoztatni. Mikor jő el azon idő, hogy megismer? — Van valami Antónia viseletében, mi sok tekintetben eshetik kifogás alá. Mi szükség van arra a rideg, fagyos — mondhatnám közjátékra, melyről leszokni nem akar? Hidd meg nekem, én ezt meg nem érdemeltem; játékból ennyi ily minőségben sok, tréfának is nagyon kemény. Meghívott holnap délelőttre.

15-ka. *Vasárnap.* Délelőtt 11-kor ismét nála voltam. ő olvasott beléptemkor. Szívesen fogadott. Naplóját ma ismét átlapozgattam. Bizony, bizony nem sok az, mit e naplóban megköszönhetnék. — Párhuzamba tesz oly egyénekkal, kiket én e helyt csak föl sem hoznék. — Kovacsik is eljött;

itt volt $\frac{1}{2}$ óráig. — Eljöttemkor Antónia piros jácintot adott. No. 3. Ő maga tüzte fel. — Ha nem csalatkozom, mai látogatásom kellemetlen volt mamájára. Én nem készakarattal időztem annyi időig. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy künn s így útfélen beszélgettem. De megvallom nehezen tudok elválni tőle olykor, ha jókedve menten mutatkozik minden gúnytól... És ma Antónia ilyen volt.

2 óraker jöttem tőle el. Estve a próbáról („Faust”) hazakísérem. Nála töltém ez estét. Csodálatos, hogy Antónia egy percben képes a két legellentétebb érzelmet bennem fölkelteni, így volt ma is.

16. *Hétfő.* Délutáni $\frac{1}{4}$ 4-kor jött be a drámai tanterembe. Antónia észre sem vett bejövetelekor. Úgy látom, megint nekem van igazam: páros a nap! Elment. E nap nem is láttam őt többé. . . Könnyű játszani annak, ki a játékban mitsém vesz!

17. *Kedd.* Reggeli 10 $\frac{1}{2}$ -kor a Kerepesi-úton beszélt a karból egy nővel, kinek azonban nevét nem tudom. Amidőn én hozzácsatlakoztam volna, ő kezet nyújtott, mely ha barátságos volt, úgy lekötelező reám rézve, de ha . . . nem hiszem. Ezután hazakísértem őt. Délután próbája lesz Faustból. Ott volt csakugyan. És? — Elmenni nem láttam. Nem láttam többé e nap. — Változtassa Isten azon gyötrelmet, melyet velem éreztet, mind megannyi öröme életében, akkor boldog lesz. Lehetetlen, hogy a tisztelet bármi csekély nemét is bíriam részéről, ha oly csekély ok, mint a vasárnap esti levél (melyért csak én s nem ő neheztelhet!), mondom ily csekély ok — képes őt arra bírni, hogy napokig a legridegebb lenező modort használja irányomban.

18. *Szerda.* Délutáni 3 $\frac{1}{2}$ -kor bejött a drámai tanterembe, honnan pernyi időzés után csakhamar távozott. Estve a színházba jött. („Csók.”) 2-ik felvonás vége után, s még a 3-ik kezdete előtt el is ment; hazakísértem nővérével. Nála voltam csaknem egy óra hosszát.

19. *Csőtörtők.* Próbája volt „Faust”-ból a színháznál 12 óraker. Szépen énekelt. Nagyon szép kis Margaretha lesz. — Innen hazakísértem őt 2 óraker. — Elváláskor felszólított, hogy kísérem őt délután haza a képezdeből. 5 $\frac{1}{2}$ -kor fel-

menve, ott volt Kovácsikkal. Némi időzés után hazakísértem őt. Jegyhozásra kért a mai esti előadáshoz („Faust”), melyet $\frac{3}{4}$ -kor el is vittem hozzá. Nála voltam $\frac{1}{2}$ 9-ig, ekkor elkísértem a színházba s innen aztán haza. Mai viseletével meg vagyok elégedve, a szó szoros értelmében; jó kedv, szíveség — menten minden gúny v. lenézéstől — jellemzik a ma tanásított figyelmet. Köszönöm!

Megígérte ma azt is, hogy azon esetben, ha holnap kedvező időjárás talál lenni, *gyalog jó haza* a színházból.

De keresztül tükröződik (e néhány sort Kárgnál írom) Antónia minden szaván, tettén azon hideg nyugalom, melyet nem szokott ő soha elveszteni, legyen bár az, amit okoz: öröm v. bú. Nincs nála változás — kedélyét illetőleg.

20. *Péntek*. E napon, miként azt előre sejtem, csakugyan nem láttam őt, csak este, már mint Margit. Mit jegyezsek fel e Margitról? Azt, hogy jól játszott, szépen énekelt? Vagy hogy nagyon szép volt? Nem! Ez már mind oly dolog, minek nem kell jegyzet. Én a mai nap után szükségesnek tartom kiemelni irántami gyöngéd figyelmét. Ha játékaival oly benyomást tett nézőire (mi kétségtelen), mint szívességével én reám; úgy a mai sikerrel meg lehet elégedve a kedves leány! Reményt köt minden — ki ma látott — jövőhöz. Reményt kötök én is — egy jövőhöz! Adja Isten, hogy mindenek várakozását felülmúljad! Add meg *te nekem*, hogy várakozásom balga reménnyé ne váljon! Oly szép, oly egyszerű s mégis oly nemes volt megjelenése, oly bájteljes játéka, s oly gyöngéd, vonzó, édes-kellemes énekének csengése ... hogy azt sohasem leszek képes elfelejteni.

Én nem mentem fel a színpadra kijöve s játéka előtt, hogy meglepetésem annál tökéletesebb legyen. De megvallom, nem mentem fel azért sem, nehogy e napi örömöm meg legyen zavarva talán olyasmivel... mit elég lesz majd később. De nem! Ennek ma nincs helye. Ő szép volt, irányomban jó volt, — mit kívánhatnék többet? S így, ha tisztelen, becsülöm őt, ha el fogom ismerni, hogy más ezt épp úgy teheti, s épp oly figyelmet várhat tőle, mint én, ha véle szemben képes leszek arra az álláspontra vergődni, hogy olyan vagyok, mint más tisztelője vagy hódolója, hogy annyi figyel-

met igényelhetek, mint más ismerőse: akkor meglesz velem elégedve, ő ... De nem én, a magam helyzetével! — Tűrök, mert túrnöm kell; s nem jutalom-e ezért már az, hogy figyelmét bírom? — Színházból kocsin jött haza. Én vele. Hazaérve, nála voltam addig, míg az övéi is hazaérkeztek: t. i. mamája és nővére. Ez estét nem fogom egyhamar elfeledni. -----

21. *Szombat.* Reggel 9 $\frac{1}{2}$ -kor jött már a képezdeből Nikoliccsal. A színháznál utolérve, elkísértem a barátok templomába. Felkért lapok vevésére. (Én ekkor Budára mentem. Honvédelmi minist.) Délután $\frac{1}{2}$ 6-kor elvittem a „Hon”-t. Nála volt Kovacsik. Ott voltam $\frac{1}{2}$ 9-ig. Antónia levért kedélyben volt. Mi okozta e kedélyt, nem tudom. Ideadta a szekrényke másik kulcsát is. — Felszólított regény hozására is. — Nem tudom, mi bánthatja őt, mert hogy e viselet nem minden alap nélküli, annyi bizonyos.

22. *Vasárnap.* Délután 5 $\frac{1}{4}$ -kor mentem hozzá, elvittem neki Jósika beszélyeit és Beöthy beszélyeit. Náluk volt: a ténsasszony, a Kovacsik kisasszony és (nem tudom mi a neve) egy más kisasszony. Tehát egy egész társaság. Náluk voltam 1 óra hosszát, azután elváltam s Antóniát többé nem is látam e napon. — Oh, az ő kedélyét ma mi sem képes lehangolni! Jól mulat! ... (jobban, mint én) -----

21. *Hétfő,* $\frac{1}{2}$ 10-kor ment fel a képezdébe. Színház előtt találkozunk s én felkísértem őt. Modora szíves. — Délutáni $\frac{1}{2}$ 3-kor az Ősz-utca szegleténél meglátva őt, elkísértem Kovacsikhoz. Estve a színházba jött („Benoiton-család.”) Végignézte. Hangulata víg. Innen nővérével kísértem őt haza. -----

24. *Kedd.* Déli 12-kor a Hatvani-utcában, lakásuk előtt találkoztam vele. Antónia még ma is hordozza a vasárnapi ibolyát. (Ez szép tőle.) Náluk voltam $\frac{1}{2}$ 2-ig. — Ma feltűnően komoly volt.

25. *Szerda.* Déli 12 órakor mentem hozzá. Elvittem olvasni „Egy becsületes asszony története” című regényt. — Nála volt Schneider. Ott voltam $\frac{3}{4}$ 2-ig. -----

Délutáni $\frac{3}{4}$ 4-kor, miként ígérte, ment ki Kovacsikhoz. A Vas-utca sarkánál találkoztam vele s kísértem őt. Megígérte,

hogy este színházba jő. („Idegesek.”) Eljött a 2-ik felv. végefelé. — Valakit kereshetett, mert tekintete folyton a falak és a számozott állóhelyen tévelygett. Hihetőleg gavallérját kereste, ki őt K-tól idekísérte. -----

Színházból nővérével kísértem őt haza. Hazaérve, még az udvaron beszélgettünk hosszú ideig. Antónia ma felette szíves volt. — — —

26. *Csütörtök.* Születésnapjának ma lesz előestéje! — Antóniát nem láttam, csak estve, midőn hozzájuk mentem. Nála voltam mintegy 1½ óra hosszát. — — —

27. *Péntek.* Déli ¾ 12-kor, meghívása folytán, hozzájuk mentem. Ott voltam 2 óráig. Modora szíves. -----

Ma születésnapját üli. E napot azért tehetné Antónia nevezetessé, ha — a ma már különben is gyéren használt — rideg modort és gúnyt eltemetné. — Félre azonban a panaszszal ily napon! — Én örvendek e napnak nemcsak azért, mivel egészségben találtam Antóniát, de azért is, mert hódolva talál előtte, egy őt teljesen megértő, mindenre kész, nagy szenvedéllyel megáldott k i s embert, minő én vagyok! S végre örvendek e napnak azért is, mert egy év múlva . . . tán nem örvendhetek!

. . . Estve a színházba jött. („Júlia apát keres.”)

Színház után hazakísértem őt.

28. *Szombat.* Tegnap esti felszólítás folytán ma ½ 12-kor meglátogattam őt. — Hangulata komoly. Néhány percnyi időzés után elváltam tőle. Antónia 3-kor Kovacsikhoz fog menni. — Nem akarok jegyzéseket tenni. — — —

3-kor pontban találkoztam vele a Kerepesi-úton. („Pannónia” átellenben.) Elkísértem őt Kovacsikhoz. Meghitt holnap délutánra.

Antóniát többé nem láttam, nem láthattam e nap.-----

29. *Vasárnap.* Délutáni 5 óra felé mentem hozzájuk. Ott volt Kovácsik leánya. — Antónia szívesen fogadott. Később több vendégük érkezett és pedig: Katinszky nejével, a ténsasszony és még egy asszonyság leányával. — Ez időközben annyiban nem veszett el reám nézve, amennyiben őt mégis láthattam, ha mindjárt nem is beszélhettem vele. Mindezen

vendégeket azonban én túlidőztem náluk. Midőn az utolsó is eltávozott, Antónia eljátszotta a „Hervadt virágok”-at. Ezen kellemes meglepetés is eléggé tanúskodik arról, hogy mennyire képes ő gyöngéd lenni: ha a k a r !!! „Hervadt virágok”. . . Úgy szeretem én e dalt, mely annyira emlékeztet az én hervadó reményeimre. Tíz órakor jöttem el tőle, valóban a legkedvesebb percek emlékének édes benyomása alatt. Oh, vajha megtartaná e modort, mellyel oly ritkán él, irányomban mindörökké! -----

30. *Hétfő.* Meghívása folytán délután 5-kor meglátogattam őt. Ma nem ismertem a tegnapi Antóniára. Miért? mert. . . kedvemért megtette — úgylátszik, s én hiszem, hogy ismét figyelemből — fölvette a piros szalagot. Nála voltam ½ óra hosszát. Innen haza.-----

31. *Kedd.* Nem láttam őt egész napon át, . . . tudtam, hogy így tesz.

U. i.

A legszebb martiusi ibolyát ez évben kaptam!

IV. ÁPRILIS.

1. *Szerda.* Délelőtt 10-kor találkoztam vele a színház átellenében. Ő a képezdébe akart fölmenni, de miután tudára adtam, hogy sem Kovacsik, sem Nikolics nincs ott, tehát visszafordult, hazament. Felszólított könyveim hazahozatalára. — Délután elmentem hozzá, de ő nem volt otthon. Míg ő hazajött, addig mamájával beszélgettem. Mintegy ½ óra után hazajött. Fáradtnak, levertnek látszik lenni. — Ott voltam, mintegy óra hosszát. Elmentemkor ott voltak: a ténsasszony és még egy asszonyság. Antónia szíves, de kedélye fásult irányomban. Ő ma a német színházba mén. („Alfonz úr”, i-ször.) Én a budaiba. („Peleskei nótárius.”)

2. *Csőtörtök.* Délutáni %6-kor hozzámentem. Antónia rosszul érzé magát, a dívánon feküdt. Mindamellett szívesen, bár hideg előzékenységgel fogadott. Elvittem neki Kölcesejt.

Kedves — egészen az a leány, kinek képet magamnak ábrándimban alkottam ... De hideg, vonzalomnélküli irányomban. — Nála voltam 8½ óráig. Meghitt a feltámadásra. Vajha feltámadásra hina meg. -----

3. *Péntek.* Nagypéntek. Egész napon át nem láttam Antóniát.

4. *Szombat.* Délutáni 3¼ órakor hozzamentem, hogy elkísérjem a föltámadásra. Antónia beteg volt s így a délutánt nála töltöttem el, miután a föltámadásra menésről szó sem lehetett. Nála volt egy fiatalasszony még, kinek nevét nem tudom. Estefelé, legnagyobb meglepetésemre, arcképével lepett meg. — Valóban a gyöngédség netovábbját érezteti némelykor az emberrel. Mily szép tette volt e ma esti, mily kedvesek e szavak, melyeket az arckép hátára írt:

„Emlékül

*az én kedves barátomnak,
Szacsvey Imrének.”*

874. 4/4”

Nála voltam 9 óráig. -----

5. *Vasárnap.* Tegnap meghívása folytán ma ¾ 11-kor érte mentem, hogy templomba kísérjem. — Néhány perc múlva csakugyan el is kísértem őt. Mielőtt elindultunk volna, Antónia egy kis ibolyacsokrot tűzött mellemre (No. 4.), melyet későbbben, templomból (Rókus-egyház) hazajövet, egy fehér csokorka követett: ugyanaz, melyet ez alkalommal haja között viselt. (No. 5.) Nála maradtam 1 ½ ig. — Meghívott délutánra. — ½ 5-kor hozzamentem. Ott volt még a ténesszony is. Őt hazakisérte Antónia, Antóniát pedig én. Hazajövet legszívesebb társalgás között telt el 1 óra; ekkor ismét elkísértem Antóniát, ki nővérel a „régí postaház” utcában levő cukrászhoz ment. Innen egy sétát tettünk a Dunapartra s úgy haza. Holnap ½ 10-kor a templomba kísérem ismét.-----

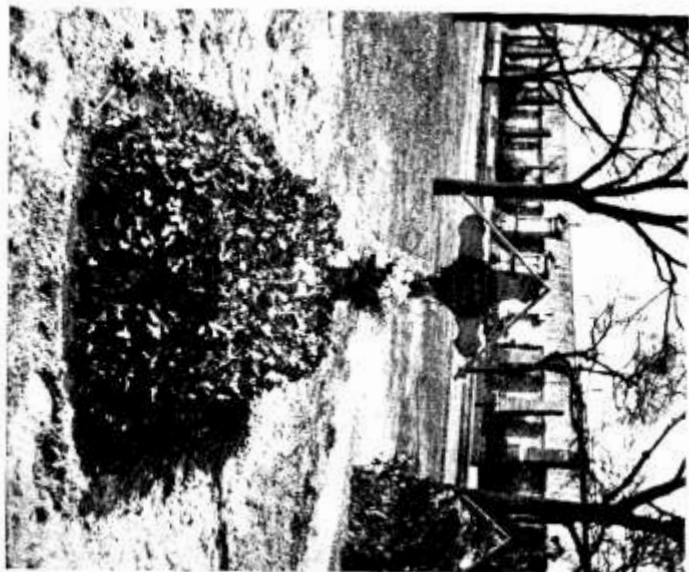
6. *Hétfő.* (Húsvét másodnapja.) Negyed tízkor érette mentem, hogy templomba kísérjem. Dacára, hogy ily korán mentem, Antónia már készen volt az indulásra. Elmentünk,

A két lány.

„... a többi néma csend ...”

de nem a templomba egyenesen, hanem a ténsasszonyért előszőr, s úgy a plébánia-templomba. (Zárjel között legyen mondva: és e ténsasszony nevét még ma sem tudom. De Antónia szereti őt, s ez elég arra, hogy e naplóban neki annyi tér adassék, mennyit, mint Antóniának kedvelt ismerőse igényelhet.) — A templomban huzamosan imádkoztak, hogy kinek lelkeüdvéért, azt nem tudom. Innen sétát tettünk, fel a Dunaparton s vissza a Váci-utcába s így haza. Ez alkalommal adta Antónia a *húsvéti tojást*. — Eljöttem tőle i[^]-kor. Este a Patti-féle hangversenyre megy Kovácsikékkal. — Ma tehát nem láthatom már! — Dehogy nem! A véletlen-e, vagy a rokonszenv hozott ismét össze bennünket a Kerepesi-úton 4-kor. ő a ténsasszonnyal Kovácsikhoz ment, én if j. Vargayért a „Pannoniá”-ba. Antónia felkért jegyvevésre azon netáni esetre, ha K-csik nem vett volna jegyeket. Néhány szó után folytatták útjukat. — Hat órákor, midőn ki kellett vőnnem hozzájuk, ő már jött éppen a Hatvani-utcán K-al, s tudomra adta, hogy: nincs szüksége jegyekre, főlősleges vagyok. Én tudomásul vettem szavait, s ő a hangversenyen tölte el az estét. Miként tért haza e hangversenyről? Nem . . . tudom!

7. *Kedd*. Miként tegnapi elválásunkkal megállapítottuk, ma 12-kor fölkerestem őt. Jósága példátlan, szívessége le nem írható. Nála voltam 1 ¼ -ig. Felszólított, hogy estvére látogatnám meg ismét. —————

Hat óra után hozzámentem; szívesen fogadott. Nála volt a ténsasszony is. Ez azonban csakhamar eltávozott. (Minek igazán örültem, dacára, hogy kedvelem őt. De jobb így.) (Locsolás.)-----

Később elolvastam neki Kölcsey emlékbeszédét Berzsényi Dániel felett. Ezután kevésben múlt, hogy egy kis kellemetlen intermezzo nem zavarta eme szép egyetértést, mely jelenleg uralkodik közöttünk. Én ugyanis (talán kérkedő hangon) erősítem, hogy ittlétem alatt nem láthat komoly arcot — (t. i. azért, mert ő ezt nem szereti). Még akkor sem, ha Antónia magatartása a legrosszabb benyomást gyakorolná reám. Tettem e nyilatkozatot azért, mert ez csakugyan határozott szándokom. De nem kérkedésből tettem, s ő mégis annak vette.

Mindenesetre ez okból beszélt nekem az ő „boldogabb perceiről”, melyeket fog élni akkor — ha én eltávoztam. Az udvarlókról, kikben jobb mulattatókra fog lelni nálamnál. S végre, hogy utánozzam néki Nagyot, kit ő annyira szeretett, ki ideálja volt s kinek egy fölléptét sem mulasztaná el! Ennyi az, mit ő maga mondott. Ez az, mit játéknak tartok. A játék bonyodalját játszva kellett volna azonban megoldania, annyival is inkább, mert én a „falra festett ördög-től” már hátrálni kezdtem, el akartam jönni. Antónia játszott, s lám, mégis aprehendálni kezdett, sőt mi több, hidegen készült elválni tőlem. Véletlennek köszönhettem csakis, hogy ez meg nem történt. Szíves (ha mindjárt látszólagos is) volt modora, midőn elváltunk. Holnap délután $\frac{1}{2}$ 4-kor Kovácsikhoz fog menni, hová elkísérendem. Jó éjtszakát, kedves, kedves Antóniám. — 9-kor mentem haza. -----

8. *Szerda.* $\frac{1}{2}$ 2-kor a Hatvani-utcában mentem ifj. Vargayval, midőn Antóniát egy percre láthattam. (Hazament.) Ő észre nem vett. Délután — dacára az esős időnek — a találkát megtartotta. A „Pannónia” előtt találkoztam vele s elkísértem Kovácsikhoz. Elváláskor felszólított, hogy hozzak neki még valami regényt. $\frac{3}{4}$ 6-kor hozzámentem, elvéve magammal „Ahol az ember kezdődik” címűt. Antónia ekkor még nem volt otthon; néhány perc múlva azonban hazaérkezett. Elolvastam neki Kölcsey „Védbeszéd egy gyermekgyilkos felett” első felét. Miután ma „Két pisztoly” adatott Budán, sokáig nem lehetett maradnom, s 8 órakor elváltam tőle, azon szíves felszólítás után, hogy holnap délután látogassam meg. — Tőle Budára mentem, onnan id. Vargayval haza. -----

9. *Csütörtök.* Délután $\frac{1}{2}$ 6-kor mentem hozzá. Ma sem találtam otthon, de mamájával beszélgettem addig, míg hazajött. 6-kor jött haza. Fáradtnak látszott lenni nagyon. Ottlétem ma még rövidebb volt, mint tegnap, miután ismét Budán volt dolgom. („Nőuralom.”) A mai látogatásom egyszersmind búcsúzás is volt, miután holnap (katonasági ügyben) el kell hagynom Pestet. — „Gondolatom kísérendi” — így vált el, midőn eljöttem volna ... S ezzel elváltam tőle, hogy hosszú két napon át ne láthassam. Isten veled. Vizontlátásig! -----

10. *Péntek.* Reggeli $\frac{1}{4}$ 8-kor indultam Monorra, a ceg-lédi vonattal. Monorról Dabasra, innen vissza Monorra s végre az esti vonattal Irsára. Itt virradt rám.

11. *Szombat* hajnala f s itt lepett meg még az alkony is.

12. *Vasárnap.* Reggel $\frac{1}{4}$ 4-kor indultam Pestre. Itt voltam 9-kor. $\frac{1}{2}$ 12-kor látogattam meg Antóniát, ő a legszívesebben fogadott. Nála voltam $\frac{1}{2}$ 2-ig. Meghitt délutánra. Kimondhatatlan örömmel töltött el ma a harmadnap utáni viszontlátás. Csak néhány óra s mégis, mi soknak tetszett e két nap! Minél tovább kell nélkülözniem tekintetét, szavát, annál inkább érzem hiányát e kedves lénynek, ki ma már összes reményimet, minden lehető boldogságomat magában foglalja. — Türelmetlen várakozásban töltém el a délutánt, míg $\frac{1}{2}$ 6-kor ismét fölkereshetem. — Otthon volt mamájával. Ottlétemkor egy óra múlva egy sétát tettünk a Váci-úton fel, az Erzsébet-térenél vissza, a Deák-téren le s végre a Károlykaszárnya előtt el a Gránátos-utcán át haza. A séta vége felé fáradtak, kimerültnak látszott lenni. Én rögtön hazatértem. Meghitt holnap estvére.

13. *Hétfő.* Délutáni 5-kor a Hatvani-utcában találkozunk. (Ő a Párizsi-utcába ment.) Elkísértem. (Hajpor 1-ször.) Antónia ma lefényképeztette magát. A Párizsi-utcából hazakísérve, bementem hozzájuk, hol Schneider már várta őt s később a ténsasszony is eljött, de én csakhamar távoztam. Antónia a leghidegebben vált el.

Estve a színházba jött. („Sziget a szárazon”, „Felolvasónő”.) ő — úgylátszott —, hogy nagyon jól mulatott azon társaságban, mely ez estve környezé. Ezt érezteté velem. Színházból nővérével kísértem őt haza.

14. *Kedd.* Tegnapi megállapodásunk szerint délutáni $\frac{1}{2}$ 4-kor csakugyan találkoztunk a Hatvani-utcában. Felment a képezdébe. (De előbb az Ősz-utcába tért.) Mindkét helyre elkísértem őt. — Kifogást tett viselkedésem ellen, mellyel nincs megelégedve. — Miért? Nem tudhatom. — Felszólított, hogy estve látogassam meg.

$\frac{1}{2}$ 6-kor elmentem hozzájuk, de Antónia még nem „volt otthon. Kevés perc múlva hazaérkezett. Szíves társalgás között folyt le a mai látogatásom, mely $\frac{1}{4}$ 10-kor véget ért. Antónia

ma megemlíté, hogy a medaillont holnapután, csütörtökön fogja ismét visszaadni, várakozásomon felüli tartalommal. Kérdés: ha úgy lesz-e, csakugyan? Mert én nagyon, de nagyon sokat remélek, várok attól. — Felszólított, hogy kísérjem haza a képezdeből holnap 10 órakor. Isten veled! Jó éjt!

15. Szerda. Ma 9—10-kor Nikolicsnál volt, azaz kellett volna órájának lennie, ha az „társalgási prelectióvá” nem leszen, melyen még Paulay s a grófok vettek részt. Én ez óra után, melynek — úgy tudom, csak a végére érkeztem — hazakísértem Antóniát. Náluk voltam $\frac{1}{2}$ 12-ig, innen pedig Budára. Felszólított, hogy $\frac{1}{2}$ 4-kor kísérjem fel ismét a képezdébe.

$\frac{3}{4}$ 4-kor találkoztunk a Hatvani-utcában, elkísértem őt a képezdébe. Innen $\frac{1}{2}$ 6-kor haza. Az estét nála töltöttem, nem jó kedélyben, de annál több gyönyörrel. (Új rendszer.) Ez estve írdogáltunk egy papírra, melyet tartalmánál fogva szerettem volna magamnak tartani. Ő nem adta át. Talán tudja, hogy miért nem. No, de ez nem nagy hiba. Holnap! . . . Óh, azt hiszem, e nap tán fel sem virrad, oly soká tart eljövele! — Szeretnék a mai s ehhez hasonló napokról többet, sokat följegyezni, hogy előttem legyen, hogy bírjam bizonyítékát éltem egy-két szép napjának, melyeket soha nem mertem remélni, s melyekre később talán azért nem emlékezném vissza . . . Mert tekintve a nem remélt boldogságot, melyet nyújtanak: egy hihetetlen álmoként fog feltörni a borult hajnalra ébredt, nehéz fellegek alatt küzdő szegény kebelnek! Szeretném — mondom — följegyezni úgy, hogy feledésbe egy percre se menjen. De szűk a tér. Többet nem írhatok. De úgy teszek, mint a szenvedő, ki ha hosszú nyomorából felmutatni képes egy-két boldog percet, úgy e percekért elfelejti összes szenvedéseit. $\frac{1}{2}$ 10-kor tértem haza Antóniától. Holnap délután $\frac{1}{2}$ 6-kor hazakísérendem a képezdeből. — — —

16. Csütörtök. Délig nem láttam őt. -----

$\frac{1}{2}$ 6-kor fölmentem a képezdébe, de ő ekkor még énekelt Kovácsiknál. — A drámai leckére mentem tehát, hogy ott várjam meg őt, de ez alatt meg ő ment el. — $\frac{1}{2}$ 7-kor hozzájok mentem. Antónia nagyon szívesen fogadott. — — —

Ma igen emlékezetes estvét éltem át; nem szomorút, oh, nem. Boldogságot lehellt ez estnek minden perce, örömet annak emléke. — Azt jegyezzem-e fel előbb, hogy ma adta át a medaillont (arcképével és egy kis hajtekereszt) vagy azt, hogy ma ..... meg először. Egyiknek sem adok egymás fölött elsőséget, de őrzöm ez ikreket legszebb, legbecsebb kincseimet oly *szeretetteljes féltékenységgel*, minővel viseltetem kedves adományozójuk iránt. Utódnak tekintem ez arc-képet, e hajtekeresztet, oly utódnak, ki osztatlan tiszteletem, szeretetem fogja bírni az éltén át mindaddig, míg a reája szállt örökséget a hagyományozónak vissza nem adhatom.

½ 8 tájban Antónia hirtelen rosszul lett. Szegény Antóniám! Oly hirtelen! Mennyit szenvedhetett! — Később egy sétát tett, azaz tettünk a gyógyszerházig (Zöldfa-utca) s onnan haza. Ő, szegény, nagyon kimerülten tért már haza. Elváltunk. Isteri óvja őt s adjon mielőbbi gyógyulást neki. (*Leander.*)

17. *Péntek.* Felszólított a tegnap estve, hogy látogatnám meg ma délelőtt. 12-kor hozzámentem. Ő jobban van! Amidőn a szobába léptem volna, ő még a pamlagon ült, bejöttémkor (dacára, hogy gyenge volt), felállt. Mennyi gyöngéd-ség és figyelem! Hosszasan társalogtunk, majdnem 3-ig. — ½ 6 után — meghívás folytán — ismét fölkerestem őt. Ő szívesen fogadott. Felmentett tegnapi fogadalmam alól (titkos írás). Köszönöm! Nála voltam ½ 10-ig. Nem írhatom ismét ez órák édes örömét, mert nincs terem, de emléküek él szívemben mind-örökké!!! — — —

18. *Szombat.* Délutáni 3 óráig még nem láttam őt. ½ 6 után látogattam meg Antóniát. Nála volt a ténsasszony is. Ez hamar távozott. Én náluk voltam i/10-ig. Innen haza.

19. *Vasárnap.* Tegnapi meghívás folytán ma, délelőtt 11 óra után hozzámentem. Antónia szívesen fogadott. Nála voltam 1/£ 12-ig. Mint monda, délután Kovácsikhoz fog menni. Felkért, hogy kísérjem el. . . — Tehát ma délután! ½ , azaz ¾ 4-kor találkoztunk a Kerepesi-úton. Elkísértem. Ismét meghívott ½7-re. — Midőn hozzájuk jöttem, ő még nem volt otthon, kevés perc múlva azonban hazaérkezett. — Kedves Antóniám, mily figyelemmel kísérte a kedélyt, melyet elkésé-sevel nálam (mint hitte) elrontott. Oh, nem, hiszen nem aka-

rom én minden percedet elrabolni, add nekem azt, mit más-
sal jobban eltölteni nem tudsz, s én csókollak érte! Haza-
jötté után néhány percre színházba készült. Én elkísértem.
(„Nagyapó.”) Miután ő megígérte, hogy ma itthon marad,
tehát e rögtöni változás (melyet nem tudok minek vélni) meg-
magyarázhatatlan. Színházban volt $\frac{1}{2}$ 9-ig. Haza én kísér-
tem. Meghitt holnap délelőttre. E nap félig elveszettnek mond-
ható. Tőle hazajöttem.

20. *Hétfő*, 11 után mentem hozzájuk, de csak nővére volt
otthon. Antónia mamájával az orvosnál volt. Néhány perc
múlva hazaérkeztek. Az orvos ágyban fekvést ajánlott neki.
ő különben nem néz ki rosszul, sőt arcszíne viruló. Szívélyes
társalgás között tölt el néhány óra s én két óra felé távoz-
tam, hogy 5-kor újból alkalmatlankodjam nála. Ekkor már
ágyban találtam. Ki nem mondhatom, azon mondhatatlan
jóságot, melyet irányomban tanúsít. — Köszönöm! — Nála
voltam $9\frac{1}{2}$ -ig.

21. *Kedd*. Nem miként ígértem, szíves meghívásakor teg-
nap 10-kor, hanem 12-kor kerestem fel az én kedves, kedves
betegemet. Ő nem haragudott késedelmezésemért. Elvittem
neki olvasni „Nászút” című regényt. Nála voltam $\frac{2}{3}$ 3-ig.

$\frac{1}{2}$ 5 után ismét felkerestem. Édes Antóniám! Vajha Isten
adná mielőbbi gyógyulásodat! Ma szomorú perceket szerzett...
Talán akaratlanul. S mégis szépek lesznek e szomorú percek
előttem mindörökké. Nála voltam $\frac{3}{4}$ 3-ig. Kérem Istenem,
hogy mielőbb adja vissza egészségedet. Isten veled, nyugal-
mas éjtszakát! — — —

22. *Szerda*, $\frac{1}{2}$ 11-kor — miként ígértem — pontosan meg-
jelentem. Nála volt a ténsasszony s később jött Kovácsik
kisasszony. Ezek eltávozta után csak én maradtam ott. Antó-
nia arcképét (Margarethában) Kovácsik kisasszony hozta haza.
Midőn ezek elmentek, először is engemet hagyott választani
az arcképekből. Mi, tekintve azt, hogy kiknek adja a többit,
nem csekély figyelem. Köszönöm! — Nála voltam 3-ig. Dél-
utáni $\frac{1}{4}$ 5-kor ismét nála voltam. Szegény kis betegem, nagyon
szívesen fogadott. Ott voltam $\frac{1}{2}$ 9-ig. Meghitt holnap dél-
előttre. — Vajha megelégné a Teremtő a fájdalmakat, me-
lyeket szegény kiáll s melyeket pedig oly kevésbé érdemel.

Ha ma kellene körvonalazni e leányka befolyásának következményeit reám, úgy mondhatlan változást tüntetne fel, nemcsak az iránta táplált hitben (mely az én üdvöm), de egyszersmind önérzetemben is. önérzet? E szó talán érthetetlen e helyen. Igen, önérzetnek nevezem azon vágyat, óhajt, reményt, mely egyesülve az akarattal, szorgalom és kitartással, röptíti az embert azon messze rév felé, melyről s melyhez stoicus ember is éppúgy szeret nagyzott gondolatokat fűzni, mint a legfantasticusabb idealista. — E rév: kinek-kinek saját jövője! Én sem stoicus, sem idealista nem vagyok, nagyzott reményeim nincsenek! De önérzetem merészen ragad és biztos, határozott színekben festi elém jövőm képét akkor, midőn Antónia neve által ezen önalkotta képet rózsás színekben tüntetem lelkem szemei elé. Vajha e rózsás szín hasonlítana a hajnal pírjához, amely ugyan eloszlik hamar, de csak'azért, hogy a hosszú éjben tévelygőnek, ki benne látja előhírnökét a világosságnak, ez óhajtva vártat megadja! A remény halála a valóság, koporsója az emlékezés és sírja — kebelünk!...

23. *Csőtörtök.* Délelőtti $\frac{3}{4}$ 11-kor mentem hozzá. Még mindig fekvőbeteg. Nála voltam $\frac{3}{4}$ 3-ig.-----

Délutáni $\frac{1}{4}$ 5-kor fölkerestem ismét... hogy szomorítsam szegényt. Nem akarattal. Az egyenetlenség, vagyis civódás már alig akar elmaradni. De minő édes erre a kibékülés!!! Nála voltam $\frac{3}{4}$ 7-ig. Egy óra múlva ismét visszajöttem s nála maradtam $\frac{1}{2}$ 10-ig. Holnap $i/\wedge n$ -kor ismét látjuk egymást! Jó éjtszakát!

24. *Péntek.* Csak $\frac{1}{\text{Ei}2}$ után jöhettem. Ő már nem fekvőbeteg. Szívesen fogadott. Nála voltam $\gamma\wedge\zeta\text{-}\backslash\%a$ — Délután $\frac{1}{2}$ 5-kor ismét fölkerestem őt.

Antónia ma hidegen bánt velem nagyon. — Nála voltam 9-ig. — Mielőtt eljöttem volna, egy kis gyöngyvirágcsokrot adott. (Nr. VI.)-----

25. *Szombat.* Délelőtti $\frac{1}{2}$ 11 után kerestem fel őt. Szívesen látott. Olvastuk Zrínyit. $\frac{3}{4}$ 1-kor jöttem el tőle. Délután, ha az idő kedvezend, sétálni megyünk. — $\frac{1}{2}$ 5-kor ismét ott voltam. Egy ideig olvastuk „öt hét léghajón” című regényt, később elmentünk a Múzeum-kertbe mamájával, hol bátyjáj-

val találkoztunk. $\frac{1}{2}$ 8 a kertből haza. Én rögtön elmentem tőlük Budára. („Richelieu.”) Onnan haza. — Antónia ma délután hidegen viselte magát. E napokról többet írok majd Kolozsvárott.

26. *Vasárnap.* 12-kor kerestem fel őt, kedvezőtlen idő miatt azonban templomba el nem kísérhetem, ő hon maradt — (maradtunk). Mint mondja, rossz éjszakája volt. Arca bágyadt, kedélye szomorú s csak át-át villanik egy kis halvány jókedv. — Nála voltam $\frac{3}{4}$ i-ig. 4 óra után ismét hozzája mentem. Olvastuk „Zrínyi”-t. Később jött a ténsasszony és Teréz kisasszony, $\frac{3}{4}$ 7-kor Antóniával színházba mentem. („Peleskei nótárius.”) Mellette ültem. Színházból én kísértem őt haza nővérel. Hazaérkeztekor rosszul érezte magát. Nyugodalmatlan éjszakát!

27. *Hétfő.* Déli 12-kor jöttem hozzájuk, de Antónia még nem volt otthon. Orvosnál volt, mamájával. Néhány perc múlva hazaérkeztek. — Kedves kis betegem! . . . Délután 5-kor már ágyban találtam. Nála voltam $\frac{1}{2}$ 9-ig. Meghívott holnap délelőttre.

28. *Kedd.* 11 után valamivel nála voltam. Szíves volt nagyon! Ott voltam 3 óráig. — $\frac{1}{2}$ 5 előtt ismét hozzámentem. Miután azonban „ördög Róbert” adatott, 7-kor el kellett válnom az én kedves, kedves betegemtől! Szegény Antóniám! Sokat szenvedhetsz nagyon! — — —

29. *Szerda,* $\frac{1}{2}$ 11 után hozzámentem. Ő, természetesen, az orvos rendelése folytán még fekszik. Ma nagyon rosszul lehetett, mert ily komolynak ritkán láttam betegsége alatt. Nála voltam 3-ig. Délutáni $\frac{1}{2}$ 7-kor ismét nála voltam. Még mindig nagyon szomorú. Ott voltam $\frac{3}{4}$ 10-ig. -----

30. *Csütörtök.* Meglátogattam $\frac{3}{4}$ 12 óraker, — utolszór! Oh, minő szép volt e látogatás minden perce! — ő, szegény, beteg volt nagyon! Sokat szenvedhetett. — Mit írjak mást e napról, mint azt, hogy legnehezebb napja volt életemnek. Perceit e napnak — ha századokig élnék is — sohasem felejténém! Oh, hisz ilyen szépnek sohasem láttam őt! Mint szenvedő beteget hagytam el $\frac{1}{2}$ 4 után; elhagytam, hogy egy évig viszont ne láthassam! Hogy még jobban tanuljam szeretni őt most... Midőn már nincs reám nézve!

A PÁLYA KÜZDELMEIBEN

I.

Mikor harmadéves növendéke voltam a tanodának, néhány-szor fel is léptem a nyilvánosság előtt, iskolai előadás keretében a budai Várszínházban. Ez azonban nem elégített ki. Többre vágytam. Jó gyakorlótérül kínálkozott az akkor bukó-félbén levő „István-téri színház”. Itt csaknem nap-nap mellett játszottam, más és más szerepet tanulva és ha egyebet nem is értem el vele, de némi otthonosságra tettem szert a színpadon. Ennek a gyakorlatszerzésnek véget vetett a színház leégése 1874. január hó 1-én.

Február hóban a kolozsvári színház titkára Pesten járt és szerelmes színészt keresett. Szigligeti engem ajánlott neki. Így kerültem a kolozsvári színházhoz. Mielőtt elindultam, búcsút vettem a hivataltól. Számtanácsosom előtt serkedező bajuszom nélkül jelentem meg. Tisztelettel bejelentettem távozásomat és megköszöntem tapasztalt jóindulatát.

— Hát hová megy? — kérdezte.

Ekkor kipattant az eddig őrzött titok. Mikor meghallotta, hogy színész vagyok és elszerződtem, úgy nézett rám, mint aki nem érti, hogy mit beszélek. Úgy meglepődött, hogy nyilván azt hitte, az elmém megzavarodott.

— De hát meggondolta, hogy mit cselekszik? Éppen a napokban akartam fölterjeszteni kinevezésre III. osztályú számtisztnek. A jövőjét játsza el e meggondolatlansággal!

Akkor még nem tudtam, hogy a komoly munkát végző magyar színész jövője sem külön, mint a III. osztályú számtiszté.

1874. május hó elsejétől kezdve a kolozsvári színház tagja lettem. Másodikán léptem fel „Júlia” című francia drámában, mely Prielle Kornélia vendégfelléptével adatott.

Kolozsvár abban az időben kezdett ébredezni százados álmából. Két évvel előbb nyílt meg vasútja és az egyeteme. Vízvezetéke még nem volt. Egy helyről hordták a városba szét az ivóvizet. Kövezete kezdetleges. Sokféle hiányossága mellett kitűnő volt a több mint ötvenéves múltú állandó színháza. Nagynevű színészelőink gyakorlóiskolája volt ez kezdetől fogva. Ide küldött Szigligeti engem is gyakorlatszerzésre.

A kolozsváriak kegyükbe fogadtak. A társulat is jó erőkből állott, élén E. Kovács Gyulával, a nagy ambíciójú és poétalelkű színművésszel. Működésem első éve két jelentősebb sikert hozott. Az egyik a „Don Carlos” címszerepe, a másik Czakó Zsigmond „Végrendeletében Táray szerepe volt. Mint fiatal színészt a szerelmes-szakmára fogtak be. Ezt a szerepkört egy kissé egyhangúnak találtam örökös alanyiségával. A fiatalság túlfűtöttsége tombolt bennem. Többre vágytam, arra nem gondolva, hogy a többhöz — több tudás, gyakorlat és beérés kívántatik, mint amennyivel én rendelkeztem. Erre is rájöttem hamarosan. Sztupa Andor szegedi direktor szerződési céllal vendégszereplésre hívott. Fellépő szerepül Bánkot jelölte ki. Az öntelt fiatalság nem fontolgat, nem veti össze képességét a ráváró feladat nagyságával, hanem nekivág bátran, merészen. Játék közben oly érzés fogott el, mintha a föld színéről a ház tetejére ugrottam volna. Mikor Bánk köntösét magamra öltöttem, úgy találtam, hogy annak súlya nyom, pedig ez csak a köntös. Mi lesz majd a szereppel? Vesztemre éppen most kellett eszembe jutnia Katoná szavainak, ki hangsúlyozottan mondja: „Bánkom, kinek léptei alatt reng Magyarország!” Meg lettem volna elégedve, ha huszonegyéves léptem alatt a színpad reng, nem az ország.

Az első felvonáson átvergődtem, úgy-ahogy, ámbár a talajt ingadozni éreztem. Aztán, amint a szerep nőtt, olyan arányban kezdtem fogyni én. A teljes holdfogyatkozás már a darab vége előtt bekövetkezett. Mint valami tépett rongy, hevertem Melindám holtteste mellett. Olyan kicsivé örölt a

szerep, hogy Somának képzeltem magamat, a Bánk kisfiának. Taps ugyan volt így is, de e naptól kezdve nagyot esett előttem a taps értéke és nem látok minden karzati nézőben színházi szakembert.

Egy nagy tapasztalattal gazdagabban tértem vissza Kozsvárra. Ki kell várni az időt a beérésre, addig pedig sokat, nagyon sokat tanulni. Minden szabad időmet a könyvtárban töltöttem és mint rendkívüli hallgató, előadásokat hallgattam az egyetemen. Különösen Ladányi Gedeon, Szabó Károly történelmi és Szász Béla esztétikai fejtegetései kötötték le a figyelmemet. A színpadon nevezetesebb szerepeim lettek: Romeo, Ferdinánd az „Ármány és szerelem”-ben, Fiesco és Gringoire.

Szegedi bukásom megtanított arra, hogy a jellemábrázolás nagy skáláján a magas csúcsokra csak az merészkedjék, kinek megvan hozzája teljes fegyverzete. Az elgondolástól a kiviteleg még így is nagy az út, mely alatt e feladatnak érnie kell. Egy huszonegyéves ifjú a saját tüzétől elvakulva nem láthatja a dolgokat még tárgyilagosan és így nem lehet beérett élet-szemlélete. Érett kor nélkül meg nincs súlya a tragikus hősnek.

Ugyan ki hinné el a huszonegyéves ifjúnak, hogy fellépésével a „Bánk bán” elégedetlenkedő oligarcháit le tudja csendesíteni? . . . Vagy egy hasonlókorú Coriolánusnak, hogy el tudja némítani a zajongó római csöcseléket! Ez legalább is valószínűtlen. És éppen e két alak még egy tulajdonságot nem nélkülözhet: ez az egyéni méltóság. Ritka adomány az életben is, de még ritkább a színpadon. Sem póz, sem nagyképűség, sem semmiféle fogás nem pótolja. Vagy megvan, vagy nincs.

Én huszonegyéves voltam, mikor Bánkot először játszottam és ez mindent megmagyaráz. Ha szobrászmunka ez a sikertelenség, bizonyára több okom lett volna a búsúlásra, mint így volt. Akkor ott látnák ma is az idő beláthatatlan végéig ezt a koraszülött Bánkot, minden jóízű ember bosszúságára.

A színész munkáját a pillanat szüli és a pillanat el is viszi. Sokszor — a színész szerencséjére!

A színjátszást sohasem tekintetem csupán kenyérkereső mesterségnek. Mélyebb értelmét már akkor felismertem, amikor az ifjúi hevület lángja inkább vakította, mint világította lelkemet. Művészi célokat szolgáló eszközt és hazafias eszmék terjesztésére való feladatot láttam benne kezdettől fogva. Hálaosan is köszöntem mindig Istenemnek, hogy kezdettől végig a legnemesebb irányt szolgálhattam pályámon. Az egyik francia író mondja valahol a házasságról: „A legnyomorultabb intézmény, ha nem egyéb, mint két vagyon házassága. De a legfönségesebb, amikor két lélek egyesül.” Ilyesfélét vallottam én mindig a pályámról. Ha a színjátszásból hiányzik a művészi, vagy a hazafias eszme, ágy az nem más, mint közönséges kenyérkereseti eszköz. Ennek a nemesebb irányú hevületnek köszönhettem első színpadi sikeremet, a „Don Carlos”-ban. Milyen boldog voltam, amikor másnap, az előadás után Gyarmathy Miklós, Kolozs megye alispánja gratulált a sikerhez. Az előrehaladásban a második lépés Czákó Zsigmond „Végrendelet” című drámája volt. Az előadás után a színészbéjáró ajtajánál három, előttem ismeretlen ifjú mutatkozott be: Jakab Ödön, a későbbi országos nevű poéta, Indali Gyula, a nagy reményekre jogosító, de korán elhunyt költő és Szvacsina Géza, később Kolozsvár polgármestere. A legnagyobb és felejthetetlen örömet azonban a kevéssel utóbb elhalt jegyesem, Szabó Antónia szerezte, aki szerepemre e néhány szót írta: „Mikor e szerepet ismét játsza majd, jutok-e még eszébe?” A szerepet nem játszottam soha többé. De az ő emlékét ma, hat évtized múltával is híven őrzöm szívemben.

1875 júniusában a Nemzeti Színház két nevezetes tagját veszítette el. Nevüket érdemes emlékezetbe idézni, mert koruknak sokat emlegetett munkása volt mindkettő: ifjabb Lendvay Márton és Réti Mihály.

Lendvayt és művészetét az apa elevenen élő emléke terhelte. Ez az aránylag fiatalon elhalt színművész éppúgy, mint atyja, a szerelmes-szakmakört töltötte be. Azok közé tartozott, akik megjelenésükkel betöltötték a színpadot. Arányos termet, szabályos, férfiasan szép arc, kifejező tekintettel és

olyan hanganyaggal, amely a lelki vihart, vagy az epedő szerelmet egyaránt érzékeltetni tudta. Mint ifjú 1849-ben ott harcolt Buda ostromában és az elsőek egyike volt a vár fokán. Legjobb szerepei közé tartoztak: „Julius Caesar”-ban Antonius, Hamlet, Romeo, a „Báró és bankár”-ban a báró, az „Ármány és szerelem”-ben Ferdinánd. Utolsó fellépte Hamletben volt, amelynek utolsó felvonásában már alig vonszolta fáradt, beteg testét.

Akadnak, akiknek sok kifogásuk volt játéka ellen. Tény azonban, hogy a közönség szerette. Amikor híre ment, hogy a Miklósi-színházban vendégszerepelni fog, már napokkal előbb nem lehetett jegyet kapni.

A halott Lendvayt óriási közönség kísérte a temetőbe. Utóda Nagy Imre lett, akinek éppúgy kellett küzdenie Lendvay emlékével, mint Halminak a Szerdahelyiével.

Réti Mihály, az 1875-ik év júniusának másik halottja, úgynevezett paraszt-színész volt. Az agyafűrt vén parasztkat játszották vele a Nemzeti Színházban. Legjobb szerepe Borbócs volt, a Tóth Kálmán „Nők az alkotmányban” című darabjában. Aki ebben a szerepében látta, az teljesen megismerhette. Ugyanilyen volt a többiben is. Más nem is tudott lenni. Ez az úgynevezett naturalisták közös sorsa. Művészi munkában nem igen erőltetik meg magukat és lassan-lassan a tanulástól is elszoknak. Ha valaki először látja őket, játéku elragadja, mert közvetlenségük megejtő. Ám ha ismételtlen látjuk őket, ráeszmélünk, hogy mindig önmagukat ismétlik. Tűrhető, sőt megnyerő is lehet játéku, ha a néző mosolyával megelégszenek, mint azt Réti tette. De amikor a karzat röhejeért versengenek, közönséges komédiásokká alacsonyodnak.

Általában el lehet mondani: a színház művészi értékét az a művészi törekvés határozza meg, amelyet úgy az egyes, mint az összes kifejt. Ha ez nincs meg, akkor a rendező úgy cserélgetheti embereit, mint a sakkfigurákat. Ilyenkor szokta a közönség is az elmúlt időket emlegetni!

Réti már öregember számba ment, amikor megismertem és játszani láttam. Nem azok közé tartozott, akikben a magyar nép fajszépségét és nemes érényeinek megtesztetését csodáltuk, mint például Tamássyban. Réti maga volt a paraszt-

furfang és csalafintaság. Tóth Ede lelki szemei előtt, azt hiszem, Réti alakja és színjátszási készsége lebeghetett, amikor Gonosz Pistát megírta. A paraszt háziszarkát szinte bajos másnak elképzelni, mint amilyen a Réti figurája volt.

Azok közé a parasztszínészek közé tartozott, akikre rászabták a szerepet a szerzők, mint a szabó az emberre a ruhát. Szigligeti Piros Pistája a „Két pisztoly”-ban, Szigeti József vén bakancsosa, vagy Tóth Kálmán Borbócsa egyenesen az ő egyéniségére illett rá.

Az életben csupa huncutság és furfang volt. Váradi Antal több adatot közölt felőle, Szigeti Józseffel kapcsolatban. Én itt csupán az elmúlásával foglalkozom, amely hasonlatos volt az életéhez. Végét járta Réti a kórházi ágyon, amikor Szigeti József meglátogatta. Nyár felé járt az idő. Arra kérte Szigetit, hogy hozzon be neki néhány erő körtét, amit ő majd idebenn megfőzet befőttnek. Szigeti gyanútlanul teljesítette kérését. Rétinek azonban esze ágában se volt befőttet főzteni, csak meg akarta tréfálni a szomszédos ágyban fekvő cseh muzsikust, aki az alvó betegek szekrényét folyton enniivalóért dézsmálta.

A körtéket úgy helyezte el szekrénye fiókjában, hogy a cseh lássa. Azután fálnak fordult és játszta az alvót. Csak erre várt a cseh, kiszállt az ágyból és nekilátott az éretlen körtének. Másnapra be is fejezte földi pályafutását. Rétit a tette miatt ki akarták tenni a kórházból. Csak azért kegyelmeztek neki, mert már — ő is a végét járta.

Pályatársai közül ekkor látogatták meg őt Nagy Imre, Pintér Sándor és Sántha Antal. Ez utóbbi nagyon félénk ember volt. Tudta ezt róla Réti és a látogatás alatt le nem vette róla a szemét. Amikor búcsúzásra került a sor, remegve kérdezte tőle Sántha:

— Kedves bátyám, mondja csak, miért nézett folyton engemet?...

— Azért öcsém, mert az ilyen halódó ember, amilyen most én vagyok, tisztán látja a jövőt. Csak az egyik szemem van itt, a másikkal odafönn nézdelek már szerteszéjjel s ott láttam fölírva egy táblán elsőnek a te nevedet.

Sántha támoiyogva bukdácsolt le a többiek után a kórház lépcsőjén.

II.

1875-ben halt meg az ifjabb Lendvay Márton. Utóda Nagy Imre lett. Szükség volt még egy szerelmes színészre. Szigligeti, a Nemzeti Színház akkori igazgatója engemet hívott meg. Persze, nem Bánkot játszatta velem, hanem Rómeót és a bárót a „Báró és bankár”-ban. A sajtó elég simán bánt el velem, Szigligeti pedig a vendégszereplés után szerződéssel kínált meg.

Ez a szerződési ajánlat huszonegyéves koromban ért. Nagy kitüntetés volt, nemcsak azért, mert bizony igen nagy dolognak tartották akkor a Nemzeti Színházhoz való bejutást. Megköszöntem Szigligeti jóindulatát, de a szerződést nem fogadtam el. Attól tartottam, hogy ha ilyen ifjan a nagyok közé jutok, esetleg segédszínésznek soroznak be s mint ilyen bandukolhatok az öregkor felé.

Kolozsvárt maradtam és tanultam tovább. Lessingtől és Schlegeltől kezdve napjainkig olvastam a német dramaturg-irodalmat. Megismerkedtem vele, de mint színész, nem sok hasznát vettem. A nagy Shakespeare-szerepeket ez időben kezdtem könyv nélkül tanulni, aminek később láttam hasznát, mert a részletező, boncolgató munka mellett nem kellett már sokat bíbelődnöm a szövegtanulással. Othello, Lear, Coriolanus, Macbeth szövegével ebben az időben léptem szoros barátságra. Később, sok év múlva, mikor magam is játszottam e szerepeket a Nemzeti Színház színpadán, tapasztaltam az előleges szereptudás nagy előnyét, de egyúttal azokat a nehézségeket is, melyekkel a tragikus szerepkör betöltése jár. Ritkán és kevés próbával kerültek színre ezek a darabok. Othellót például 1842. november 10-étől 1904. október 31-ig, hatvankét év alatt összesen ötvenkilencszer adták. A címszerepet ez alatt az idő alatt tízen játszották: Lendvay, Egressy, Ira Aldridge, Komáromy, E. Kovács Gyula, Gámi, Nagy Imre, Ivánfi, Molnár László, Szacsvay. A legszerencsésebb én voltam köztük, mert az ötven előadás-

ból huszonnégyszer játszhattam, de a huszonnégy előadáson nekem is tizenkilenc esztendőre volt szükségem. Ahhoz, hogy Leart harmincyolcszor játszhassam, huszonöt év kellett. A csiszoló munkára kevés alkalom ez. A vidéken való vendégjátékkal sem lehet gyakorlatra szert tenni. A magyar vidéki közönség és az igazgatók nincsenek tragédiákra berendezkedve. A közönség is úgy gondolkozik, hogy elég tragédia neki a mindennapi étellel való küzdelem — a színházban mulatni, szórakozni akar! A múltban Erdély kisebb városai voltak dicséretes kivételek. Itt fogékony és hevülni tudó hallgatóságot lehetett találni. Különösen az örmények körében. Ezek szeretettel fogadták a színészeket és a vendégszereplőket.

A komoly színművészi munkára — a Nemzeti Színházat kivéve — egyelőre még nem érett az idő. Nincsenek meg hozzá a feltételek. Pedig a nemesebb értelemben vett színészi munka a legszebb hivatások egyike. Ha korunk nem kedvez neki, az a kor hibája. A színjátszás nem lehet más, az angol halhatatlan szerint, mint „a század testének tulajdon alakja és lenyomata”. A színpad hú tükre századának. Azt adja vissza, amit belé vetítenek. Ha a világrénddel összeütköző titánok harcát nem láttatja, akkor azok hiányzanak a század palettájáról. Amit most mutat, az szürkeség, züllött erkölcs, romlott ízlés, mely magával ragadja a színpadi művészetet is a köznapiságba, az alantas durvaságba.

1875-ben tisztelgő látogatáson voltam Szigligetnél. Asztalán egy színdarab hevert; Tóth Ede második népszínműve „A kintornás-család” volt. Az ünnepelt szerző e művét Szigligeti már olvasta. A kíváncsiság feszültségével kérdeztem véleményét. Lényegében ezeket mondta felőle: akik a „Falu rossza” után most is a falu földmives-népének légkörében játszó darabot várnak, azok csalódní fognak. Falusi légkörben játszik ez a darab is, természetesen, de új benne az, hogy meglátja, fölismeri a szerző azt az új alakulatot, mely a falusi életbe új emberanyagot vitt bele. A falusi életet színesebbé tudja tenni ezzel a környezettel és pazar új alakjaival. A nyelv, amelyen beszél, keresetlen, egyszerű, mégis erőteljes,

nem egy helyen költői lendületű. Ő a legszebb reményeket fűzi Tóth Ede munkásságához.

Mikor Szigligeti irodájából lejöttem, a színház udvarán találtam Tóth Edét. Nem ismertem személyesen. Szigligeti az ablakból mutatott rá, hogy ott sétál a szerző. Bemutatkoztam. De milyen fájdalmas volt ez az első és utolsó találkozás! Emberroncs állt előttem, kinek a halál még egy kis haladékat adott. A vidéki színészélet, a kisebb társulatok minden nyomorúsága ott ült az arcán. Sok évvel későbbem láttam még egy ilyen arcot a kórház betegágyán, a kiváló költőt, Reviczky Gyulát. Feneketlen nyomorúsággal küzdött Reviczky is. Éjszakáit igen sokszor klubhelyiség, vagy valamely kávéház pamlagán aludta át, dögletes levegőben és füstben. Rendesen megvetett ágyat végre a kórházban talált. Utolsó látogatásom napján írta és olvasta fel nekem a „Számológatom/ találgatom, hogy hány hetem, hogy hány napom van hátra még. . .” kezdetű költeményét. Szívem mélyéig meg rázott a költemény. Csakugyan, már csak napokról lehetett szó ... a földi élet néhány rövid napjáról. . . Nem zúgolódott, nem panaszkodott. Végre tiszta ágyban fekhett és így adhatta vissza lelkét teremtőjének.

Lehet, hogy Tóth Ede agyában is a „számológatom, találgatom”-féle gondolat járhatott, mikor megszólítottam. Lehet, mondom, mert ez a két lélek nemcsak tehetségben, de az élet nyomorúságában is osztozott. Az egyik dalolt, mint a pacsirta a magyar föld búzatáblái fölött a maga véreinek, a másik fajának erényét és hibáit tárta szemük elé színműveiben.

Magyar volt mindkettő. Egyik sem kacsintgatott a külföld felé. Alkotásaik a génusz kisugárzásai voltak. Útjuk, mint a csillagoké.

Megismerkedvén a „Falu rossza” szerzőjével, örömmel tudattam vele Szigligeti véleményét „A kintornás-család”-ról. Láthatóan jól esett neki és hálálkodva említette Szigligeti iránta való jószágát, ami abban is nyilvánult, hogy állásról gondoskodott számára a színháznál és így gondtalanabban szentelhette idejét írói munkásságának.

Azután együtt indultunk el a Budai Szinkör felé, hol az este Odry Lehel lépett föl „A falu rosszá”-ban. Odryt akarta

látni Tóth Ede. Én nem néztem meg az opera legideálisabb megjelenésű Hamlet-személyesítőjét — népszínmű-szerepben. Egyéniségének nemes előkelősége messze járt a Göndör Sándor-féle népies nyerseségtől. A távolság Hamlet és Göndör Sándor közt — úgy hiszem — más számára is áthidalhatatlan marad. Odry vállalkozása is csak érdekes kísérletnek bizonyult.

A Budai Színkör előtt elváltunk és én Tóth Edét nem láttam többé. Pedig de szerettem volna még egyszer megszoritani azt a kezét, amely megírta „A tolonc”-ot és annak a remek kocsmai jelenetét. Négy lélek viharzását festi ott egyszerre, és ehhez hasonlót csak egyet ismerek a drámairodalomban: Shakespeare Lear-jének harmadik felvonását.

III.

Elmerengve a színészi múltban, mely mögöttem van, becses emlék elevenedik föl. Régi, igen régi történet, majdnem hatvan esztendő választ el tőle. Kezdő színész voltam, telve lelkesedéssel a pályám iránt. Egy szép napon több szerepet kaptam egyszerre, azzal az utasítással, hogy ezeket sürgősen tanuljam be, mert a színháznak nagynevű vendége érkezik: Jókainé Laborfalvi Róza. A kolozsváriaknak régi ismerőse volt e név. Szerették, tisztelték, nagyra becsülték és el nem felejtették. Nem felejtették, ezt érdemes külön hangsúlyozni, mert ez volt ennek a kolozsvári közönségnek egyik erénye. Rám, a kezdőre, ez a név kétszeres varázst jelentett. Alig vártam, hogy láthassam.

Rajongó tisztelettel fogadta társulatunk. Vendégszereplése tulajdonképen búcsúzás volt a kolozsváriaktól, akik annakidején tanúi voltak tehetsége fejlődésének. Most, miután a pestiektől már elbúcsúzott, eljött ide is. Még egyszer, utoljára.

A következő darabokban lépett föl: „Macbeth”, „Egy pohár víz”, „Bánk bán”, „Rang és szerelem”. A leszálló napfény ragyogása volt ez, mielőtt a láthatárról végképp letűnik.

Ti balga vén szemek! ^{vak} írjatok még
Ez ok miatt: kivájlak és ledoblak
Arva véretest, melyed öntözök, ^{T. ~~lelőre~~ ^{fel-} ^{jár}}
A földed medvesítui [†] Ennyire [†]
Intodimk hajh! - Te jól van: még maradt
Leányom, a ki - borból snowdabom -
Érered s megengesztel. [†] Ha megbudondja
Felőled erd, körmeivel nyírva meg [†] ^{Tróvil}
Farkasfőadad. Éi megéred ard,
Hogy a birtok, melyed te máis örökre
Lelattnek hittel, újra fölveszem.
Megéred, birtosítlak. [†] ^{Leül, iv.}

Kia a level öcsimhez? kia asanyom. - U;
lora ei tudvited őt aggodalmam felül.

/ ~~szemem~~ ^{szemem} / (az esküvel, irás közben)

Mit? ötvén kisívim egy csapásra

Lear király szerepéből (Szacsvey kezeírása és jegyzetei).

Hangját, beszédét sohasem tudtam elfelejteni. Ez a beszéd zenei szépségű volt, meleg szívből fakadó és művészileg felépített. Sokszor emlékeztem rá vissza színészeim későbbi szakában, mert tőle tanultam meg, hogy a hősnőnek a színpadon nem kell okvetlenül nőstény tigrisnek lennie. Ha még oly lelketlen, szívtelen, kegyetlen nőt kell ábrázolnia, egy szemernyi nőiességgel azért mégis ékitse az alakot, nehogy vadállattá torzuljon.

Hangja öreg korában is, bár megtörten, de tisztán csengett. Gyújtott, mert szívből fakadó melegséggel hagyta el ajkát.

Megjelenése előrehaladt korában is fejedelmi volt. Magas, imponáló alak. Ha kellett csupa tekintély és méltóság. Vagy ha úgy kívánta a szerepe: egyszerű, közvetlen, szelíd jóságú és anyai. Nagy-nagy távolság választotta el a fiát kérlelő Volunniát a „Rang és szerelem” egyszerű asszonyától, Gertrud királyné alakját „A szigetvári vértanúk” Annájától. Vendégszereplését a kolozsvári közönség nagy érdeklődése kísérte és minden egyes fellépését ünnepi estté varázsolta.

Megadatott a szerencse, hogy több ízben elkísérhessem. Bízató, elismerő szava volt színészi működésemről és buzdított a tanulásra, melyre bátran építhetem jövőmet. Ez a bátorság túlboldoggá tett és örömmel tudattam azt szüleimmel.

EMBEREK ÉS VILÁGOK

I.

Azt a kérdést intézte hozzám valaki, hogy miért nem mesélek valamit a színház beléletéről, mikor az olyan érdekes és a közönség is kíváncsi rá. Aki egy életet töltött el a színpad levegőjében, annak bizonyára sok apró megfigyelése maradt meg emlékezetében. Maradt, az kétségtelen. De az a múlté, míg az érdeklődés inkább a jelennek szól. A jelenből én már rég kiestem. De ha benne volnék is, nem óhajtánék úgy járni mondókáim elbeszélésével, mint az Aesopus embere, ki két tarisznyát hordott a nyakára akasztva. Az egyikben, mely elől lógott, a mások hibái voltak. Ezeket mindig a szeme előtt látta. A másikban, melyet a hátán viselt, a saját hibái hemzsegttek. Ezeket természetesen sohasem vehette szemügyre. Nem, nem, a színésznéppel csínyján kell bánni, mert a világ legjobbszívú népe ugyan, de a legérzékenyebb is. Ez azért van így, mert egész életét az indulatok, az érzelmek és izgalmak lázában tölti el. Sokkal jobban és gyorsabban visszhangozik mindenre, mint más halandó. Már Hamlet is ilyeneknek ismerhette őket, mert Poloniusnak meghagyja, hogy a színészekkel jól bánják. Kár, hogy az illetékesek Hamlet e mondatát nem írták fel emlékezésük olyan lapjára, melyet naponként forgatnak.

Az én gondolatvilágom, mint a legtöbb idős emberé, a múlt felé röpdös. Ott szeret időzni és nehezen terelhető vissza ebbe a túlközlő, zajos, automobilos világba. Legalább gondolatban menekülök oda, ahol még más is létezett, nemcsak kartel, konjunktúra, tröszt, szindikátus, részvénytársaság, szövetkezet.

Ákiről megemlékezni szándékozom, olyan egyszerű ember volt, mint sok más. Rosszul mondom: sok másnak kellene olyannak lennie, amilyen ő volt. Ha minden tizedik emberben volna belőle egy adag, más képe lehetne ennek a mi szomorú magyar életünknek. Tudott, sokat tudott, de nem hirdette nagy dobbal tudását, sem kérkedően kirakatba nem helyezte. Aki közelébe jutott és bepillantott eszméi menetébe, az lenyűgözve vágyott vissza társaságába. Állása előkelő, ő maga a megtettesült szerénység. Erőre Herkules, aki azonban a légynek sem tudott véteni. Gondolkozása nyugodt, higgadt, megfontolt, a humor derűjével átszöve, mint amilyen volt a mesteré, ki őt a körösi iskolában tanította valamikor és akitől egy kis poétái vénát is örökölt, melyet azonban csak házi használatra tartogatott magának, mert mint maga írta:

*Nincsen pengő hárfám, nincsen zengő lantom,
Nem búg az énekem bűvös-bájos hangon.
No mert én nem ülök a Pegazus hátán,
Hanem csak számáron, azon is csak sántán,
Nem is írok ám úgy, mely a fület sérti,
Mint a mai költők, hogy fene se érti —
Hányt-vetett szavakkal, — mert most ez a módi.
Hanem egyszerűen, mint hajdan Tinódi. . .*

A vágyat, az óhajt, a kívánatot nála a lehetőség és a kötelesség mindig bölcsen egyensúlyozta. Mint bíró azok közé tartozott, kik a szívet vizsgálják, méltányolván annak minden redőzetét. Nem utazott, nem mászkált a nagyvilágban, de leírásokból ismerte nemcsak ezt a mi földünket, hanem a más világok és bolygók járását és keringését is. Éltető eleme a hazai föld, rajongásának tárgya népe volt. Büszke volt érényeire és mentegette hibáit. Szeretett köztük időzni, oktatta, hol erre szükség volt és azok tapasztalatain maga is szívesen okult. Közbe-közbe azzal szórakozott, hogy egy méhkas, vagy hangyaboly életét figyelte, majd a poros, tikkadt szöcske tisztálkodásában gyönyörködött.

János barátomat — ez volt a keresztnéve — valami bolond szívbaj támadta meg. A délceg ember összeroppant. Árnyéka lett annak, aki volt. De baja csak a testet örölte; kedélye,

lelke érintetlen maradt. Egy napon beállít hozzám és a következőket adja elő:

— Cimborám, hoztam én itt neked valamit. (Ezzel kivesz a zsebéből egy kis csomagot.) Kedves, régi emlékem ez nekem. 1866-ban kaptam a principálisomtól, amikor még ügyvéd-bojtár voltam. Rám bízta és én híven megőriztem. Az én életem már alkonyodik. Arra az útra, amelyre én most megyek, nem visz az ember magával semmiféle podgyászt. Az csak kisebb utazásra való. Az én utamra elég a nyugodt lelkiismeret. Ez pedig csak akkor lesz meg, ha ezt a csomagot biztos kézben tudom. Rád gondoltam. Benned megbízom. Te megőrzöd úgy, mint én negyven éven át megőriztem.

Nem tudtam elgondolni, hogy mi lehet az a fontos csomag, amit csak rám mer bízni.

— János, — szóltam — hol van az megírva, hogy te mégis előbb s nem én?

— Igaz, az egészséges fába is belecsaphat a mennykő. De az ritkább eset, mint a férges gyümölcs lehullása. Ennek egy kis szél is elegendő, hogy lefújja az ágról. Kár erre a szót vesztegetni. Aminek kezdete van, annak vége is szokott lenni. Az emberek azt természetesnek tartják, hogy itt vannak, de arra nem gondolnak, hogy egyszer el is kell innen menni. Én ezzel a helyzettel már rég megbarátkoztam. Minden ügyem rendben van, csak ezt a csomagot vedd még tőlem át, aztán mehetek.

Átvettem, ő pedig a beteg ember lassú lépteivel távozott. Amint magamra maradtam, kezdtem bontani a csomagot. Vagy tíz papírdarabból hámoztam ki a tartalmát. Végre előbukkan belőle egy tenyérnyi nagyságú fatapló, melyet hajdan a pipárgyujtásnál használtak.

Hogy valami tréfás gondolat foglalkoztatja, azt sejtettem és kíváncsi lettem a továbbiakra. Nem kellett soká várakoznom. Néhány hét múlva János megint beköszöntött egy csomaggal.

— Majd elfelejtettem valamit, pedig ez is hozzátartozik ahhoz, amit már elhoztam. Ezt magam csináltattam Kőrösön, mert ilyet másutt csinálni nem is tudnak. Használtam, míg pipás ember voltam, dehát ennek már vége. Ma ez csak

ereklye nálam, körösi ereklye, mit szintén nem akarok akármilyen kézre bízni. Úgy gondoltam, ez is a legjobb kézben lesz nálad. Hogy terhellek, annak magad vagy az oka, mert egészen feléd tereltem a bizalmamat.

És mi volt ebben a második csomagban? ... Egy kostök, amelyet az alföldi ember használ dohánytartónak.

A János látogatásai ezután elmaradoztak. Az út a lakásomig fásasztotta. Bágyadt fényű őszi napokon leginkább a közeli kavicsbányába járt, hol kedvelt Homéroszát olvasgatta. Közéleben egy tehén legelészett és nem zavarták egymást.

Az őszi napok hűvösebbek lettek, beköszöntött a ziman-kós idő. Ez a szobába, betegsége az ágyba kergette. A Kaszás gyorsan végzett vele. Eötvös Károly, ki gyakran fordult hozzá egyben-másban véleményét kérni, búcsúztatta.

Halála után egy hónappal — pontosan így, mert így hagyta meg — eljött hozzám a megbízottja. A tapló és kostök után elküldte János a pipát. Régi, ütött-kopott tajték, melyből több körösi nemzedék élvezhette már a jóféle alföldi szüzdohányt. A pipa átvételét bizonyára mosolyogva nézte valamelyik planétáról.

*

Szerettem mindig a nyílt tekintetű embereket; azokat, akiknek szemükön át a lelkükbe lehet látni. Ha ugyan oda lát az ember, mert nem tudható, hol a székhelye. A nyílt tekintet nem rejteget, nem titkol; a jóság, szeretet, harag, gyűlölet, indulatosság, erő a nyílt tekintetű ember szeméből tükröződik, mert egyiket sem tudja rejtteni.

Bartha Miklóssal Kolozsvárott ismerkedtem meg 1880-ban. A társaság, melyben találkoztunk, politizált. A vitázok közt övé volt a vezérszó, melyet sok tudás, helyes megítélés, meleg hazafiság és előkelő előadás támasztott alá. Mint az erő előtt a gyöngeség, úgy törpültek el mellette a véle vitatkozók.

A színészet ügye is szóba került. Bartha e téren is a szépet, a főemelőt, az eszményit kereste. Úgy vélte, — igen helyesen — ha a színjátszás nem emelkedik művészi magaslatokra, ha nem lángol benne hazafias érzés, úgy az nem egyéb, mint

mesterség. Az ő színésziideálja E. Kovács Gyula, a poétalelkű tragikus volt.

Barthával való találkozásom után nemsokára Székelyudvarhelyre mentem néhány vendéggjátékra, a Váradi-társulathoz. A színészet abban az időben három Váradiról tudott. Az egyiknek „akasztott” volt a mellékneve, mert a szabadságharc idejében állítólag már az akasztófa alatt állott, mikor kegyelmet kapott. A másikat „bicskás”-nak nevezték, mert mindig készen volt a verekedésre. Egyéb nevezetességükről mitsem jegyzett föl a színészet története. A harmadik volt a „becsületes” Váradi, kinek közismert tisztessége szerezte meg a díszes melléknevet. Nagybárá Erdélyben működött kis társulatával, melynek egy része a családtagokból került ki, de akadtak ott érdemes idősebb színészek is, kik a jövőbe vetett vérmes reményükben csalódva, lemondóan viselték az életigát és megadással néztek a holnap elé, mely számukra már mitsem ígért. Meghatottan és szeretettel gondolkodnak rájuk és a színészet minden érdemes hajtóröttjére, kiket mostoha sorsuk nem juttatott öreg napjaikat megvédő révbe. Ismertem néhányat közülük, kik megtörtén és szárnyaszegetten is hittel és lelkesedéssel voltak eltelve pályájuk iránt.

A színpadon ott állt a vendéglő tágas udvarán. Tulajdonosa, a vendéglős, javakorú ember, ki a jó táplálkozás és a szerzésen kívül nem érdeklődött az életben más iránt. A színpadon sem mecénási hajlamból építette, hanem azért, hogy vendéglőjének nagyobb forgalma legyen. A színészet csak annyiban érdekelte, hogy előadás után hány ember fog nála vacsorázni. Néhány vendégszobája volt emeletes házában. Egyet kiutalt számomra. Méltóságán aluli lett volna helyéből kimozdulnia ilyen semmiséggért. Még aznap elutazott és néhány napig nem is láttam.

Folytak a próbák a kis társulattal. Ezek nem voltak híján a derűs jeleneteknek. Az igazgató lakása közel volt a színpadhoz. Az igazgatóné anyaszínésznő és a családja tagjainak, no meg az egész kis társulatnak is a szakácsnője volt. Ha jelenésére szólították be a színpadra, vagy téstás kézzel jelent meg vagy főzőkanállal a kezében. A vidéki kisebb társulatoknál gyakori eset volt, hogy közös konyhán éltek a tagok,

mert ez gazdaságosabb és jobb is volt, mint a váltakozó vendéglői táplálkozás. Az asszonyoknak kellett a főzéshez érteniük, mert megesett, hogy a kocsin való utazás közben az ebédet ott rögtönözték, hol a dél érte őket. A bogrács rendszeren ott lógott a kocsi oldalán. Egyszer az ilyen menetközbeni főzéssel alaposan megjárta egy társulat, — jegyzi föl a színészéd krónika. A Tisza mellett haladtak Miskolc felé. Egy ember jött felénk, hátán hatalmas zsákkal, mely tele volt rákkal. Az alkut a rákokra egy-kettőre megkötötték, A bográcsok lekerültek a szekerekről és nekiláttak a főzésnek. A lakmározás azonban már csak menetközben történhetett. Az út sietős volt, este Miskolcra kellett érkeznük. A kocsis bízatta lovait, de ez a biztatás annál jobban rázta a kocsit. Ennek meg olyan következménye lett, amire nem is gondoltak. A rákevés a rázó szekeren úgy felpuffasztotta mindnek az ajakát, hogy alig ismerték meg egymást. A miskolciak pedig megrémültek tőlük, mert ilyen ajkú színészeket még sohasem láttak. Meglepetésüket fokozta a színlap bérléhiirdetménye, melyről ilyen neveket olvastak: Főző, Borsos, Zöldi, Torma, Babos, Szöllősi, Mustárdi. „Hiszen ez valóságos konyhakert”, — mondták elszörnyűködve és alig lehetett velük elhitetni, hogy a duzzadt ajkak a rákevés következményei.

Váradieknál, mint már említettem, családias együttesben étkeztek a tagok. Én a házban lévő vendéglőben. Ugyanott étkezett a vendéglős családja is, élükön a hazaérkezett gazdával. Ez — szokása szerint kabát nélkül — nekigyürkőzve ült az asztalfőn. Most alig evett: szemét fürkésztve rám meresztette, mintha vizsgálna rajtam valamit. Kezdett már kellemetlen lenni ez a kutató nézés. Végre átszól hozzám:

— Tisztelteti az urat a műnk Miklósunk . . .

— Miféle Miklós?

Olyan szánakozó tekintetet vetett rám, mint aki azt mondja: hát még ezt sem tudod?

— Bartha Miklós, — felelte büszkén, mely feleletből kiért a rártartóság, hogy beszélt vele. — Tekén találkoztunk, nagyon szereti az urat!

Ez volt hát a magyarázata annak, hogy az imént miért vizsgálgatott olyan hosszasan. Nyilván azt gondolta magá-

ban, mi a fenét szerethet ezen az emberen? Közben nyílik az ajtó és belép Udvarhely kedves öreg polgármestere, Solymosi. Azért jött, hogy meghívjon ebédre.

Az én vendéglőszám már akkor felugrott és lekapta a kabátját a fogasról. A polgármester távozása után nemsokára Orbán Balázs és Hentaller Lajos érkeznek. Őket már előzőleg ismertem. Látogatásuk nekem szólt. Orbán birtoka a kitűnő Szejke-fürdővel Udvarhely tőzomszédságában volt. Hentaller mint vendég időzött nála. Ezek után érkezett Ugrón Gábor, őt Kolozsvárott volt szerencsém személyesen ismerni. Jövetelének célja ezúttal szintén meghívás ebédre. Mikor ezek az urak eltávoztak s a vendéglőssel magunkra maradtunk, alig ismertem rá. Az iménti nyersmodorú embernek nyoma veszett. Amit látott és hallott, az egészen átformálta. A figyelem és előzékenység csak úgy áradt belőle egyszerre. Nagy nekihevülésében még azért is bocsánatot kért, hogy nem azt a szobát adta, melyben egyszer Prielle Kornélia volt szállva.

II.

A színpadnak is vannak névtelen hősei. Ott küzdenek ők is a tűzvonalban, a legkeményebb színpadi ütközetben, siker és elismerés nélkül, örökös névtelenségben. A színész élete véget ér a rivalda fényének kialvásával. Másnap más közönség, más színész. Nem törődnek azzal, ami tegnap történt, ők a mit látják és akarják élvezni. Ha ez a sors vár arra, aki tegnap főszereplő volt, akkor milyen homály borul a mellékszereplőkre? Pedig sokszor igen nehéz feladatok súlyosodnak ezekre. Gondoljunk csak Theramenre a „Phaedrá”-ban, a hírnőkre „Medea”-ban, vagy a nevelőre az „Elektra”-ban. Nehéz munka mind a három. Jól megoldva sem terem babért egyik sem és ha rosszul játsszák, a darab sikerét kockáztatja.

Azt mondják, nincs rossz szerep, csak rossz színész. Akik az előbbi állítják, soha nem játszották a felsorolt szerepek egyikét sem. Lelkes színész ezeket a szerepeket sem kicsinyli. De igaz az is, hogy világhíró nagy művészek nem igen kapkodtak eddig rajta, hogy művészetüket ezekben a szerepekben mutassák be.

A nevelőt „Elektrá”-ban én is játszottam. Orestes halálát kell elmondania a második felvonásban, azaz inkább — elhitetni a halál meséjét. Mert Orestes él. Hónapokig készültem a nehéz szerepre. A szöveg betanulása után következett a hetekig tartó hangos tanulás, a nyelvezet megtörésére, a beszéd színezése, végre a próbákon a beilleszkedési törekvés az összesség keretébe. Szóval, mint nehéz munkára emlékezem vissza rá ma is.

Az elismerést még az este megkaptam érte. Nem a nézőtérről, tapsokban. Ott halotti csend kísérte beszédemet. Hanem az utcán, amint a nézők közé vegyülve, hazafelé igyekeztem. Két ember ment mellettem. Az előadásról beszéltek. Azt mondja az egyik:

— Csak azt szerettem volna tudni, hogy mit csaholt az a vén púpos?

Az a „vén púpos” tudniillik — én voltam. De bírálatuk Jászairól sem volt sokkal különb.

— Én nem tudom, — szólott egy elhaladó hölgy, — miért voltak úgy elragadtatva Jászaitól... Egy rongyos ruhában játsza végig az egész szerepet...

Arról, hogy mennyit fáradt, tanult, törte magát, míg munkájával a színpad számára elkészült, ezek a hölgyek nem foglalkoztak, őket csak a ruha érdekelt. Az „ezerfejű” közönség közt sok ilyen akad. Az ilyenek figyelmét hamar eltereli a darab menetéről egy nem várt jelenség, vagy fordulat. Erre világított rá élesen Szigeti Imre, Jászai és én előttem.

„Medea” próbája folyt. A színpad mögött ültünk mi hárman. Abban az időben lett a színház tagja Hegyesi Mari. Fiatal volt és szépsége ragyogó teljében. Kreusát játszotta a darabban. Jászai és ő voltak a színpadon. Jászai elragadtatással mutat feléje és így szól Szigetihez:

— Imre, nézze ezt a gyönyörűséget! Ez a szépség maga félsiker.

— Nem félsiker az, hanem egész siker, — válaszolt rá Szigeti.

— Hogy érti ezt? — kérdi csodálkozó szemmel Jászai.

— Mingyárt megmagyarázom. Maga most hosszú hónapok fáradságos munkájának bemutatása előtt áll. A remélt siker

izgalma sok éjszaka álmát zavarta meg. Végre elérkezik a bemutató, estjéhez. Izgalma percről-percre növekszik. Idegei lázasan feszülnek. A nézőtér tömve várakozó közönséggel. Kezdődik az előadás. Meleg érdeklődés kíséri minden szavát, minden mozdulatát. Ünnepi hangulatban figyel oda minden szem. A siker felvonásról-felvonásra fokozódik, a taps, a kihívás nőttön nő. Magát a boldog meglepődés érzése kezdi átjárni, mert megértő hallgatóságra talált. . . „Mi lesz majd a nagy jelenésem után? — gondolja magában — ha a lelkesedés már most ilyen?” Végre elérkezik az is. A légy zümmögését meg lehet hallani, olyan áhítatos várakozás csöndje üli meg a nézőteret. .. Ekkor kinyílik a középső ajtó és megjelenik Hegyesi. A vakító, a hódító szépség megigéző mindenkit. . . érti már, mit mondok?

Ezekben a darabokban játszani egyet jelentett a biztos bukással. Valahányszor ilyen darabban kellett játszanom (pedig sokat kellett), mindig az az ezredes jutott eszembe, kit egy szemle alkalmával éppen Edelsheim-Gyulay báró hadtestparancsnok előtt ragadott el a lova. Edelsheim-Gyulay rákiált:

— Ezredes úr, hova nyargal?

Az ezredes tisztában lévén a maliciózus kérdés jelentőségével, ezt válaszolja:

— Nyugdíjba, nagyméltóságod!

Mi is tisztában voltunk azzal: ha ilyen darabban kellett játszánunk, a Nirvánába megyünk, a megsemmisülésbe!

III.

1887. szeptember hó 28-án ülte a Nemzeti Színház megnyitásának ötvenedik évfordulóját. Az előadást vacsora követte.

Csiky Gergely azt kérdezte tőlem, hogy megyek-e a bankettre?

— Nem, — válaszoltam.

— Akkor vacsorázzunk együtt.

Befordultunk a „Pannoniá”-ba. Meleg nyári este volt. A közönség a szálló udvari helyiségébe gyülekezett, mi pedig az üres utcai terem felé tartottunk. Menetközben Csiky megjegyezte, hogy ő különben is ide ígérkezett egy társaságnak, ott lesz Görgey Artúr is.

Amint a terembe belépünk, csakis egy asztalt láttunk elfoglalva: azt, amelyet a Csiky társasága ült körül. Hárman voltak: Görgey Artúr, Szigeti József és Karácsonyi Jenő ügyvéd, néhai iskolatársam.

Csiky bemutatott Görgeynek. A tábornok akkor hatvan-kilencéves volt. Szikár, magas alak, kemény arc kifejezés. Fején roppant vágás nyomát láttam. Felejthetetlen hatást tett rám. Szívélyesen nyújtotta felém a kezét. Első kérdése az volt, hogy rokona vagyok-e Szacsvey Imrének, Nagyvárad első népképviselőjének és mártírjának?

— Szacsvey Imre édesapámnak testvérbátyja volt és én unokaöccse vagyok.

— A függetlenségi nyilatkozat aláírása volt vesztének oka, — szolt Görgey.

Szerettem volna megkérdezni tőle, mi az ő véleménye: szerkesztette-e, vagy csak mint a képviselőház jegyzője írta alá a nyilatkozatot nagybátyám? Nálunk, a családban ugyanis fennmaradt a nagyapám és Imre bátyám párbeszédének emléke:

— Fiam, fiam, tudod-e, hogy mit csinálsz most?

Nagybátyám, aki az asztalnál írt, azt felelte:

— Tudom apám: az akasztófámat ácsolom!

Nem kérdeztem meg a tábornokot, mert ő folytatta:

— Persze, a tigris akkor volt a legfalánkabb.

Majd arról kezdett beszélni, hogy a szabadságharc leverése után egy utazó közvetítésével mit izent Haynaunak. Csupa fül volt az egész társaság. Beszéde azonban megszakadt, új vendég érkezett közénk. Mokány, magyarruhás öregúr volt, ki Máramarosszigetről csak azért jött fel Budapestre, hogy jelen legyen a Nemzeti Színház ötvenéves jubileumán, ötven évvel ezelőtt is itt volt, a megnyitáson. A színház ugyanarra a helyre ültette, ahonnan a megnyitáskor

nézte az előadást. Különben Karácsonyi Jenőnek a nagybátyja volt. Az öccse mutatta be Görgeynek. Amint az öregúr a Görgey-nevet meghallotta, egész lényében megrendült. De csakhamar összeszedte magát és keményen vágta ki:

— Hogyne ismerném meg az én vitéz tábornokomat! Még a nótáját is tudom!

És kezdte dudorászni: „A bakancsos akkor csinos...” Görgey fölkelte és meghatottan ölelte át az öreg urat. Maga mellé ültette, én pedig Szigeti József mellé kerültem. Míg amott a régi időkről folyt a szó, addig én nagymesteremmel beszélgettem. Úgy láttam, ő is a mai napon ismerkedett meg a tábornokkal. Első szava ez volt hozzám:

— Mit érzett maga, barátom, mikor kezet fogott velem?

— Azt, — feleltem — mintha egy őszülő Achillel fogtam volna kezet. A szabadságharc tényei, a szereplők viselt dolgai még nincsenek abban a történelmi távlatban, ahonnan tárgyilagos ítélet volna mondható. A két főszereplő még életben van s maga ez a körülmény nagyban befolyásolja az emberek véleményét.

Az asztalbontást Csiky kezdte meg, arra hivatkozva, hogy neki még munkája van ma.

Görgeyt Karácsonyiék kísérték el, Szigeti egyedül ment haza, én Csikyvel maradtam. Csakhamar kisült aztán, hogy miféle munkát kell neki még ma elvégeznie. Akkor fejezte be a „Vasember” című darabját s másnap akarta benyújtani a színház igazgatóságának. Szerette volna azonban, ha előbb én olvasom el a darabot, mert a címszerepet nekem szánta. Már most hogyan eshetik ez meg? Az idő éjjélre járt, a darab pedig az ő lakásán van. Végre is engednem kellett: hozzá mentem aludni, megígérve, hogy alvás előtt elolvasom a darabját. Úgy is történt. Másnap reggel kérdi véleményemet. Nyíltan megmondtam, hogy a két előző felvonást pompásnak tartom, de a harmadik esik, ezt át kellene dolgozni.

Csiky meghallgatta javaslatomat, de nem követte. Még aznap benyújtotta a darabot. Az előadás engem igazolt. Az első két felvonás igen nagy sikert aratott, a harmadik megbukott.

Salvini Tamás negyvennyolceves volt, mikor nálunk utoljára játszott. Férfikora legszebb idejét élte és művészi pályafutásának delelőjén állott.

Megjelenése imponáló. Magas, arányos termet, domború mellkas, erős vállak, melyeken cézári fej nyugodott. Nyílt, magasan ívelt homlok, széles metszésű, beszédes szemek, férfiasan szép és nemes arcél. Hangja erőteljes, érces, minden fokozatán zenei csengésű és kitűnően iskolázott. Az egész ember pedig Hamlet mondására emlékeztetett: „Minden Isten pecsétet nyomott rá, biztosítani egy férfit a világnak.”

Lelki fegyverzetével a géniusz ruházta fel és a saját szorgalma. „Engem a buzgalom vitt előre, — mondja írásaiban. — Lelkiismeretem termékenyítő szava ösztönzött és az élénk óhaj, hogy a művészet félelmes nagy tengerén biztosan hajózhassam.”

Ha Ristorit „Melpomene legkiválóbb leányának” nevezte kora, úgy Melpoméne második fia sem volt különb Salvini Tamásnál. Nem kockázatos és nem túlzott állítás ez, mert minden emberi képességnek van határa. Amit Salvini produkált, az ennek a képességnek a csúcspontján járt. A szerepeibe való beleélés tökéletes. Szellemének fénysugarai színpompások, gazdagok, vakítók, megbűvölők s amellet tiszták, mint a gyémánt sugárzása. Hallgatása épp oly beszédes, mint a szava. Egyénisége fensőséges: arra teremtve, hogy a világbirodalom nagy alakjait személyesítse meg a színpadon. A tragédia-játszásnak örök mintája inkarnálódott meg benne. Három szerepben láttam Salvinit: Othellóban, Hamletben és a „Vadon fiá”-ban. Ez utóbbi Halm Frigyes német író nem éppen nagylélegzetű darabja. Azt mutatja be, hogy a szerelem miként szelidíti meg a természet vad fiát. Ennek az alakulási folyamatnak voltunk tanúi a Salvini megjátszásában. Neki az lehetett célja a szereppel, hogy bemutassa tehetsége és lelki világa sokoldalúságát, mely nemcsak a pátosz magaslatán szárnyal diadalmasan, de a humor és a vidámság mezején is a legbájosabb virágokkal bűvöl el bennünket.

Hamletben a szó szoros értelmében olyan volt, amilyenek Ophelia jellemzi a dán királyfit: „udvarfi, hős, szeme, hangja, nyelve, e szép*!haza reménye és virága, az ízlés tükre,

minta egy szoborhoz.” A dán királyfiban, legyőzve olasz vérmérsékletét, mindvégig Észak borongólelkű fia maradt, felékesítve szerepét a részletekben olyan csillogó szépségekkel, melyeknek leírására külön tanulmányt kellene adnom.

Othello volt a harmadik szerep, melyet tőle láttam. Ha az előbbi kettőben már a csodálat extázisába emelt, ebben a szerepében olyan gondolatokat és érzelmeket váltott ki belőlem, amiknek csak sok évvel később tudtam kifejezést adni.

Ekkor Szent Péter templomába léptem be. A roppant arányok szemlélete, a gigászi építkezés annyira megrendített, hogy a gyönyörűség áhítattá fokozódott bennem és megsemmisülten rogytam térdre. Az előtt, ki az embert teremtette s olyan tehetséget adott neki, amellyel az Ő örök dicsőségének méltó hajlékot tudjon építeni.

A kivételes emberi nagyság ilyen példányát csodáltam én Salviniban. Az embert, aki nagyságával Isten bőkezű kegyelmét hirdeti a többi embereknek. Döbbenve kérdeztem: mit keresek én, porszem, e pályán, melyen ha nem első valaki, hát közel áll ahhoz, hogy utolsó legyen . . . Lelkesedésem, szerencsére, elfojtotta töprengésemet.

Salvini Othellója az élet delén valamivel túljáró, az „évek estelére” hajló. Megjelenése a maga érdemei révén magas polcra emelkedett férfiút sejtet: olyant, kiről elhihető, hogy a zord harci élet volt mindeddig eleme s a szerelem lágy ölet nem ismerte. A velencei tanács előtt csupa méltóság. Desdemónával szemben olyan, mint egy játékoskedvű oroszlán, mely a körülötte forgoló kölykében gyönyörködik. Mi lesz, ha Jágó ebbe az emberbe a féltékenység magját becsempészi? .. És valóban mi lett? Az, amit sem előtte, sem utána soha színházban nem láttam. Mikor a féltés dühöngő orkánjában Jágót megragadja, az emberek iszonyodva emelkedtek fel és húzódtak hátra ülőhelyükön. Ezek közt voltak még az olyan. régi színészek is, mint a Feleky-pár, akik éppen előttem ültek. Micsoda erő az, mely a hallgatóságot így magával tudja sodorni?! Mikor megtudja, hogy Desdemona halálát mily balgán idézte elő, kétségbeesése oly megható, hogy a nézőtér szem nem maradt szárazon. Emberi roncs lett abból, ki egykor Othello vala. Itt a halál valóban megváltás. De ahogyan

azt magán végrehajtja: maga a borzalom. „A régi káosz” visszatért. A halál pillanatában ott áll előttünk a zabolátlan mauretániai, amint késének egy szörnyű rántásával átmetszi a torkát. Olyan megdöbbentő természetességgel cselekszi ezt, hogy a nézőkön rémület fut végig.

Amerika egyik városában történt, hogy a nézők, abban a hitben, hogy csakugyan átvágta a torkát, kiabálva rohantak ki a színházból, majd ismét visszatódultak meggyőződni, hogy csakugyan életben van-e?

Othello volt — mint maga mondja írásaiban, — a legfárasztóbb szerepe. Pedig ezt kellett legtöbbször játszania. Egy-egy városban tizenötször, hússzor is eljátszotta. Londonban több mint harmincszor, noha itt ismételtén megfordult.

Olyan nagyság előtt, amilyen ő volt és olyan műsor előtt, mint az övé, leomlanak az országok választófalai. Az örökbecsű irodalmi művek az emberiség közkincesei. Ezekkel mindenütt otthonra lel a hazája határát átlépő művész, ha egyúttal igazi nagyság is.

IV.

Gyakran intézték hozzám annakidején azt a kérdést, hogy melyik szerepemet szeretem leginkább?

A kérdés úgy hatott rám, mint amikor egy apától azt kérdik, melyik gyermekét szereti jobban? Hát tehet különbséget az apaszív gyermek és gyermek között? Nem egyformák, az bizonyos! Van köztük jó és jobb, de van rossz és nagyon rossz is. Ugyanaz az eset a szerepekkel. Mennél rosszabb, annál több gonddal és szeretettel kell vele bánni. A parádés szerep ritka, mint az ünnep. Sokszor nagy ára van, mert fölépítése rendszeren fárasztó és a siker nincs arányban a munka nagyságával.

De milyen jóleső érzés az, mikor a rossznak vélt szerep arat az ember sikert. Én sem hittem volna, hogy egy csendes mederben mozgó szerepemmel valaha még vastapsot arassak. Az ilyen taps a színész legnagyobb büszkesége, ha az önként jó és nem volt ingyenjegy, vagy perecosztással megalapozva.

Vörösmarty egyik emlékünnepe „Marót bán”-t adtuk. Lelkes diáksereggel volt tömve a színház. Ezen az estén történt talán először a darabbal, hogy a felvonásközt végigtapsolta a közönség.

*

Olyan színész, aki a tapsokért ne lelkesednék, ritkább, mint a fehér holló. Pedig akadt ilyen, akit erőszakkal kellett a közönség elé tuszkolni. Boldogemlékű Nagy Imre volt!

„A Fourchambeault-család” egyik előadásán viharos taps kísérte játékát, az öccsével való nagy jelenetében. A felvonás végén tombolva hívták a függöny elé. Nagy Imre vonakodott kimenni. Feleky volt az este a rendező. A napos rendezőnek kötelessége volt mindig frakkba öltözve kísérni az előadást, hogy a netáni bejelentést a közönségnek illő módon öltözve megtehesse. Feleky különben az este nem játszott.

A nézőtéren zúgott a taps. Viharosan hívták Nagy Imrét. De ő nem hajlott a hívásra. Feleky utána ment az öltözőbe, kérte, kérlelte, de — hiába.

— Barátom, mi a közönség szolgálatára vagyunk itt. Amit az kíván, nekünk parancs. Nem térhetünk ki előle! Ez a parancs rád is vonatkozik!

Feleky a nagy rábeszélésben egyre izgatottabb lesz, észrevétlenül a nagy tükör elé kerül. Ennek alján ott állt egy tégelyben a maszkirozáshoz szükséges zsír. A beszédben nekihevíelve, önfeledten két ujjal belekapott a zsírba, bekente vele az arcát. Csak későn kapott észbe, hogy ő ma nem játszott és fölösleges volt az arcát bekennie.

Tévedésén káromkodott egyet. Nagy Imre pedig nagyot kacagva rajta, engedelmesen ment a függöny elé, hogy meghajtsa magát a nézők előtt.

*

1892-ben Bécsben vendégszerepelt a Nemzeti Színház. Akkoriban színészeti kiállítást rendeztek a Práterben és e célból ideiglenes színházat építettek. Ebben a színházban Európa valamennyi állami, vagy udvari színházának alkalmá nyílt, hogy a maga művészi értékét bemutassa.

A Nemzeti Színház is résztvett ebben a bécsi kirándulásban hat előadással. Színre került: „Bánk bán”, „Közönyt közönnyel”, „Medea”, „A nagymama”, „Constantin abbé” és „Az ember tragédiája”. A *Neues Wiener Tageblatt* kritikájában ezt írta a „Bánk bán” előadása után:

„A művészársaság teljes mértékben kielégítette a legnagyobb igényeket. Elsőrangú művészek: Jászai, Márkus, Szacsvay, Újházi. Alakításuk valóban nagyszerű produkció. Jászai, mint királyné, méltóságával; Márkus, mint Melinda, mélységével ragadta el a közönséget. Természetes lénye, női bája kitűnően érzékítette a magyar nemest. Újházi Tiborc egyszerű szavaival és nagy művészetével szívhez szólt. Valóságos feltűnést keltettek a pazar, ékes, gyönyörű magyar díszöltönyök. Fényük és történelmi hűségük egyaránt bámulatot keltett.”

Bánkot Nagy Imre adta; én voltam Petur. A második felvonás után olyan mennydörgésszerű taps kísérte játékomat, hogy hossza-vége nem volt a kihívásnak. Talán nem vagyok szerénytelen, ha ma, sok évtized után, erről az idegenben aratott sikeremről beszélni merek. Hárman, Gyenes László, Mihályfi Károly és én, aznap délelőtt megbeszéltük, hogy hol fogunk vacsorázni. A színpadról utolsónak én kerültem le azon az estén hármunk közül. Mire a megbeszélt vendéglőbe érkeztem, az egyik hosszú asztal minden helye el volt foglalva. Csupán egy nem: az enyém, szemben Paulayval. A társaság nagy éljenzéssel fogadott. Paulaynak láthatóan rosszul esett, hogy Nagy Imrét nem úgy fogadták Bécsben, mint ahogyan ő várta. Nagy Imre még a „Közönyt közönnyel”-beli szerepét eljátszotta, de miután ebben sem kapott kedvező kritikát, beteget jelentett és elutazott Bécsből.

Paulayt nagy zavarba hozta Nagy Imre elutazása. „Az ember tragédiája” személyzete és minden díszlet Bécsben volt már, a nagy kiadás megtörtént és nincs Ádám. Nem maradt más hátra, hozzám kellett fordulni. Bécsi napidíjam, szemben a Nagy Imre napi száz forintjával, csupán tizenkét forint ötven krajcár volt. Arra hivatkoztam, hogy bécsi tartózkodásomra ráfizetek. Paulay kárpótlásul megadta a Nagy Imre járandóságát, mire maradtam. A lapok a szerepváltozást nem

közölték és így esett meg, hogy egyik-másik lap azt írta: „Ma láttuk Nagy Imrét igazi helyén.”

Itt említem meg hálás szívvel, hogy bécsi tartózkodásunk alatt Gyenes László pályatársammal együtt Thallóczy Lajos vendégei voltunk.

*

A fiatalkor sok irigylésreméltó előnyei közé tartozik többek közt az is, hogy a szerelmet nem kell keresni, utána járni; helybe jön az magától, fölkeres, kínálkozik, üldöz még akkor is, ha menekszel előle. Így van az életben és a színpad világában. Azaz, színészeinkkel még — amúgyabban. Érthetetlen, hogy milyen bűvös vonzóereje van a festett világnak. Talán ebben kell a magyarázatát keresni, hogy előrehaladott korban sem ritka a színház tájékán a szerelmi regény. Azt hiszem, a színészember kapja a legtöbb szerelmes levelet. Lehet az illető apaszínész, jellem vagy komikus szakmában működő, a pajkos Ámornak az mindegy: megkergeti mindet, ha tréfás kedve úgy akarja. A legnagyobb levélostromnak természetesen a szerelmes színész volt, lesz is mindig kitéve! Már a nézőtérről vele érez, hevül a lobbanékony nők zivig.

Az érdeklődést csak fokozza, hogy az illető a színpadon, szerepe szerint — boldogtalan szerelmes. Nagy Imre kapta annakidején a legtöbb levelet; annyit, hogy olvasta is, nem is. Már unta őket és a legtöbbször csak kibontotta, de félredobta.

Egy este ilyen félredobott levél hevert az öltöző asztalán. Az első kíváncsi, öltözőtársa, Újházi volt. Elolvasta, míg Nagy Imrét színpadra szólította jelenése. Elolvasta és ott hagyta. Másik olvasója Bercsényi volt. A levél gyöngéd női kéz írása, tele lángoló szerelemmel. Arra kérte Nagy Imrét, hogy másnap déli fél egykor jöjjön ki a Stefánia-út elejére, a ligetbe. Nagy Imrének eszébe se jutott kimenni.

A két levélolvasó azonban más véleményen volt. Másnap tavaszi verőfény ragyogott. Ilyenkor az öreg kecskék vére is bizserog. A megjelölt órában ott sétált mind a kettő a Stefánia-úton. Találkoznak, köszöntik egymást, de ellenkező irányba menve, igyekeznek lerázni egymást. Messze nem mehettek, mert a találka erre a helyre szólt. Néhány perc múlva ismét

találkoznak. Némi idegességet árul el egyik is, másik is. Mikor harmadszor kerülnek szembe, Bercsényi megkérdezi Újházitól, hogy máskor is szokott-e itt sétálni, vagy csak ma?

— Mindennap itt ebédelek a ligetben. De te, mit keressz te itt ilyen messze az otthonodtól? Te, aki a színháztól is kocsin jársz haza!

Bercsényi ötöl-hatol. A kertelés azonban nem lévén természet, szokott egyenességével tér a dologra:

— Lócsösi, járt kend az este a Nagy Imre öltözőjében és olvasta azt a levelet, mely az asztalán hevert? . . . No, ne is tagadja kend, mert ezért jár most föl s alá velem együtt, hogy megismerje az ismeretlen levélíró. Ne is tagadja kend! Nem nekünk való ez az uraságoktól félredobott rongyokkal való kereskedés. Menjen kend ebédelni, magam is azt teszem. Abrak kell az ilyen öreg csikónak, nem szerelmi kaland!

Magába szállt mind a kettő és követte a jó tanácsot.

Vagyis — várt a legközelebbi alkalomra!

*

Gyulai Pál többször megfordult a régi Nemzeti Színház udvarán. Jó időben az udvar afféle társalgószámba ment. A színészek közt jól érezte magát Gyulai, de évődött is velük, csipkedte is őket alkalomadtán. Egy ízben Szigeti Józsefbe kötött bele.

Shakespeare került szóba, hogy mennyire jellemzően szólataltja meg alakjait. Shakespeare emberei életkoruk szerint, műveltségüknek megfelelően beszélnek, és sohasem fölöslegesen. Beszédük érdekes, színes, jellemző.

— Vegyük csak például azt az öreg juhászt, akit az úr játszott tegnap! Micsoda frappáns mondás az, amit a fiának mond: „nem ember a fiam, hanem úr”. Hát belecikázik-e egy ilyen gondolat a mai drámairók agyába?

— Nem mondja azt Shakespeare sehol, az egész „Téli regé”-ben — válaszol Szigeti.

— No, tessék, hát csak így tudja az úr a szerepét, hogy mára már elfelejti, amit az este mondott a színpadon?

— Igen, én mondtam, mert beleillőnek találtam abba a jelenésbe. Ha hibáztam vele, az én hibám. De ha sikerült a

rögtönzése — és úgy látom, sikerült —, akkor az enyém az érdem.

A gyorsan elsiető Gyulai ezúttal adós maradt a válasszal.

V.

A régi Nemzeti Színház bérházépületében revolverlövés dördült el 1893. szeptember 5-én. A színház körülrajongott hősszerelmesének, Nagy Imrének életét oltotta ki a golyó.

Úgy hírlett akkor, hogy másnap párbaja lett volna. De ő ezt nem várta be; önként ment a halálba. Rávallott ez a csupaideg emberre, aminő ő is volt. Meghalni, erre minden percben készen volt. De huszonnégy órát bizonytalanságban tölteni, unalmas várakozással — erre már nem volt képes.

1893. szeptember 5-én próbánk volt a „Kegyenc”-ből. Ő volt a darab rendezője. A próbán pontosan megjelent, semmiféle izgalom sem volt rajta észlelhető. Talán egy kissé szófukarabb volt a szokottnál. Estig nem láttuk azután. Esténként — ha nem játszott — a színház udvarán szokott föl s alá sétálni. Így volt ez estén is. Nyolc óra körül járt az idő, amikor sétáját abbahagyva, fölsietett lakására; ez a bérház negyedik emeletén volt. Ettől kezdve nem beszélt többé senkivel, csupán az inasával. Ettől tudtuk meg, hogy csaknem éjfélig levelek és másféle írások elégetésével töltötte az időt. Háromnegyed tizenkettőre járt az idő, amikor inasát elküldette legjobb és leghívebb barátjáért, Krajtsik Ferenc dr. képviselőért, azzal az üzenettel, hogy azonnal jöjjön hozzá. Míg az inas odajárt, elkövette végzetes tettét. Előbb ciankálit vett be, de ugyanabban a pillanatban a halántékához szorított pisztolyt is elsütötte. Amikor Krajtsik megérkezett, Nagy Imre már holtan feküdt a tükör előtt.

Másnap reggel próbára gyülekeztünk. Meglepve láttuk a színház homlokán a gyászlobogót. Mindnyájunkat megdöbbenített a hír.

A régi színház udvarán tárgyaltuk a gyászos esetet. Tíz óra tájt érkezett az udvarra Paulay igazgató Kaffka Lászlóval Gödöllőről. Amikor Paulay megértette, hogy kiért van kítűzve

a fekete zászló, maga elé bámult, csaknem leesett ajakkal.

Néhány hónap múlva követte a halálba kedvenc tanítványát ő is.

Nagy Imrével a legédesebbszavú amorózó tűnt el a színpadról. Hangja a szerelem megejtő zenéje volt. Daliás megjelenése megvette a szíveket. A színpad és annak esti világitása általában növeli az illúziót. A jelentéktelent is előtérbe hozza, felhívja rá a figyelmet s — kivált, ha nőről van szó! — sok esetben oly csábítóvá teszi, hogy a férfinép, mint éji bogár a villanyfénytől, nem tud tőle többé szabadulni. Nagy Imrében minden kellék meg volt, amivel hallgatóit lebilincselhette. A nők rajongtak érte. Mint nős embert, a lakásán is fölkeresték és elárasztották leveleikkel. Felesége, Benza Ida, ennek folytán kapott szívbajt. Ez vitte korai sírjába.

Ha Nagy Imre ma élne, hajlott agg volna. Ilyennek őt el sem lehetett képzelni. A dalos madár nem hosszú életű. Élete szép, de rövid. Ha szobrász volnék, nem Herkulest vagy Apollót mintáznám őróla, hanem Vénusz kedvencét, Adonisz. Vagy még inkább a szirének dalát hallgató Nárciszt.

*

Vőlegény volt Faludi Antal, öltözködésre mindig nagy gondot fordított, de mint vőlegény, a legújabb divatot hajszolta. Divat volt azon a télen a zsinórral összefűzhető télikabát. A színháziak közt neki volt először effajta kabátja. Persze, szemet szúrt mindnyájunknak. El is lón határozva azonnal, hogy a kabátot megrézfáljuk. Aznap este a „Bánk bán”-t adtuk, Faludinak csak az ötödik felvonásban volt szerepe. Bercsényi meg én hozattunk egy kétforintos óriási lakatot. Bercsényi, mint Biberach, a harmadik felvonásban végezte szerepét. Én, mint Petur, a negyedikben végeztem. Amint az ötödik felvonás kezdődött, Faludinak már a színpadon kellett állnia. Mi Bercsényivel ketten szabadon garázdálkodhattunk Faludi öltözőjében. Belakatoltuk a két „slinglit” egybe úgy, hogy az óriás lakat félig kilátszott a zsebből a mellén.

Aztán, mint akik jól végezték dolgukat, vacsorára mentünk a Bercsényi vendéglőjébe, hová Faludi is rendszeren eljárt. Most is eljött az előadás után. Sápadt volt az izgalomtól.

Mi ketten részvétellel érdeklődtünk és kérdeztünk izgalma okát. Faludi a haragtól reszketve előadta, hogy új kabátját összelakatolták, nem tudta fölvenni, csak akkor, amikor Tóth Imre rendező kulcsot adott hozzá. (Ezt a kulcsot mi hagytuk hátra Tóthnál, hogy kéznél legyen.)

— De — szólt Faludi — tudom ki volt a tettes, le is számolok vele holnap és elveszem a kedvét az efféle tréfáktól. A menyasszonyom és családja majd egy fél óráig várakoztak rám a hidegben.

— De hát ki volt az? — kérdeztük Bercsényivel egyszerre.

— Ki? Hát ki lehetne más, mint az a Mefisztó, az a Lucifer: Gyenes! Majd leszámolok vele holnap.

Másnap reggel „Julius Caesar”-ból volt próba. Gyenesnek és nekem már a próba elején ott kellett lennem. Faludinak csak az ötödik felvonásban volt dolga, de azért korán ott volt ő is. Gyenest én mindenről értesítettem. Faludi a színpalak közt sétált föl s alá, haragos tekinteteket vetve Gyenes felé. Jelenése után odalép hozzá Gyenes és azt mondja neki:

— Mi bajod velem? Ha megsértettelek, rendelkezésedre állok. Elintézhetjük az ügyünket annak rendje és módja szerint.

Faludi megvárta, míg kijövök a színpadról.

— Kérlek — szólt —, úgy látom, ebből a csacsiságból még párbaj lehet. Téged választalak az egyik és Mihály fit a másik segédemnek. Intézkedjetek belátástok szerint.

Gyenes két színházon kívül álló urat nevezett meg segédeknek, beavatva őket az ügy tréfás háttérébe.

Folyt a tárgyalás két napon át. Faludinak úgy mondtam, hogy valószínű a pisztolypárbaj. Mikor Bercsényi ezt megtudta, így szólt az esti kártyajátzsma közben Faludihoz:

— Tónikám, ha úgy van a sors könyvében megírva, hogy te holnap este ilyenkor olyan hideg légy, mint a fagyalt, jelenj meg álomban és mondj nekem három lutriszámot: ha te nem is, legalább én boldogulhassak ebben a hitvány világban.

Párbajra azonban nem került a sor. A segédek kölcsönös magyarázkodással megegyeztek abban, hogy vérontásra nincs ok.

Hónapok teltek el. Beköszöntött a tavasz, s Faludi Tóni barátommal elmentünk a műtárlatra. A kiállításon szembejön velünk Takács Lajos egyetemi tanár. Odaszólt Faludinak:

— Hát ez az a télikabát, amelyet ma megénekelnek a *Neues Pester Journal*-ban!

Faludi nem volt többé kíváncsi a képekre. Rohant a legközelebbi trafikba *Neues Pester Journal*-t venni. Ott még az is meg volt írva, hogy — a főimposztort választotta segédül.

Rámnézett s csak ennyit mondott:

— Hát — megint te voltál?

*

Faludi Antalról sok tréfát jegyzett fel a színház vidám krónikája: tréfát, melyet ő eszelt ki és tréfát, melyet az ő rovására mások eszeltek ki. Nem volt ő első sorokban harcoló katonája színésztársaságunknak. De azt a helyet, ahová sorsa állította, emberül betöltötte. Mindnyájan szerettük, sokat évdünk vele és a visszavágásban egyikünknek sem maradt adósa. Színjátszási vágyait a Nemzeti Színház deszkáin nem tudván kielégíteni a múltban, szülővárosába tért vissza nyáron s a nagyváradai színkörben tetszés szerint játszotta a nagy szerepeket. Régebben divatos darab volt a „Szegény ifjú története”. Faludi föllépett a címszerepben. Az előadáson jelen volt egy hajdani tanulóvárosa is. A vendéglőben együtt vacsoráztak este. Az előadásról beszélgetve, kérde régi pajtásától:

— Tetszett a játékom, pajtás?

— Tetszett — felelte emez —, de tudod, ha én úgy kiabálok, mint te, akkor én ütök is ...

*

Fiatal éveiben egy télen át a pécsi színház tagja volt. Ott nagyobb szerepeket is játszott s nagyon kedvelték. Erre visszaemlékezve, már mint a Nemzeti Színház tagja, ellátogatott Pécsre is. Magával hozta Budapestre a babérkoszorút is, melyet ott kapott és hónapos szobájában, az ágya mellett, a

falra akasztotta. Mikor a mosónő másnap reggel bejön, azt mondja neki:

— Kerestem az úrfit már tegnap, de nem volt itthon.

Közben tekintete a koszorúra téved.

— Ahá, temetésen tetszett lenni, úgy-e? . . .

*

A kilencvenes években az volt a szokás, hogy a Nemzeti Színház tagjai hetenként egyszer, szerdán, vacsorára gyűltek össze a színház bérházában, a Szikszay-vendéglő elsőemeleti helyiségeiben. A vacsora után táncra perdültek a fiatalabbak, az idősebbek pedig egy pohár bor mellett szórakoztak. Faludi egy ízben az öreg Szigeti József asztalához került. Szigeti rendkívül kedves tudott lenni —, ha akart.

— Hát leülhetne tán az én asztalomhoz, kedves pályatársam, aztán koccinthatna is egyet velem, ha meg nem sértem.

Faludi határtalan boldogsággal ragad meg egy poharat és koccint Szigeti Józseffel.

— Különb: mit magázzuk mi egymást, kedves művész-társam? Mindjárt tizenkét óra, hát gyertünk át a holnapi napba „per te”!

Megitták a „brúdert”, aztán megindult a tegeződő szóáradat mindkét részről.

— Láttalak, pajtás, a napokban, amint kihoztad azt a tálat a színpadról — szólt Szigeti —, no, nincs az a művésze a világnak, aki ezt utánozni tudná, örülök is neki, hogy ilyen nagy művész kitüntet a barátságával.

— Ne szerénykedjél, cimbora — vág vissza Faludi —, te sem vagy kutya; meg lehet téged is nézni egy-egy szerepedben.

És folyt a diskurzus ebben a hangnemben éjfélután 1 óráig. Egy óraker feláll Szigeti az asztaltól és elköszön Faluditól:

— Most pedig — Isten áldja magát, öcsém!

VI.

Szigeti Imre, a nagy József öccse, ismeretes volt találó visszavágásairól. Mindnyájan tudtuk róla, hogy gyöngéje, ha a halált emlegetik előtte. Egyik, ma már elköltözött pályá-

társam szeretett kotnyeleskedni a nálánál sokkal idősebbekkel. Délelőtt a régi színház udvarán beszélgetek Szigetivel. Ez, két kezét mellén összefűzve, állt szembe velem. Az ujján gyémántos gyűrű, mely szikrázott a napfényben. Kotnyeles kollegámat mindaz vonzotta, ami drága és csillogó volt, éppúgy, mint a villanyfény az éji bogarat. Amint megpillantja a gyűrűt, kettőnk közé lép és így szól Szigetihez:

— Lássá, kedves Szigeti úr, ön nekem nagy szívességet tehetne.

— Örömmel, kedves barátom. És mi volna az?

— Ha meghal, rámhagyhatná ezt a gyűrűt.

— Azt nem, kedves barátom! De azért. . . gondoskodtam magáról.

— Hogyan?

— Az elmúlt nyáron vendégeim voltak ebédre svábhegyi nyaralómban. Maga is ott volt, barátom.

— Igen.

— Talán emlékszik a masszív, nehéz ezüstkanalakra is, amivel a levest ettük.

— Igen.

— Nohát, akkor eltűnt a tizenkettőből egy. Úgy rendelkeztem, hogy halálom után adják át magának, barátom a tizenegyet... Hadd legyen együtt megint mind a tizenkettő!

Kotnyeles pályatársam, ki éppen nem volt ügyetlen a visszavágásban, Szigetinek ezt a vaskos tréfáját soká megemlegette. Annyi bizonyos, hogy a halálról többé nem beszélt előtte.

*

Mikor Jászai vasszorgalommal foglalkozott az angol nyelv tanulásával, az angol szavak szabatosabb kiejtését sürgette a színpadon. Egyszer az „Essex gróf”-ot próbálták. Van ebben a darabban egy szereplő, kinek neve Jonathan. A királynő komornyikja. A nevét eddig úgy ejtették ki, ahogy írva van. Jászainak kifogása volt ez ellen. Az angol ezt a nevet „Dzsonetszn”-nek ejti ki. A komornyikot Szigeti Imre játszotta.

— Jól van — szól Szigeti —, mondjuk Dzsonetszennek! A fő az, hogy mindnyájan egyformán ejtsük ki.

Következett az előadás. A negyedik felvonásban Erzsébet királynő, akit Jászai személyesített, a színpad baloldalán, az előtérben állva, kiszól a nyitott ajtón:

— Jonathan.

Szigeti ott állt az ajtóban, várva a jelenését. De amint a Jonathan szót hallja, megtorpan. A színpad közlő tegegetett be a színpadra, mintegy kérdezve: hát mégis Jonathan és nem — Dzsónetszn?

Jászai észrevette a tévedését, de azon most már nem változtathat. Újból így hívja hát:

— Jonathan!

Miután indokolatlan szünet nem állhat be, végre belép Jonathan, vagyis Szigeti. Két kezével magára mutatva kérdezte a királynőtől:

— Engem tetszett érteni, felség?

Jászai volt az egyetlen az este, aki nem úgy ejtette ki a szót, mint ahogyan másoktól követelte.

*

Újháziról azt mondta Jászai posthumus könyvében, hogy előadás közben így nyilatkozott társai előtt:

— Ne féljeteK, tizenegy órára vége lesz minden gyalázatnak.

Igaz, hogy ezt mondta. De hogy mikor, milyen alkalommal és miért mondta, azt a könyv elhallgatja.

Az történt ugyanis, hogy Jászai nagyon erőszakolta egy darab előadását. Az igazgatóság csupán Jászai kedvéért vette azt elő. Botrányba is fűlt az előadás. Újházi játszott a darabban és mikor másodízben megjelent a színpadon, indokolatlan derűtség fogadta. A hadtestparancsnok, aki ott ült az első sorban, a tömeg hangulatától elsodorva, maga is hangosan szólt oda a szomszédjához:

— Der Kerl ist schon wieder da!

Szóval, botrányos eset volt bíz az! Ekkor csitította Újházi az izgatott társakat e szavakkal:

— Ne féljeteK, gyerekek: tizenegy órára minden gyalázatnak vége lesz.

VII.

Voltam én is földbirtokos, ötszáz négyszögöl szántóföld tulajdonosa. De mikor eladtam, még akkor se volt az enyém. Csak a huszadik részlet fizetésénél tartottam. Akitől vásároltam, örült rajta, hogy eladtam, mert utódom egy összegben fizette ki a hátralékot.

Tíz évig volt az enyém. Vagyis: tíz évig hittem, hogy az enyém. A valóságban az eladóé volt az utolsó napig. Én csak bekerítettem a telket, házat építettem rá, kertet varázsoltam a szántóföldre. Amikor így mindennel készen voltam, jöttek a velejáró örömök, amikre azonban nem voltam elkészülve. Először is betörtek a pincémbe, amelyet jó magyarádi borral szereltem föl. Sorra kóstolta a betörő és nyitva hagyta a hordók csapjait. Tanulmányútján tette azt a fölfedezést, hogy a házban senki sem lakik. Tapasztalatát újabb betöréssel gyümöcsöztette, amelynek a központja már a lakás volt. Amit fölnyalábolhatott, azt elvitte. Sokat nem vihetett, mert Szentmihályról az éj leple alatt még haza kellett gyalognia az Angyalföldre, ami jó kétórás út. A betörőt elfogták, engem is értesítettek és fölszólítottak, hogy menjek ki Újpestre és nézzem meg, hogy a sok lopott holmi közt nincsen-e tőlem is valami. Kimentem. A szoba közepén, nagy halom lopott holmi mellett ült a tettes. Csupa lim-lom.

— Hát érdemes — szólok hozzá — ezért a sok semmiért olyan nagy utat tenni éjtszaka?

— Nem én voltam — hangzott a rövid válasz.

— Tessék neki egy cigarettát adni — szólt a rendőr —, majd megindul a kereplője.

Adtam és újból kérdem:

— Hát érdemes ezért betörni?

— Hiszen, ha az ember azt tudná?! ... — felelte nagy őszintén.

*

Néhai Ivánfi Jenő, ez az igazi bohémszínész, száz forintot ajánlott fel az immár ugyancsak néhai Faludi Antalnak, ha a kispesti színtársulattal eljátssza Hamlet szerepét. Min-

den fiatal színésznek álma ez a szerep. Minden Shakespeare-tragédia-hős között ez a legkönnyebben megjátszható. Kevés az akciója, de sokat beszél. Valószínű, hogy ez az ok készítette a franciák híres színésznőjét, Sarah Bernhardot is arra, hogy e szereppel megbirkózzék és eljátssza.

Faludi is ambicionálta ezt a szerepet. Készült rá egy életem át. Most végre itt volt az alkalom és ő meg is ragadta azt. Igaz, hogy ez az alkalom nem Budapesten, hanem csak Kispesten adódott. Ámde ő az üstökénél fogta. Ha úttörő elődeink csűrökben, pajtákban játszottak, számára sem lehetett lealacsonyító, hogy Kispesten játssza Hamletet. A feladat dicső, a nézősereg pedig nem finnyáskodó budapestiekből került ki, hanem jólelkű és elnéző kiscesti közönségből. De mindenképp az Ivánfi száz forintja volt a fő hajtóerő.

Az előadás megtörtént. Másnap reggel a színháznál értesültem róla.

— „Óh, hogy nem lehettem ott” — tört ki belőlem a sóhaj.

— „Nagyon leverte volna fenségedet” — szólt Ivánfi.

Mindketten Hamletből idéztünk.

Ekkor lépett be a kapun Faludi. Nagy éljenzéssel fogadtuk. Bercsényi egy sürgönnyel várta, amely állítólag Angliából érkezett. Mindössze ezt tartalmazta: „Shakespeare az éjjel megfordult sírjában.”

Arról nem szólt a távirat, hogy — örömeben-e, vagy bánatában?

**EGY HANYATLÓ KORSZAK
VÁLSÁGAIBAN**

I.

1900. Furcsa nép a színésznép. Zúgolódik, elégedetlenkedik a vezetés ellen, telve van panasszal és a föllebvalóval mégis a csömörletességig alázatos. Keglevich gróf intendás tavaly kijelentette, hogy az újévi üdvözlő elengedi. Nem is volt hivatalos tisztelgés. Az idén sem volt. Am azért egyenkint mind tiszteltek nála. Pedig mennyire gyűlölik! Lehet ilyen inasszellemben művészi célokra törekedni? Van a színháznak három élő nagy büszkesége: Prielle Kornélia, Szigeti József, Feleky Miklós. Magunkat tiszteltük volna meg azzal, ha ezt a három nagyságot üdvözljük újév napján! Dehát, persze, ezektől már nem lehet várni semmit!

*

Ősz óta 45—48 előadást tart havonta a Nemzeti Színház. Majd minden két hétben egy újdonság. Gyári munka, melynek az igazi művészet esik áldozatul. Régibb darabból csak egy futólagos próba, vagy az sem. Tegnap is „Galeottó”-t adtuk Budán, próba nélkül. Pedig a darab márciusban ment utoljára.

*

Az egész műsoron, vagyis két hét alatt, kettőt játszom, így foglalkoztatják az embert, most, legjobb munkabíró idejében. És ez nem is szórványos jelenség működésében. Ha más viszonyok volnának a vidéken, hát lehetne vendégszerepléssel gyakorolnia magát az embernek. De a vidéken meg éppen csak komédia kell, vagy süldő operetté-primadonnák. Ott sem jobb a helyzet. És Magyarországon még színművé-

szetről akarnak beszélni! Irtózik mindenki attól, ami komoly és tartalmas. Ime, tizenhat év óta az ország első színpadán a tragikus szerepkört töltöm be. Jól-e, rosszul-e, de tizenhat év óta játszom ezt a szerepkört. És nincs az a vidéki társulat, hol játszhatnám. Volnék csak fitosorrú kis operette-énekes-no...

*

Az intendánsi állásba rendszeren mágnást ültetnek. Többnyire olyat, aki anyagilag nem valami fényesen él. És mégis, milyen csodálatos magasan hordják a fejüket! Valami hihetetlen lenézéssel viseltetnek annak az intézetnek tagjai iránt, amelynek élén állanak. Mint a felhők, magasan járnak, de nem adnak áldásos esőt, mint azok, hanem elfogják a meleget, melynek felülről kéne sugároznia. Sem biztató elismerés nem várható tőlük az egyesek működése iránt, sem lelkes vezetés a magasabb célok fele. Elzárkóznak egy indokolatlan és érthetetlen gőg sáncai közé és onnan néznek le mindenkit és mindent. Csak a magas fizetést nem, melyet kapnak és a címet, vagy kitüntetést, melyet rendszeren megkapnak. Azért nálunk nem is a színház kérdése a fődolog, hanem az intendáns-kérdés.

*

Egy-két év óta gyanús hírek keringenek Jászai Mari egészségi állapota felől. Mi igaz a mende-mondákból, mi nem, — bajosan ellenőrizhető. Tény, hogy gyakran betegeskedik. Most is heteken át gyógykezelteti magát. A vezetőségnek ez a betegség még kapóra jön, mert nem kell nagyobb szabású darabokat adnia. Annyira szegény a színház ruhatár és díszlet dolgában, hogy az idő szerint — sőt nagy idő óta — botránnyosan kell az efféle darabokban a közönség elé állanunk. A vezetőségnek t. i. az a bűne volt az utolsó tíz év alatt, hogy könnyű, emészthető és olcsón kiállítható darabokat adatott folyton, csakhogy az év végén anyagi eredményt tudjon felmutatni. Ez a gazdálkodás nagyon megbosszulta magát.

*

Az utánunk következő nemzedék, mely a mai kor irodalmi és művészi nagyságaival foglalkozni fog, nagy zavarba jön, ha ezek értékéről kell majd véleményt mondania. Az áru nem lesz arányban azzal a dicsérettel, amellyel mai napság elhalmozzák. Viszont fog találni értékes dolgot, amelyről ma meg sem emlékeznek. Ennek a magyarázata az, hogy ma mindent érdek szerint bírálják el. Ha nem tartozol az érdekszövetkezethez, el vagy veszve! De ha közük állasz, nagy leszel, még akkor is, ha semmi sem vagy.

A napokban a szegedi, újabban pedig a nagyváradi színházi bizottságok emelték fel szavukat az erkölcstelen színdarabok ellen. Valóban, itt is volt az ideje! A Vígszínház és a Magyar Színház e téren már a netovábbig jutottak. Céljuk világos. Miután csak olcsó színészeket és színésznőket tartanak, kikkel magasabb művészi igényeket kielégítő előadásokat rendezni nem tudnak — tehát a perverzitás terére léptek és így csábítják be közönségüket. Valóban szomorú látni, hogy a trágár beszédek, az alig öltözött nőket leginkább a női közönség nézi és hallja nagy gyönyörrel. Ha egy újdonságnak híre megy, hogy nagyon erkölcstelen, bizonyosra lehet venni, hogy a színház zsúfolásig megtelik, nagyobbára nőkkel. Becsületére válik a vidéknek, hogy ez irány ellen onnan szól az első tiltakozás.

*

A Paulay Ede igazgatási korát (1880—1890) nevezték el a Nemzeti Színház fénykorának. Paulay ugyan hamarabb vette át az igazgatást és tovább tartotta meg, de tény, hogy működésének ez a kora kiérdemelte az elnevezést. Az egyes erők a múltban kiválóbbak voltak, de az összeműködés alatta érte el a legmagasabb fokot.

*

Hogy milyen jóindulatú a sajtó a Nemzeti Színházzal szemben, példa rá az is, hogy amíg a Vígszínház selejtes darbjainak jóelőre veri már a nagydobot, a bukást vagy a kétes sikert is nagy sikernek nevezi és zsúfoltságot lát akkor is, amikor nincs, — addig a Nemzeti Színház előadásairól csak nagyon ritkán emlékszik meg. Akkor is inkább rossz-, mint

jóakarattal. Agyonvág mindent és mindenkit. És ha csak egy pár szék üres is, mindjárt „üres házat” lát.

*

Gombamódra elszaporodtak a színésziskolák. Amilyen selejtesek ezek egytől-egyig, olyan az eredmény is, amelyet fölmutatnak. A növendékeket valósággal fogják. Nem az a fő, hogy van-e tehetsége valamely növendéknek, hanem az, hogy mit fizet? Így aztán az utolsó két évtized alatt úgy elszaporodott a színészek száma, hogy tisztos régi színész alig tud szerződéshez jutni a nagy kínálat folytán. A nőknél meg a sok kéteshírű „színésznő” teljesen elveszi a teret az érdemeibektől. Az igazgatóknak fiatal „szállítmány” kell, mert az jobban vonz. A legcsekélyebb fizetésre is elszerződnek, csak-hogy firmájuk legyen.

*

Javult-e a színész társadalmi helyzete azáltal, hogy újabb színházak keletkeztek és így újabb verseny kínálkozott? Nem! A színész ma szánandóbb pária Magyarországon, mint valaha volt. A Nemzeti Színházat kivéve, több új színház maholnap egy konzorcium kezében, lesz már, mely tetszése szerint szabja meg az egyesek értékét és így már eleve kizár minden nemes versenyt. A darabok minősége sem olyan, hogy kiváló erőknél tér nyílnék. Mindenki pótolható máról holnapra. A színész élete csak ideig-óráig van biztosítva. A Nemzeti Színház vezetősége meg éppen visszaél ezzel a helyzettel. Elve: mindenkit függőben tartani, elzárni a teret az egyéni kiválóság elől, nivellálni mindent és így könnyűvé tenni a maga uralkodását. Hogy a színész a társadalomban is számíton, arról szó sincs.

*

A protegáltak! Vannak ilyenek, különfélék. Egyik részt a sajtó, másikat az igazgatói hatalom tolja előtérbe és ezek viszik a hangadó szerepet, legtöbb esetben érdemtelenül és az ügy rovására. De vannak olyanok is, akik nem számítanak mint színészek vagy színésznők és mégis tagjai az ország első színpadának. Bejuttatja őket az úri kaszinó. A színház semmi

hasznukat sem veszi, de az utat elzárják az érdemesebb pályázók elől. Viszont, ha a papának vagy a mamának nincs befolyása, künnreked az esetleg tehetséges gyermek is, mint a komolykészségű és tehetséges György Ilona, ki vidéken ünnepelt erő. Persze, intendánsváltáskor a protekciósok ki-cseppennek. De mindig jut helyükre más.

*

Amilyen a műsor, olyan a játék! Havi előadásaink száma átlag negyvenöt. Miután bérletnek játszunk, hát változatosaknak is kell lennünk. Tehát elég sokféle darabot adunk. Helyes munkafelosztás nem lévén, megesik, hogy többnyire ugyanazok játszanak. Mármost, ha vesszük, hogy ebben az időnyben még többnyire elbuktak az újdonságaink s hogy műsorunk különben is meglehetősen alantjáró, elképzelhetjük a játék értékét. Sok év óta nem volt eset, hogy színházunknak bár egy tagja is valami műszerepet mutathatott volna be. A véletlen folytán műsoron maradt néhány klasszikus darab olykori előrántásával dicsekedhetünk mindössze.

*

Ma már a város atyái hivatalosan foglalkoztak Keglevich intendáns ama tervével, mely szerint az új színház az Erzsébet-térre épülne. Egyhangúlag elvetették a tervet. Nagyon helyesen! A franciák nemzeti színháza mennyivel régiebb, mint a miénk és mégis mennyire ragaszkodnak hozzá. Megszentelt hagyományok fűződnek hozzá, amelyeket azon a helyen, abban a légkörben ápolnak és fejlesztenek. Mi is szép múltra hivatkozhatunk már, amelynek emlékei a helyhez fűződnek. Hogy a jelen nem fényes, annak az okai a vezetők. Nem pedig a régi színház. íme, a bécsi Burgszínház is hova jutott fényes új csarnokában a régi nagyszerű vezetők nélkül! És a mostaninál jobb helyet a Nemzeti Színház számára keresve sem lehetne találni.

*

Nagyon rossz napok járnak Jászaira is. Az a sok főnnevezés, az a sok kicsinylés, amit pályatársaival szemben lépten-nyomon éreztetett, egy kicsit visszaháramlott rá is. Keglevich-csel összekocant s úgylátszik, ennek következtében

alig játszik. Vagy ha igen, nem olyasmit, ami igényeinek megfelelően. No lám, most ő is kénytelen érezni, mit tesz az: mellőztetni! Bezzeg, keresi most a pályatársak rokonszenvét! Most tagadja, hogy valaha azt mondta volna: a színháznál csak őt és Márkus Emíliát kell megfizetni, a többinek pedig vonják le a fizetését. Nagy szerencsétlenség nálunk az is, hogy éppen a vezető elem egy része alig beszámítható. Jászai és Újházi hej besok kárt okoztak ennek a mi szegény színházunknak! Amint magánügyeik nem az ő túlhajtott követelményeiknek megfelelően folytak, rögtön kürtölve hirdették a színház hanyatlását és leócsárolták a vezetőkkel együtt pályatársaikat is.

*

1900. I. 25. Úgy járunk-kelünk a színház tájékán, mintha valamennyiünk orrávére folyna. Senkisésem tudja, hogy mi lesz. Hírek szállingóznak, melyek csak arra alkalmasak, hogy a rémületet növeljék. Jót nem vár senki, csak a rossz készülődik. Az intendáns-terrorizmus virágkorát éli. Mindenkit remegtetni, ez a főelv. Ne érezze magát senki biztosnak, de az ő kényétől függjön folyton, ez a szándék. Becsületes munka és odaadó törekvés mit sem ér, ha önérzet jár a nyomában. Neki a színházi törvények nem elegendők, hát készítet most valami új szabályrendeletet, mellyel féken akar tartani mindenkit.

*

I. 26. A színházi törvények ellen több mint egy félszázad alatt nem volt kifogás. Hiszen a létező bajok nem a személyzet hanyagsága folytán keletkeztek, hanem éppen a vezetők ostobasága, vagy rosszassága szülte azokat. Igazán neveltséges, hogy a személyzetet akarják megrendszabályozni azért, hogy rossz a vezetés. Ez a személyzet csaknem kivétel nélkül ma is az, amelynek működéséhez a Nemzeti Színház legszebb sikerei fűződnek. És mégis ezt teszik felelőssé a hanyatlásért. Ostor kellene ide, amellyel az idetolakodó vezető urakat korbácsolják, hogy a színház aztán zavartalanul élhessen feladatának!

*

I. 27. Az Operában orosz táncosnő vendégszerepel most. Bécsből hozták, ahol egy orfeumban táncolt. Olyan lehetetlen ruhátlanságban mutatkozik be, hogy még ez a mi fajtánk is — amely pedig nem egykönnyen botránkozik meg az effélén — soknak találta. És mi lett a következménye? Az, hogy azóta a táncosnő tele házak előtt játszik! És a közönség java-része nőkből áll. Hát így vagyunk! Minél sikamlósabb, erkölcstelenebb valami, a közönségnek annál jobban tetszik. Hihetetlenül léha ez a kor! Erkölcs, becsület, hazafias érzés csak az ajkon van és a látszat számára. De valóban annak lenni oktalanság. Ezt tartja a mai nemzedék. Ha egy-egy új darabról az a hír terjed el, hogy „nem fiatal lányoknak való” — bizonyosak lehetünk afelől, hogy leginkább nőekkel telik meg a színház. El sem mondhatnak olyan vastag erkölcstelenséget a színpadon, mire ők pirulnának.

*

I. 29. Halad az idő. Fölöttem halad. Véghatárán vagyok annak a kornak, amelyben pályánkon még alkothat, építhet az ember. S ezt a nagy, ezt a rohanó időt én múltni hagyom s nézem hova-rohanását tétlenül, mert — tehetetlenül. Hol érvényesülhetek mint drámai színész, ha a Nemzeti Színházban sem lehet már? A vidéken? Hát az mért legyen jobb a Nemzeti Színháznál? Eh, ne panaszkodjunk! Vége! Ami ezután jön, az csak megalkuvás a viszonyokkal. Mert élni csak kell; ha nem magamért, hát a hozzám tartozókért. Alkudjunk hát a sorssal. Immár nagyon olcsó feltételem van: csak a mindennapi szerény kenyér legyen úgy-ahogy biztosítva és — megelégszem. Lelkem szárnyait lenyirbáltam, akár egy udvaron ugráló csókáét. Nagynak fogom látni azt, aki nem az. Alázatos tisztelettel hajlom meg a protegáltak előtt, csak megélnem engedtessek. Mert ezen túl más vágyam nincs. Mi keresnivalóm is volna nekem, ki nem tudok megalkudni azzal, hogy a világ sora nagyot fordult az utolsó évtized alatt. Jó barátokat kell ma elsősorban biztosítani. Barátokat a vezetőkből, a sajtóból. A közönség körében nem volnék elmaradt ember, ha én is beállnék az „Otthon”-isták közé, ha felvételen magamat szabadkőművesnek, lennék genyri, vagy más

oly egyesület tagja, hol a pártfogás melege mégis csak csurran, vagy cseppen. Most bizony a nagyközönség érdeklődését nálunk irányítani lehet. Sőt: kell is! Enélkül hiábavaló minden igyekezet. A művészet olyan, mint a virág: csak napfény és meleg mellett díszlik, anélkül elpusztul. Ezt a meleget, melynek a nézőtérrel kellene átcsapni a színpadra, nálunk csak a szenzációk alkalmával érzi a művész. Ennek pedig semmi köze a művészethez. Egy nemzet színművészetét nagygyá csak a nemzeti alapon álló erkölcs és az előadási művészet fejlesztheti. Erre pedig nálunk rossz napok járnak. Ahol az állam élete maga is nagy hazugság, ott nem szeretik a művészetben sem a nagy igazságokat. Így lévén ezek, mit tehet az egyes az árral szemben? Semmit. Félre kell vonulnia és bevárnia a csöndes megsemmisülést. A lelki már bekövetkezett, a testi sem fog soká késni. A sok keserű veszteség, a csalódások, a mély fájdalmak, melyekben eddig részem volt, azt a munkát végezték, amit a szűz fában. Meddig tarthat még? Hála az égnek, az idő halad fölöttem!

II.

1900. II. 1. A nagy barátságunk vége. ömlengések közt kezdődött, a hazugság táplálta és gyűlölség fejezte be. Jászai és Keglevich félreismerték egymást. Azt hitték, hogy meghazudtolhatják egymást. A gőgös nagy úr (már t. i. születése folytán, mert különben szegényebb a templom egerénél), aki mindent letíporva akart emelkedni, s a szenvedélyes és kétségtelenül nagy tragika, aki sok évi mellőzés után végre azt hitte, hogy érvényesülhet. Jászai hitt a Keglevich nagy terveiben, pedig ennek, úgylátszik, semmi terve sincs, csak a korlátlan uralkodás. Igazsága Jászainak van. Ő dolgozni akar, amaz pedig nem engedi, mert a nagyságokat nem tűri. Azokat nehéz szolgálkává aljasítani! De a hatalom Kegleviché. Jászai tehát megy. Azt írják a lapok, hogy elszerződött a Vígszínházhoz. Ha e hír igaz, Keglevichnek mennie kellene. Másutt legalább elkergetnék. De nálunk? A színház az intendánsért van ...

II. 2. Ma lépett fel Jászai először azóta, hogy elszerződése a Vígszínházhoz nyilvánvalóvá lett. „III. Richárd”-ot adták. A színház zsúfolásig megtelt. Jászait megjelenésekor óriási tapsvihar fogadta, mely jelenésének végeztével annyira fokozódott, hogy a felvonást abba kellett hagyni. Margit királyné különben is utolérhetetlen szerepe. Második jelenése alkalmával ismétlődött az ováció, s ezzel a mai napra véget ért a tüntetés. Hogy azonban a konfliktus még hová fog fejlődni, nem lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy Jászai rossz kolléga, összeférhetetlen természetű. De nagy művész! Keglevich pedig a szó szoros értelmében rossz intendáns. Itt tehát a választás igen könnyű. A művészet érdeke, hogy a Jászai nagyszabású stilizált alakjai ne tűnjenek el a Nemzeti színpadáról. Ezt akarta a közönség is megértetni a mai tüntetéssel. Csakhogy ma még Kegleviché a hatalom.

*

II. 3. Már a lapok is unottan kezdik tárgyalni az ügyet, így állunk. Jászai mellett a színháznál senki. Kenyerét félti mind. Sőt vannak olyan hangok is, melyek elítélik Jászait. Pedig most az egyszer valamennyiünkért szállt síkra. Mert valóban lehetetlen ott egészséges művészi törekvéstről szólni, hol az ügyeket szeszélyek szerint vezeti egy dölyfös kényúr, kinek a tagokkal való érintkezés „nem konvenial”. Ha azok volnánk, akiknek lennünk kellene, egy szálíg Jászai mellé kéne sorakoznunk.

*

II. 4. Kegyelet! ... Ez a szép és nemes, magasztos érzés teljesen hiányzik a Nemzeti Színház tagjaiból. Tizenhat éve vagyok itt. Azóta nem volt rá eset, hogy elhunyt nagyjainkról akár halottak napján, akár halálozásuk napján egy-egy koszorúval megemlékeztünk volna. Sírjaik ma-holnap már jeltelenül hirdetik kegyeletlenségünket. De még az elhunyt kortársakat sem emlegeti senki. Nagy Imre, Paulay Ede, Pinter, Szathmáryné, Halmi. .. Mintha sohasem éltek volna. Itt élnek még köztünk, a nyugdíjállományban Szigeti József és Feleky Miklós. Ki törődik velük? Szégyen, de úgy van; ez a

kor nem ismeri a kegyeletet, csak az érdeket. Akitől már nem várhat semmit, azzal nem is törődik semmit!

II. 6. Hogy milyen végtelen magasból tekinthet le ránk, szegény színészekre Keglevich István gróf intendáns, azt Jászaihoz írt levelének ama pontja engedi némileg sejtetni, melyben írja, hogy neki nem konveniál a tagokkal színházi ügyekben tárgyalni. Én Istenem, hát kivel konveniál? Talán az angol királynéval? Hát nem a tagok vannak erre elsősorban hivatva? Hát nem ezek itt az elsőrendű szakértők? Közvetlenül nem ezek képviselik magát a színházat? Csak nem hiszi Keglevich L., hogy a színház négy fala alkotja a színházat? Hát kiket igazgat ő, ha nem minket? A mi sikerünk nem az övé is? Tán szegyei minket? Hogy neki évi 12.000 forintot keresünk? Neki nem konveniál!!!

*

II. 7. Festetich igazgató nyilatkozatát közlik ma a lapok. Jászai levelének (melyet Szécsihez, a Vígsház igazgatójához intézett) egyik pontja ellen védekeznek. A tragika kikél az elszegényedett mágnás-vezetők ellen. Festetich nyilatkozata szerény, mint az egész ember. Igazsága is van, amikor arról beszél, hogy ő kora ifjúsága óta a színügyet szolgálja, tudása szerint. Csakhogy a Nemzeti Színház igazgatói állásába mégsem a tudása hozta, hanem a protekció. Ezt nem lehet tagadni. Ő mint színész gyöngye volt. Lett belőle hivatalnok a színháznál. Mint ilyenből: Paulay halála után igazgató. Ha nem lett volna mágnás, bizony sohasem lesz igazgató! Hogy különben derék ember, azt senki sem vonta kétségbe.

*

II. 10. Vacsora volt ma Festetich igazgató tiszteletére, mert Jászai múltkori levelében „elszegényedett mágnás”-nak nevezte őt, ki „öt év alatt megőrölte a Nemzeti Színházat”. Gyenes László ebben akkora sértést látott, hogy jónak látta a gyógyírt: egy barátságos vacsora rendezését. Hát erre gyűltek össze tegnap azok, akik mindig és mindenáron lojálisak. Az a had, mely lehetetlenné tesz minden egészségesebb áramlatot. Amiatt, hogy Jászait elveszti a Nemzeti Színház, még a fülü-

ket sem mozgatják. De hogy egy tehetetlen (különben jó emberen) egy kis sértés esett: kész a tüntetés! Brávó! Keglevich is tudomást fog venni róla. Mert ez a demonstráció félig-meddig neki szólt és ezt az illetők javára fogja elkönyvelni. Igen, uraim, az önök szénája rendben lesz. De a színházé nem! Az igazság pedig az, hogy önök együttvéve nem adnak anynyi díszet a színháznak, mint Jászai egymaga.

*

II. 12. Holnap lép föl Szentgyörgyi István a Népszínházban „A cigány”-ban. Nem szerződési célból jött Budapestre ez a törölmetszett magyar színész. Kolozsvári színész ő már huszonnyolc év óta. A közönség nagyra becsüli művészetét. Az intendánsa nem. Alig van annyi fizetése, hogy megéljen. Ha maholnap nyugdíjba megy, éhenhalhat. Ez az ember azért lép föl a Népszínházban, hogy a fővárosi közönség előtt bizonyítsa értékét. Ítélik meg: csakugyan nem ér-e többet annál a százhusz forintnál, amit a kolozsvári intendáns ad neki? Húsz év előtt Bécsben játszott. A Burgszínház kitűnősegeit elragadta. Most az a bűne a kolozsvári intendáns szemében, hogy ragaszkodik Kolozsvárhoz. Ezt a ragaszkodását használja ki. Élemedett ember is, hová menjen? Új életet nem kezdhet. Szakasztott így vagyunk mi is a Nemzeti Színháznál. A magyar színész még mindig pária.

*

II. 15. Szentgyörgyi István 13-án a vén cigányt, 14-én az öreg csikóst játszotta Szigligeti darabjaiban, a Népszínház színpadán. A célt elérte, amelyet maga elé tűzött e vendégszerepléssel: hogy meggyőződjék afelől, vajjon másfelé is csak oly kevésre becsülik-e őt, mint otthon az intendánsa, Bölönyi ur? A budapesti közönség mindkét estén zsúfolásig megtöltötte a színházat, szokatlanul meleg érdeklődést és nagy tettszést tanúsított. A sajtó kivételes elismeréssel adózott neki, a pályatársak pedig egy test egy lélekkel ünnepelték. Az öreg visszamehet otthonába, Kolozsvárra, azzal az édes tudattal, hogy művészetét nemcsak otthon, de a fővárosban is elismerik.

*

II. 28. Festetich igazgató megy. Ő maga jelentette ki a „Budapesti Napló”-ban. Nem az ő hibája, hogy olyan állásra tették, melyre teljességgel nem volt való. Ki jön utána? Sok név van forgalomban. Van lehetetlen név is köztük. Mi volna a mi színházunknál lehetetlen? Csak annyit tudunk bizonyosan, hogy Ditróival, a Vígszínház igazgatójával alkudott Keglevich. Ditrói nem fogadta el az állást, pénzkérdés miatt. Mert tudni kell, hogy Ditróinak a Vígszínház évi 12.000 ft. fizetést ad. A Nemzeti Színház ezt nem teheti. Szegény Paulay, ennyire sohase tudta vinni. Elég az hozzá, Ditrói nem fogadta el a Nemzeti Színház igazgatói állását. Ki lesz tehát az igazgató? Annak Keglevich a megmondhatója. Vagy tán ő sem. Ő különben már alighanem tisztában van a kérdéssel, mert egy hónapra Olaszországba utazott, mint akinek itthon rendben van a szénája. A színházi vita a képviselőházban elvonult, minden nagyobb veszedelem nélkül órá nézve. Csak Herczeg Ferenc képviselő csipkedte meg egy kicsit. Más nem igen akadt kivüle, aki még komolyan foglalkozott volna a színház kérdésével. Komolyan? Vájjon ki venné azt komolyan? Legfeljebb néhány színész, aki fájó szívvel látja a kétségbeejtő állapotokat. Akik tehetik, menekülnek a süllyedő hajóról. Hírlik, hogy Jászai után most már Csillag Teréz is elszerződött a Vígszínházhoz. Így haladunk!

*

III. 22. Ma „Medea”-t adtuk. Jászai mellett tüntetett ma is a közönség. A mai volt az eddigiek közt a legnagyobb arányú. A felvonásközöket is taps töltötte ki. Közbe-közbe abcugolták Keglevich intendáns. Így érik a dolog. Lassan ugyan, de biztosan kell következnie az ő bukásának. Egyik hibát a másik után követi el. Legújában táviratilag tiltotta be a délután tartott ifjúsági előadásokat San Remóból, hol jelenleg időzik. Csak azért, mert az ifjúság tüntetett ellene az utcán, mivel Jászait nem engedte közreműködni az ifjúság március 15-i ünnepélyén. Eddig csak beszámíthatatlan volt Keglevich. Most azonban olyan már, mint a megvadult bika. Nem maradhat soká.

III. 26. A második és a harmadik emeletet egészen megvette Keglevich tegnap a pénteki „Széchy Mária”-előadásra. Ebben a darabban lép föl utoljára Jászai Mari. Megvette e helyeket azért, hogy — mint ő mondja! — elküldje különböző tanintézetek szegényebborsú tanulóinak. Márhogy ezeknek alkalmuk legyen „Jászai Marit hozzáillő” szerepben még egyszer látni. . . Hát ez egyszerűen nem igaz! A helyek illetén előleges lefoglalása azért történt, hogy a búcsúfellépés túlságosan tüntetését mérsékelje. Az ingyenyegyes ifjúságtól elvárhatja, hogy ne tüntessen ellene és Jászai mellett. Amit a fizető közönségtől nem kívánhatott. Fél, hogy a búcsúfellépés szokatlanul nagyobbarányú tüntetésekkel járhatna, mint amilyenek már eddig is sűrűn fordultak elő. Ezt azonban nem vallja be, hanem adja a nagylelkűt. Hát abban van-e őszinteség, amikor Keglevich méltó „keret”-ről beszél? Hiszen két év óta egyebet sem tesz, mint ezt a méltó keretet bomlasztja, kedvetleníti és lejárátja. Nincs ember az országban, aki a Nemzeti Színházat és annak tagjait oly kevésbe venné, mint ő. S még ő mer így beszélni?! Igen, mert érzi, hogy inog már a talaj a lába alatt. Hát most már kezdene kapaszkodni.

III. 30. Ma lépett fel utoljára Jászai Mari. „Széchy Mária”-t adtuk. Magyar színpadon ehhez fogható ünneplést még nem láttam. Nagyon előkelő közönség töltötte meg zsúfolásig a nézőteret. A taps és tetszészaj pedig olyan óriási arányú volt, hogy nemcsak az előadást szakította meg lépten-nyomon, de egész fölvonásközoeket is végigtapsoltak, végigéljeneztek. A színpad és Jászai öltözője csupa virág volt. Az éljenzés orkánjába belevegyült egy-egy tüntető kiáltás Keglevich intendáns ellen, ki páholyából nézte az előadást. Noha a legveszedelmesebb helyeket ő maga vásárolta meg és osztotta ki a tanulóifjúság közt, azért bizony azokról a helyekről is elég tiltakozó hang hallatszott ellene. De mi lett volna ma a Nemzeti Színházban, hová fejlődött volna a közönség magatartása az intendánssal szemben, ha a színházat, a színpadot, az összes helyiségeket annyira meg nem tömik rendőrökkel? Ezek csakis jeggyel ellátott embert bocsátottak be a színház előcsarnokába. Virágot nem engedtek bevinni. Aki vitt, az a zsebében vitte. Az udvarra csak a játszó és segéd-

kező személyzet mehetett be. Az utcán lovasrendőrök állottak. Minden intézkedést megtettek a nagyobb tüntetés elnyomására. Segítségére jött Keglevichnek a rossz idő is: az egész napon át tartó hideg eső, ami a tüntetések legjobb fékezője. Ha ez nincs, úgy az utca okvetlenül beleszól a tüntetésbe, így Keglevich minden nagyobb baj nélkül átesett ezen a nehéz napon, amelyre nagy körültekintéssel készült maga is. Jászai tehát kivonult a Nemzeti Színházból. Keglevich győzött. Győzött így már a régi időben egy más intendáns is. Az is kiüzte Egressy Gábort, Szigeti Józsefet és Rétit egyszerre. De ezek is visszakerültek és nevük élni fog a magyar színészet történetében. Míg az intendánsnak, ki őket kiüzte, ma már csak az ördög tudja a nevét. Így jár majd Keglevich is. Senki sem fogja tudni, ki volt ez az úr, amikor a Jászai-név még mindig tündökölni fog a magyar művészet egén!

*

IV. 2. Jászai ma próbált, amint a lapok írják, a Víg-színházban először. Természetesnek tartom, hogy ott nagy ünnepélyességgel fogadták. Azoknak ott Jászai neve nagy tőke. A sok disznóság után, ami ott színrekerült, s amivel a közönség már-már betelt, kapóra jött nekik Jászai. Nevének fényében most majd sütkéreznek. Hallatlan mérvben dolgozik ott a reklám. Ez természetesen még fokozódik, miután most már némi alapjuk is van hozzá. Sajnos volna azonban, ha Jászai-ban a sértett hiúság kerekednék felül és eszközül használná fel magát a Nemzeti Színház rovására. Új helyzete ott nagyon kényes. Könnyen végzetes tévedésbe vezetheti.

*

X. 15. A közönség kezd a Nemzeti Színházba járni. Mi az oka ennek? Jobbak talán az előadások, vagy a műsor? Nem. A darabok megválogatása ma sem érénye a vezetőségnek. Az előadások menete még kedvetlenebb, mint valaha. Vagy talán ráunt a közönség a többi színházak erkölcsstelen irányára? Lehet, hogy ez így van. De legvalószínűbb, hogy felült a nagy reklámnak, mellyel nap-nap mellett elárasztják a lapokat. Mert ma valóságos sajtóirodánk van a Nemzeti Szín-

~ Ablakomból nézem a Horsthy Miklós
úton járókat. Az emberek lépten-
nyomon egymásba botlanak. Miért?
mert nálunk még nincs megállapodás
a Ritérésre vonatkozólag mint a nyugati
városokban, hol bevett szokás már
a balra Ritérés. Iskolaén Rordelen
vagyunk. Nem ártana ha a Tanár és
Tanítók urak a „balra Ritérésre is figyel-
meztetnék a nebulókat.”

~ Az olyan helyeken a hol tömegek for-
dulnak meg, a „bejárat” és „kijárat”
felvázolnak nem volna szabad hiányoz-
nia. Így első sorban a templomok aj-
taján. — . —

Az illemtan nem lévén bevezetett tan-
terv (én legalább hiába keresem már
több mint 30 éve így iskolaén elején a
könyvtárasoknál Rirakataiban,)

házban. A lapokat a vezetőség részére megnyerték. És ha csak ennyiből áll a színház jó vezetésének a titka, úgy a színházat most jól vezetik. A kassza jól viseli magát. A színvonal? Erről jobb nem beszélni. Kinek jutna most eszébe efféle? A színház üzlet és punktum! Aki jól vezeti az üzletét, az jó direktor.

*

XII. 14. Két hét választ el az új esztendőtol. Akkor lejár a Nemzeti Színház igazgatóságával kötött szerződése. És ma még nem tudom, mi lesz velem az új esztendőben. Kellek-e, nem-e? Egy jóra való béres ma már tisztában van ezzel a kérdéssel, tudja már, mi lesz vele a jövő évben. A Nemzeti Színház tagja ennél sokkal szánandóbb pária Magyarországon. A béres egyezséget köt a gazdájával és vagy megegyeznek, vagy nem. Szava van mind a két félnek. Egyezkednek. S ha kölcsönösen megértették egymást, alkura lépnek. Nálunk ez másképpen történik. Itt csak az egyik fél szabhat feltételeket. A másik fél vagy elfogadja, vagy — mehet Isten hírével. És ezt úgy hívják, hogy szerződés. Persze, a helyzet azonnal megváltozik, amint olyan valaki van a hátad mögött, akinek valamelyes befolyása van. Oh, akkor idejében rendezheted a dolgokat!

A SZÍNÉSZ TITKAI

(Az öreg, nyugdíjba vonult Sz. I. 1915-ben, Somló Sándor igazgató nagy rábeszélésére, tanári állást vállalt az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémián. Akkor készítette ezeket a jegyzeteket, összefoglalva bennük egy termékeny, alkotó, dicsőséges színészpálya tapasztalatainak roppant gazdagságát és egy nagy szellem, művelt elme, bölcs lélek kincseit. Ezt adta útravalóul tanítványainak: teljes könyvet, amelyhez jogható útmutató mű nincsen a színpad tudományában.)

BEVEZETÉS.

A színjátszáshoz szükséges kellékek két csoportra oszthatók: a lelki és a testi kellékek csoportjára. A magasabb igényű színjátszás számára a kellékek összesége csak nagyon kivételes esetekben, az úgynevezett rendkívüli tehetségeknél jelentkezik a fejlettség magas fokán, míg más kezdőnél az útmutatás, a gyakorlat, a szorgalmas tanulás és az idő fejleszti ki annyira, hogy mindez művészi célok sikeres szolgálatába beilleszthető legyen.

Az első csoporthoz tartozó szükséges kellékek főbb vonásokban ezek: képzelőerő, műérzék, megfigyelőképesség, emlékezőtehetség, érzés, ítélőképesség, lélekjelenlét, előadóképesség.

A testi kellékek: egészséges, ép testalkat, megnyerő alak, ép hanganyag, kifejező arc és beszédes szem.

A felsorolt kellékek jórészen *természeti adományok* s ezeket semmiféle tanulással pótolni nem lehet. A csiszolásra, fejlesztésre, kiművelésre azonban ezek is rá vannak utalva. Kiművelés nélkül, fegyelem híján szertelenségbe csapognak. Már pedig a színpadi összjáték, hasonlóan a jól összehangolt zenekarhoz, *fegyelmezett erők összeműködését* követeli. Ezt a feladatot a szakavatott *rendező* végzi ugyan, de sikeres munkájához művészileg képzett erőkre van szüksége.

Miből áll a színészi erő kiképzése? *Elméleti és gyakorlati részből.* Mi, az elméleti rész kikapcsolásával, *a gyakorlati*

önképzés e téren sem olyan könnyű, mint amilyennek azt sokan hiszik. A szabályok ismerete, elsajátítása nem elegendő, mert csak azok ismerete után kezdheti meg a színész azok *alkalmazását*. Gyakorlásuk pedig mindaddig tart, míg művészi tevékenysége véget nem ér. Technikai része minden művészetnek van és arra szolgál eszközül, hogy azt tökéletesítse és szépségét emelje. Az előadásnak igazságát nemcsak nem rontja, sőt annak biztosságát növeli. A technikai ismeret előnye sok esetben segíti át az előadót nehezebb feladatok megoldásában, még abban az esetben is, ha az illető kiváló tehetség. Még a magasabb lelki műveltségű művésznek is szüksége van a tudás sokféle kelléke mellett ezek ismeretére. Az *alap*, a *keret* az, mely nélkül az egész ingadozik.

Lássuk most már közelebbről a *módszert*, amellyel az említett lelki és testi tulajdonságok fejleszthetők.

A *képzelőerő* a színész lelkének a képessége, amelynek segítségével az író által kigondolt alakot magának megformálja, a saját énjébe olvasztja és abba olyan művészi elemet lehel, mely az író elgondolását mindenben fedi és így *magát vele teljesen azonosítja*. Ennek a képzelőerőnek a hiánya azonnal nyilvánvalóvá lesz, mihelyt a megjászandó alakot *nem az eleven élet közvetlenségével*, az összes jellemző vonásokkal és sajátságokkal személyesítik. A képzelőerő tehát a színész működésének egyik *elengedhetetlen kelléke*. Szüksége van rá annál inkább, mert más-más színeket kell alkalmaznia. Az anyagot hozzá az emberek lelki életének vizsgálata, annak mikénti külső megnyilvánulása, az élet megfigyelései adják. Ahhoz, hogy a *lényegét és jellemzőt lássa meg*, helyes érzéke vezesse rá.

A képzelőerő kisebb-nagyobb részben ott fészkel minden ember lelkében. Csakhogy, aki reális életcélokkal foglalkozik, annak körülményeihez, életviszonyaihoz képest inkább *mérésékelnie* kell a képzelőerejét. A színésznek éppen ellenkezőleg: fejleszteni szükséges, hogy alakításainak minél gazdagabb anyagot gyűjthessen. Minél több anyagot gyűjtött magának képzelőereje és megfigyelése révén, annál több egyénileg jellemző vonással ruházhatja föl alakítását. A színész *embert* alakít: embert, az élet ezerféle viszonyai között. A mintát is az

életből kell hát vennie és ahhoz semmiféle elmélet, vagy könyvismeret útján hozzá nem juthat. Műveltebb elme, lélektani elemzés, gyakorlott szem, mélyebb értelem sokat pótol. Csak az életben tett megfigyelései révén ismerheti meg az emberek jellemét, a különféle kedélyállapotokat, szokásokat, életviszonyokat, azok befolyását az egyénre és ezeknek nyilvánulását az egyesnél. Csak így lesz képes alakításának megadni az éles, egyénítő vonásokat. A képzelőerő segítségével megtestesíti, érzékével pedig művészi formába foglalja alkotását.

Az így szerzett ismeretek és tapasztalatok raktára *az emlékezőtehetség*. A látott és megfigyelt dolgokat emlékezetében őrizze is meg a színész, hogy mindennek alkalomadtán és *a maga helyén* hasznát vehesse. Az emlékezőtehetség egyébként is a legfontosabb tényezők egyike. A szerep tökéletes tudása a legegységibb követelmény. A sűgóra figyelő színész beszédében nem lehet lendület, szárnyalás és csak a kínos vergődés, szárnalmas érzését kelti föl a hallgatóban. *Gyenge, megbízhatatlan emlékezőképességgel senkisémet lehet jó színész*. Az előadás menetét, kerekdedségét bizonytalanná teszi, indokolatlan szünetekkel zavarja, késlelteti, rosszul alkalmazott rög-tönzéssel, vagy keresett szavakkal kizökkenti. Az emlékezőtehetség szükséges voltát hosszasan bizonygatni fölösleges. De valamint a meglévő emlékezőtehetség az elhanyagolás folytán csökken, azonképen gyakorlat által még a gyöngébbet fejleszteni lehet. Ehhez szorgalmas, rendszeres tanulásra van szükség. Akarattal, kitartással meglepő eredményt érhetünk el. Miután pedig a jó színész élete folytonos tanulás, az alkalom önként kínálkozik az emlékezőtehetség fejlesztéséhez.

Szükséges továbbá, hogy *igaz érzés és szenvedély hevítse*. Ha a hang nem szívből jő, nem is talál utat a hallgató szívéhez. Ehhez meg az szükséges, hogy a színész egész lénye *minden benyomásra fogékony legyen*. Azzal, hogy feladatát átgondolta, átérzte, az öncsalódás egy nemét már elérte. Most a hallgatót kell ilyen csalogásba ejtenie. A legbiztosabb mód erre: *a szív beszéde*. Az érzés heve, melege — ha igazi — hamar szikrát fog a néző lelkében. Minden mesterkedés, fogás, mely arra irányul, hogy az igazi érzést, a szívet pótolja,

kárbaveszett fáradtság. Ugyanez áll a szenvedélyre is. *A szenvedély (a pátosz) fokozott, sőt legmagasabb foka az érzésnek, vagy indulatnak.* Ha ez nem mint a benső viharzás szükség-szerű kitörése jelentkezik, úgy nem igazi, hanem *hamis pátosz.* Az a pillanat, amikor a szenvedély *a legmagasabb kitörési pontot éri el,* egyúttal az a biztos alkalom, mikor az ábrázolt jellem lelki életének legmélyébe pillanthatnak. Sem szenvedélyt, sem érzést, sem kedélyt műfogásokkal párosult értelemmel pótolni nem lehet. *Csupán számítással és hideg józansággal a hallgató szívébe markolni és azt megrázni képtelenség.* De ha a hang a szívből fakad, a szenvedélyt nemes hevület és tűz hatja át — a hatás elmaradhatatlan.

A szenvedélyes kitörésekben mutatkozik leginkább *a hangképzés haszna.* Az előadó, biztos talajon állva, tetszés szerint használhatja hangját. Nem lesz kiteve annak, hogy tervszerűtlenül, az indulat hevétől elragadva, üres, kiabálásba csapjon, árnyat-fényt mellőzve, egyhangúvá váljék és végre is a hamis pátosz útjára tévedve, fülsértően *tülkiabálja magát.*

Erőtlen, színtelen, megtört fakó hang nem alkalmas szenvedélyes kitörésre. Az ily hang az alaphangtól nem lévén képes se föl-, se lefelé eltávolodni, *monotonná* válik.

Nem lehet az élet igazságára és természetességére hivatkozni csupán. Számot kell vetnünk *a magunk erejével* és a mértéket aszerint szabni meg. Amint a feladat erőnket felül haladja, az ábrázolás megszűnik természetes lenni és nem önthető művészi formák közé.

A nagy szenvedélyű jellemábrázolás a művészi színjátszás legmagasabb foka. A legtöbb természeti adományt, valamint ezek legtökéletesebb kiképzését ez igényli. Az a színész, aki ilyen feladattal nem birkózott meg, olyan, mint a katona, ki soha sem volt csatában. Az pedig, akinek csak a művészi tudása és ismeretei vannak meg hozzá, elmondhatja, hogy — birtokában van annak, amit megcsinálni képtelen. *A színész tudása alakítása tökéletességének arányában sugárzik a néző felé.*

A lelki élet elemzését szemlélhetővé lehet tenni kisebb feladatok keretében is. A nagy szenvedélyek ábrázolásánál egyenesen *a műhelybe lát* a néző, a lélek mélyére, ahol az anyag

kavarog, formálódik és felszínre tör. Szemlélője a folyamatoknak, ellenőrzője a tartalom mennyiségének, minőségének és értékének: szóval, *a színész legbensőbb énjének*. A lélek gazdag kincseivel bírni és azokat művészi formába öntve felszínre hozni: *a hivatottak* előnye.

A színészetben egy bizonyos fokig, egy kijelölt határig, több-kevesebb műveltséggel és erős akarattal el lehet jutni. Ez a határ pedig ott van, ahol — *a művészet* kezdődik. Itt is, ott is vannak nehézségek, kétségen kívül, amikkel a színésznek meg kell birkóznia, az énjét itt is, ott is alá kell rendelnie a megjátszandó szerepnek. Ám *az én* átalakítása a magas feladatok terén összehasonlíthatatlanul nehezebb. A nagy szenvedélyek ábrázolása merő alanyiség. Alkalmazható eszközei a lelkierő, a szellemi képesség, amiknek nélkülözhetetlen kiegészítő része az ép, egészséges, edzett fizikum. Ezek együttes jelenléte már maga *kivételes jelenség*. Mégis a feladat szépsége, fensége mily sok színészt csábított már arra, hogy megbirkózzék vele, de a képességeit mérlegelni tudó csakhamar belátja, hogy lehetetlenség olyat produkálnia, ami erejét meghaladja. A konok makacskodók legfeljebb gyenge másolók.

A szenvedélyes kitérések könnyen ragadják *túzásokba* a színészt. A kiabálást, üvöltést, toporzékolást, az indokolatlan heveskedést, a mondatok szétszaggatását kerülni kell. Az úgynevezett *hatásvadászat* pedig egyszerűen lealacsonyítja a művészetet. Vannak esetek, amikor a játék heve *tudatosan töri meg a szépnek szabályait*, de ez csak olyan esetekben történjék, ha ezt a karakterisztikum megkívánja. Ily esetben *a jellemző* háttérbe szoríthatja *az abszolút szépet*. Aki a szépnek fogalmával tisztában van, az ok nélkül nem fog attól eltérni. Bizonyára nem könnyű feladat a lélek extázisaiban emberileg igaznak lenni és egyúttal betartani a művészet-szabta határokat. Annak a lelki extázisnak tehát sohasem szabad olyan *féktelen hullámokat* vernie, melyek elhomályosítják az értelmet.

Shakespeare Hamlet által a következő utasítást adja a színésznek: „A szenvedély valódi zuhataga, szélvész, s mondhatnám forgószele közepett is bizonyos mérsékletre kell töre-

kedned és szert tenned, mi ennek simaságot adjon. Óh, a lelkem facsarodik belé, ha egy tagbaszakadt, parókásfejű fickót hallok, hogy tépi foszlánnyá, csupa rongyokká a szenvedélyt, csakhogy a földszint állók füleit megrepessze, kiknek legnagyobb részét semmi egyéb nem érdekli, mint kimagyarázhatatlan némajáték és zaj. Én az ilyen fickót megcsapatnám, amiért a dühöncöt is túlozza és Heródesebb Heródesnél.”

„óh, vannak színészek, kik, Isten bűnül ne vegye, se keresztény, se pogány, se általában ember hanglejtését, hanghordozását nem bírják követni. Úgy megdőlyfösködtek, úgy megordítottak, hogy azt gondolám, a természet valamely napszámosa csinált embereket, de nem csinálta jól, oly veszettül utánozták az ember-nemet.”

Aranyigazságú szavak, melyekről sohasem szabad megfeledkeznie a színésznek.

A HANGKÉPZÉS.

1. A színész hangja az ő *hangszere*. Következésképp ezt úgy kell kiművelnie, hogy azzal *föltétlenül rendelkezessék* és bármely pillanatban és célnak megfelelően *alkalmazni tudja*. Arra kell törekednie, hogy hangterjedelmének határai közt minél több csiszolt, képzett hanggal rendelkezzen. Ez a — mondhatnók — *zenei kiképzése* a hangnak nagyon nagy mértékben emeli az előadás szépségét. Egyenletessé teszi azt és megóvja minden zökkenéstől. Nem szabad azonban feledni, hogy végeredményben *a hang is csak eszköze a színésznek* a sikerhez. Eszköz és nem több. Azért kerülni kell annak mindennemű csillogtatását és fitogtatását, vagy előtérbe nyomulását.

2. A beszéd anyagát a költő adja a színésznek. Amint nem szabad ettől eltérnie és más szöveget rögtönöznie, éppúgy nem szabad a hangot és annak alkalmazását *az esetlegesre bízni*. A beszédnek a drámában *művészileg* kell megkonstruálva lennie. A hiányosságot a műértő hallgató azonnal fölismeri. Amint a zeneértő is felismeri az énekesben a naturalistát és megkülönbözteti a művészileg képzett hangú énekestől.

3. Az egyes hangok a beszédben bizonyos *melodikus összhangban* vannak egymással. A hang változatossága, sokfélesége — mesterileg kezelve — *zenei képességet* ad az előadásnak.

4. A hangváltozatnak (mozgásnak) mindig a maga helyén és idejében *a ritmus, az igazság és a szépség szabályai szerint* kell igazodnia.

5. Az előadás főirányítója a kötetlen beszédben a hangsúly. A kötött beszédben a hangsúly mellett a ritmusra is tekintettel kell lenni.

6. A hanglejtésben a beszéd kelleme, a hangsúlyban annak értelme jut érvényre.

7. A beszéd a deklamációban mérték és ütem szerint adja meg a vers ritmikus mozgását. A drámai beszédben *megjelenítjük, megtestesítjük* a vers tartalmát, anélkül, hogy a formát szétszaggatnánk. Itt a lényeg, a dolog lelke a fő. A zengzetesség másodrendű, sőt mellékes, mert annak folytonos kiemelése kábulttá teszi a hallgatót. A drámai közvetlenséget lefátyolozza a deklamáció.

8. Deklamálni tudni nem nehéz feladat. Ezt minden drámai tehetség nélkül is el lehet sajátítani. Tudni kell ezt a színésznek is, de óvakodjék attól, hogy fejlődése útján itt megrekedjen.

9. A recitáló színész csak arról győz meg, hogy valamely *betanult dolgot* ad elő. Már pedig, amint észrevehető, hogy amit a színész mond, az betanult beszéd — ezzel bizonyítékát nyújtja az illető annak is, hogy egyénítő, színjátszó képessége teljesen hiányzik.

10. A színésznek a nyelvet nemcsak tökéletesen *értenie* kell, de tökéletesen kell *beszélnie* is. Tájszólásos beszéd a drámát paródiává teszi. Csak a tisztakiejtésű beszédben tűnik el a vidéki zamata és érvényesülhet *a nemzeti jelleg költői lehellete*.

11. A hang semleges anyag, melyet számtalan változatra kell képessé tennie, hogy kész eszköze legyen a benső tartalom megnyilvánulásának. Hogy hallható alakban tudjuk kifejezni fogalmainkat, érzéseinket, szenvedélyeinket, a leghalkabtból a legerőteljesebb hangig, olyan módon, hogy az célunknak mindig meg tudjon felelni: a beszéd művészete által érhető el.

12. A hangnak mindig *a mellkasból* kell jönnie, menten minden orr- vagy gégehangtól. A megcsendülő hangnak tartalmat és színt a lelki diszpozíció ad. A csengés pedig zenei szépséget.

13. Kezdők legtöbbször azért nem találják meg az igazi hangot, mert vagy mást utánoznak, vagy a tanítás által hallottat másolják. Így *külső* hatás szüli meg azt, aminek *a saját bensejükben* kellene létrejönnie.

14. Csak amikor *önmagából* képes meríteni a színész — minden befolyástól menten —, mikor technikai készsége fölött *tudása és szelleme* uralkodik: lehet *művésszé* vagy ért el arra az útra, ahol *a művészet felé* közeledik.

15. A deklamáció a beszéd tagolására, hangsúlyozására, a hang képzésére, a helyes lélekzetvételeire és az egyes szavak érthető kiejtésére mindig hasznos gyakorlatul szolgálhat. De sohasem azonosítható a drámai beszéddel.

16. A beszédnek, még a leghalkabbnak is, *érthetően* kell hangzania. Amit a néző nem ért meg, az iránt nem is érdeklődhetik. Úgy a mondatokat, mint az egyes szavakat is érthetően kell tagolni.

17. A színésznek, szónoknak egyaránt figyelembe kell vennie a helyiség nagyságát, amelyben beszél. A hangnak be kell azt töltenie és el kell jutnia minden zugba, mert minden néző hallani akarja. Még a halk, vagy tompított beszéd is el fog oda jutni, ha az előadó hangjában érc van.

18. Párbeszédben, vagy többek által játszott jelenetben a beszédnek *az összeshez* kell alkalmazkodnia. Disszonáns hang megzavarja a jelenetet, elejti azt, sőt nevetségessé teheti.

19. Minden megerőltető beszéd, vagy kiabálás ártalmas a gégefőre. Hogyan? — mondhatnák sokan! — hisz akkor a nagyobb szerep eljátszása nem volna lehetséges! . . . Nem így van. Maga a szerep anyaga, még a legnagyobbé sem fáraszt annyira, mint az a sok fölösleges beszélgetés, ami a szerep eljátszása mellett folyik. Aki az öltözőben, a kulisszák közt, már az előadás előtt sokat, hangosan vagy izgatottan beszélt, annál a hangszálak és azok izomzata bágyadt, fátyolozott lesz már a munka megkezdése előtt.

20. A hang erősíthető, vagy gyengíthető, ha a mellkast és a tüdőt *gimnasztikai gyakorlat és mély lélekzetvétel* által tági-tani iparkodunk. Az ily gyakorlatok a légzőszervek izmait erősítik.

21. A hang azáltal keletkezik, hogy a tüdőben lévő levegő a gégefőbe árad és a hangszálakat hangot adó rezgésbe hozza. Aszerint, amint a hangszálak többé vagy kevésbé feszülnek a tüdőből előtörő levegő folytán, vagyunk képesek többféle hangot adni.

22. A hangszálakat borító nyálkahártyák, a hangszálak rezgőképessége, az orrüreg levegőtartó képessége, a nyeldekő vastagsága, a mozdulat — mind nagy befolyást gyakorolnak a hangra. Igen nagy mandulákat pokolkő, vagy jódtinktúrával — amennyire lehet — kisebbíteni kell. De ki is lehet vetetni.

23. A hang tisztasága és érc tartalma a hangszálakat fedő nyálkahártyák minősége szerint idomul. Ezek legkisebb elváltozása, a kelleténél szárazabb, vastagabb vagy keményebb volta hátrányosan hat a hang ércességére.

24. A hang tartóssága a gégefő izmainak erejétől függ. Ezek karbantartására jó hatással un a hústáplálék, továbbá a gyakorlat, megfelelő pihenőkkel.

25. A könnyű beszéd főkövetelménye a mozgékony nyelv. A torok- vagy orrhang legtöbbször hibás metódu következménye.

26. Ha a levegő, melyet belélekezünk, nagyon hideg, érdes, zord, úgy a gégefő nyálkahártyáinak, de különösen a hangrésnek gyulladását okozza.

27. Hosszabb beszéd, vagy meleg levegő tartós belélekezése után a gégefőt se külső-, se belsőleg ne érje hideg levegő, mert ennek rendesen nyálkahártyagyulladás a következménye.

28. A füst, különösen a dohányfüst és a por, nemkülönb az ártalmas gázok, gyakori gégefőhurutot okoznak, megvastagítják a hangszálak nyálkahártyáit és ennek következménye érdes és érctelen a hang.

29. Tapasztalati tény, hogy az óvatos elővigyázat hiánya oka legtöbbször a gyöngé hangnak. Sokan abban a tévhitben élnek, hogy nekik mi sem árt, ők mindent kibírnak és a gége-

főt, nagyobb megerőltető munka után is, bátran kitehetik a hideg levegő és szél veszedelmének. Az óvatosak jól teszik, ha megerőltető munka után befödik a nyakukat, a hideg levegőt lecsukott szájjal távol tartják a gégefőtől, lélekzetet az orron át vesznek, vagy legalább kendőt tartanak a szájuk elé.

30. Az étkezés is igen nagy befolyással van beszélő- és hangszerveinkre. Kerüljük az érdes, izgató ételeket és italokat: a borsot, édes mustárt, a szeszt, a savakat és különösen a gégefő nagy megerőltetése után a hideg italokat.

31. A nyakat edzeni kell hideg lemosással és ezt a meleg évszakban kell kezdeni. Minden szoros göngyölést a nyak körül mellőzni kell.

32. A hangképzés naponkénti rendszeres gyakorlatot követel. Mosdás után, mely derékig való hideg lemosással történik, öltözködjünk fel és negyed óra hosszat végezzünk testgyakorlatokat, a megfelelő pihenőkkel. Reggelizés után fél vagy háromnegyed óra múlva kezdjük a hang-, vagyis beszédgyakorlatokat. Szánjunk ezekre tíz percet és pihenjünk utána öt percig. Azután újból kezdhethetjük. Ha több heti gyakorlat után az izmok erejét bizonyos mérvű kitarásra tudjuk már fokozni, úgy a gyakorlat egy óráig is eltarthat. Egészben véve azonban egy óránál tovább ne folytassuk. Mindig a könnyebb munkával kezdjük és a súlyosabbal végezzük. Ebéd után nincs helye a gyakorlatnak mindaddig, míg az emésztés folyamata tart.

A LÉLEKZETVÉTEL.

1. A művészi lélekzetvételt beszéd közben csak akkor sajátíthatjuk el, ha mindenekelőtt tisztában vagyunk *a lélekzés lényegével*. Csak ennek ismeretével építhetünk fel bizonyos rendszert.

2. Lélekzésnek nevezzük általában *az élő szervezetek levegőcseréjét*. Ez a csere a be- és kilélekzés által történik. Belégzésnél a levegő az orron, innen a gégefőn és iégcsövön át a tüdő sejtjeibe behatol, abból az oxigén kiválasztása után a kilégzés által, ugyanazon úton, mint szén-sav és víz távozik el.

3. A lélekzés, amennyiben az akarat befolyásolja, három részre oszlik: a belégzésre, a levegő tartására és a kilégzésre. Ez a hármás művelet *a tulajdonképeni lényege a művészi lélekzetvételnek*. Csendes, nyugodt állapotban — úgy ébren, mint álomban — a ki- és belégzés *egyforma időtartamú*. Ám másképpen alakul a helyzet a legcsekélyebb erő kifejtés, vagy felindulás folytán.

4. A belégzés az inspiráló izmok segítségével akként történik, hogy a mellkas kitágul és levegő ömlik a mellüregbe. A kilégzés folytán a mellüreg összehúzódik és a tágult tüdők összeesnek a részben kitóduló levegő folytán. Azért részben, mert egészséges állapotban a tüdő sohasem levegőtlen.

5. A belégzésnél kitágul, a kilégzésnél összehúzódik a hangrész, hogy a kilégzést lassabbítsa.

6. Az erős, heves belégzéstől némileg *süllyed a gégefő*, de a kilégzésnél eredeti helyét foglalja el ismét. A hangos és kellemetlenül zavaró lélekzetvétel éppen azáltal történik némelykor, hogy *nem engedik le a gégefőt* és ezáltal megakadályozzák a hangrész kitágulását. Ebben az esetben pedig a levegő erősen horzsolja a hangrész falát, vagy magát a hangszálat, s nem ritkán füttyülésszerű hangot vált ki.

7. *A kilégzés változatai* a főnikai célok szolgálatában különbözőek és *nehezebbek, mint a belégzés változatai*.

8. A légzés vagy a mellkas, vagy a has mozgását kívánja. Az utóbbi, mely inkább *a férfinál* fordul elő, elsősorban a mellkas alsó részét és a törzset hozza mozgásba. Az előbbi, mely csaknem kivétel nélkül *a nő légzési művelete*, a test felső részét, a vállakat mozgatja. Ennek a két légzési mozgásnak ismét két fajtája van: *a nyugodt mellégzés és a mély mellégzés, a nyugodt haslélekzés és a mély haslélekzés*.

9. A haslégzés gyakorlása akként történhetik, hogy az ember állva a fejét kissé hátraveti, és karjait hátán összekulcsolja oly módon, hogy a kar alsó része a másikra fekszen. A mellégzés gyakorlásánál pedig a karokat oldalt a magasba emeljük, aztán a fej hátsó részén az egyik kéz tenyérszerű részét a másik háti részére fektetjük.

10. *A művészi lélekzetvétel tökéletes kiművelése a beszéd művészetének elengedhetetlen kelléke*, de igen hasznos egész-

ségi szempontból is. A gyakorlat elhanyagolása és különösen az állandó befűzés folytán a mellkas, az alsó bordák és a rekeszizom elvesztik teljesen tágulási képességüket.

ii. A légzési mozgás nagobbára *önkéntelenül* történik. Álomban, vagy egyéb körülmények közt is folyik ez, rendesen ritmusban. Mégis, bizonyos fokig, akaratumknak van alávetve, mert az egyes lélekzetvételt — bizonyos határokon belül — meghosszabbíthatjuk, megrövidíthetjük, visszatartathatjuk egyes izmok segélyével, majd csak a felső, majd az egész mellkassal, majd magával a rekeszizmossal, majd a rekeszizom és hasizmokkal, vagy valamennyivel egyszerre.

12. Minket itt a különböző lélekzési módokból csak azok érdekelnek, amelyek a legelőnyösebbek a beszéd fonikai céljához.

13. Főelv marad *a légzési szervek kimélése*. Ezt csak szabályos, lassú, nem hallható és helyes lélekzetvétel által érjük el. Nyugodt állapotban ez nem nehéz. De minden nagyobb megerőltetésnél azonnal észlelhetjük, hogy a légzési szervek *élénkebben* működnek, hogy a vér az erekben *gyorsabban lüktet* és lehetetlennek látszik ily pillanatokban a lassú lélekzetvétel. A gyorsított lélekzetvételt teljesen megakadályozni nem vagyunk képesek, de a hanganyag megóvása és fönntartása érdekében sokat tehetünk *egy rendszeres metódus* gyakorlásával.

14. Hogy a tüdőt rendkívüli feladatok megoldására képessé teheszük, szükséges, hogy azt lassú, elővigyázatos és a kellő pihenők mellett gyakorolt edzéssel megerősítsük. Ne higye senki: elegendő csupán tüdővel bírni, hogy kitartóan és erőteljesen beszélni tudjunk.

15. A tüdőgyakorlatok *egyszerűen légzési gyakorlatok*. Kezdjük ezeket levegővétellel és fokozatosan emeljük azt a lehető legnagyobb mennyiségig. A belégzés ilyen gyakorlatoknál az orron át történik, a kilégzés kevéssé nyitott szájon.

16. Csakhamar azt fogjuk észlelni az ily pontosan alkalmazott gyakorlat után, hogy *a tüdő sokkal több levegőt képes magába szívni*, mint a gyakorlatok előtt és hogy *a lélekzetet könnyűszerrel vissza is tudjuk tartani*, ami olykor elengedhetetlenül szükséges is.

17. Hogy a lélekzetet visszatartani képesek lehessünk, *el kell zárunk a hangrést*. Rendes körülmények között, vagyis megfelelő alkalmakkor ez önmagától történik, de a has megfeszítésével. Hogy a hangrés elzárását előidéző izommozgást megismerjük, használjuk a következő eljárást: ejtsük ki ezt a magánhangzót: „á”. Tízszer, tizenötször egymásután. És pedig úgy, hogy minden „á” után néhány másodpercig zárva tartjuk a hangrést, mielőtt a magánhangzót hallatjuk. Így a hangszálak izmainak tudatára jutunk és megismerjük azok alkalmazkodó készségét, vagyis a hangrés tetszészserinti zárását. A hangrés elzárása magában azért nem elegendő a lélekzet visszatartására. Ezt a tüdőgyakorlatot mindaddig folytassuk a megfelelő pihenőkkel, míg képesek leszünk a lélekzetet fél, sőt egész percig is tartani, jegyezzük meg mindjárt, hogy úgy a tüdő-, mint a többi szervekkel addig kell folytatni e mindennapi* gyakorlatot, míg a beszéddel, vagy énekkel eredményes működést akarunk kifejteni.

18. A beszédhez, még a legcsekélyebb mondathoz is, csak akkor kezdjünk, ha a tüdőt elegendő levegővel elláttuk. Ez *a készenlét pillanata*.

19. A lélekzetvételt *lassan és szabályosan* végezzük. Sohasem mulasszuk el ott, ahol *a mondat szerkezet* megengedi. A lassú légzést nagyon elősegíti a rekeszizom és a has izmainak igénybevétele.

20. Még abban az esetben is, ha a tüdő erősebb és szenvedélyesebb helyeknél megerőltető munkát végez, a lehetőségig *lassú legyen a lélekzetvétel*.

21. Említettük már, hogy a kilégzés főnikai céloknál sokkal változatosabb a belégzésnél. Ez utóbbinál a fődolog: *minél több levegőt* juttatni a tüdőbe. A kilégzés pontossága a hang szempontjából azon múlik, hogy a tüdőben levő levegő mennyisége hogyan használódik. Ha a belégtett levegőt a tüdőből *csak a felső mellfal közvetítésével* (váll-légzés) végezzük, akkor a következő jelenségeket észlelhetjük:

- a) *a hang nem lesz tiszta és érces,*
- b) *nem lesz tömör,*
- c) *nem biztos és erős,*
- d) *nem eléggé kiadós és tartós,*

e) a levegő a tüdőből nem lassan és egyenletesen távozik, hanem lökészerűen,

f) a vállak ingadozása, a kebel hullámozása pedig zavarja a plasztikai szépséget. Nem is említve azt, hogy *a megerőltetés sokkal nagyobb*. De meg az ily úton nyert hangban bizonyos *ingadozás* lesz mindig, mert a felső mellizmok mozgása önkéntelenül is *magával ragadja a nyak és gégefő izmait*, azokat alterálja, miáltal a hang ingadozóvá lesz, szépségéből veszít. Gyakran nyomott és éles is lesz. Ha a mély melllégzésre fektetjük a súlyt (a bordák emelkedése és a hasizom segítségével), ezeket a jelenségeket nem fogjuk észlelni.

22. A tökéletes művészettel beszélő előnyei abban a virtuozításban rejlenek, amellyel a rekeszizom és haslégzést kezeli. Ennek hiányában a legszebb hanganyag is mögötte marad az elérhető és óhajtott sikernek.

A gyakorló-eljárás a következő: *szívjuk tele a tüdőt* (mindig állva) levegővel, aztán bocsássuk azt ki ismét úgy, hogy a felső bordák és a mellcsont ne süllyedjenek. Ilymódon töltjük meg levegővel ismét a tüdőt (a bordákat és a mellcsontot mindenkor emelkedetten tartva) és bocsássuk ki ismét a levegőt. Megerőltető tevékenységnél, vagy még inkább sok levegő használata mellett természetesen a mellkas felső része is mozgásba jő, de a végzett gyakorlatok után elérjük azt, hogy ez egészen jelentéktelen marad. Egy és mindenkorra megjegyezzük ismét, hogy *az inspiráció* mindig az orron át, *az expiráció* (csekély nyílás mellett) a szájon át történik. Főszabálynak tartjuk, hogy a mellkas felső része, művészi tevékenységünk ideje alatt, amíg pihenő ponthoz nem érünk, ebben a félig emelkedett állapotban maradjon és *csak a hasizmok és a rekeszizom segítségével vegyünk lélekzetet*.

23. Csak az lesz képes hangjának egyöntetűséget, erőt, kitartást, hajlékonyságot adni, *aki tudatosan vagy öntudatlanul rendelkezni tud a rekeszizom és a hasizmokkal*.

24. Nagyobb, súlyosabb feladatú beszédnél a hangsúly is csak teljes haslégzés mellett lesz sikeres.

25. Minél nagyobb a hasizmok és a rekeszizom ellentétes hatása, annál nagyobb *a tüdőben lévő levegő nyomása a hangrésre* és annál erősebbé válik a hang.

26. *Minél nagyobb* a hasizmok nyomása fölfelé a lágy részekre és minél csekélyebb a körülményekhez mérten az ellentállás, melyet a rekeszizom azoknak nyújt, annál gyorsabban hagyja el a levegő a tüdőt. És megfordítva: *minél gyengébb* a hasizmok nyomása a körülményekhez mérten és minél lassabban oszlik a rekeszizom ellentállása, annál lassabban nyomódik a levegő fölfelé. Ha a kettős izomcsoport nyomása egyenlő erejű, akkor *a kilégzésben szünet áll be* (lévén a hangrés elzárva). Mint például *a dadogóknál*. A két izomcsoportnak ez a természet által nyújtott ellentétes működése *számtalan változat* előidézője lesz az egyik, vagy a másik csoport összehúzóási képessége szerint. Ez a képesség maga lehetővé teszi minden egyesnek lélekzetvételét gyorsítani vagy lassítani, a szüremelő hangot erőssé vagy halkká teszi. Főleg *az érzéskifejezést*, mely csupán a kilégzés különböző változatából áll, teszi lehetővé, mert e két izomrost ellentétes működése folytan mozgásba hozott légáram az az erő, mely minden hangot, zsbongást a gégefőben létrehoz s melyeket a hangelemek képzéséhez fölhasználunk.

27. *A hallható lélekzetvétel* nem szép, de a hangszerveknek is árt. Különösen a hangszálaknak. Oka kétféle lehet. Említettük, hogy a belégzésnél a hangrés kitágul és a gégefő némileg süllyed, a kilégzésnél pedig összehúzódik. Vannak azonban, akik *a belégzésnél a hangrést éppúgy összeszorítják, amint az a kilégzésnél történik* és ezáltal lehetetlenné teszik a gégefő süllyedését. Ennek következménye a hangrés és hangszálak falát surló levegő kellemetlen hangja. Az erőszakos levegőnyomás folytonos ismétlődése a nyálkahártyákat kiszáritja, gyakran gyulladás okozója és nem ritkán a hangszálak romlását okozza. Másik oka a hallható légzésnek abból származik, hogy némelyek a tüdőt minimális levegővel hagyják és ha aztán lélekzetet vesznek végre, úgy az hallhatóan történik és zavarólag hat.

28. Hogy a légzés ne legyen hallható, nagy legyen a rés, melyen a levegő ki- és beárad.

29. Minden beszélő művésznek elemi kötelessége *ismerni a hang- és beszélő szervek mikénti használatát*. Nem szolgálhat mentségül egynek sem *a szervi hibára* való hivatkozás, mert

ha tényleg ez az ok, akkor — nincs mit keresnie a színpadon.

30. Minden, még oly csekély izgalom is, láthatóvá teszi a mellkas működését. A nagyobb, vagy fokozódó izgalom pedig még növeli ezt. Ez nem is baj, mert a színész *emberi indulatok ábrázolója* és így nem lehet mozdulatlan márványszobor. A természetes légzést a művészsabta légzéssel össze kell egyeztetnünk.

31. Vannak esetek, mikor *a hangos légzést megkívánjuk*. Ilyen az *ásítás, a sóhajtás, a lihegés, szaglálás, horkolás, lehelés, csuklás, zokogás, köhögés, hangos nevetés és sírás*. Külső behatásoknál és alkalmaknál ezek a légzési változatok *önként adódnak*. De a színpadon, ahol az ok képzelt és egyedüli támpontja a képzelet, ez *nehéz föladat*. Ezért olyan természetellenes a kezdők nevetése, vagy sírása a színpadon!

32. A tüdőből a levegőt egészen kiüríteni hagyni sohasem szabad, mert a mohó pótlás hosszabb időt követel, mint az esetleg kívánatos és a beszédben indokolatlan szünetet okoz.

33. Kezdők hibája, hogy tele tüdővel — »egy lélekzet-tel», mint mondani szokás, — rohannak végig két-három soron, mellözve az írásjeleket, a gondolatok változatának színezését.

34. A kitaró lélekzetvétel minden esetre nagy fontosságú körülmény, különösen azoknál a helyeknél, ahol nincs kellő alkalom a lélekzetvételre, mert az a gondolatmenetet zavarná.

35. Nagyobb felindulással járó beszéd alatt mindannyiszor vegyünk lélekzetet, ahányszor arra alkalom kínálkozik. Erre azért van szükség, mert a szenvedélyes beszédhez sokkal több levegő kívántatik, mint a nyugodt beszédhez. Ettől eltekintve, szükséges ez még azért is, mert a meg-megújuló légzés által a gondolatok élesebben különböztethetők, nyernek színezésben, gazdagabbak kifejezésben. Ez egy lélekzetvétel mellett sohasem érhető el.

36. Aki tüdejét gyakori légzés által kellőleg ellátja levegővel, mindig készenlétben van a beszédre, hangja mindig erőteljes, tiszta és érces marad.

37. *A hosszú lélekzetvétel mindig egy neme a pihenésnek*. A rossz helyen alkalmazott azonban a pillanat hevét tompítja és a hatást megrontja.

38. Viharos beszédek helyes lélekzetvételéhez, mely úgy a művészi, mint az esztétikai kívánalmat kielégíti, a légzési szervek tökéletes uralma elengedhetetlen.

39. Hibásan lélekezik az is, ki mikor egy mondatot befejez, *száját csukva tartja* és csak az orrán át vesz levegőt. Miután a levegő csak az orron át hatol be, ez sűrűlódást okoz az orrban, mely hallható lesz éppúgy, mint a hallható szaglás.

40. A gyakori lélekzéssel kapcsolatos *az elegendő levegő szívása*. Ha egyszeri lélegzésnél nem szívunk a tüdőbe elegendő levegőt, úgy a legközelebbinál már hátralékban vagyunk. A következőkben még inkább. A következmény az, hogy az ember kényszerül *hirtelen hosszú lélekzetet venni*: hosszabbat, mint a pihenő megengedi. De sokszor a mondat közepén is. Az ilyen légzés hangos is, csúnya is.

41. A levegővel gazdálkodnunk kell. Törekedjünk kevés-
sel is nagy hatásra.

42. Színészre, szónokra egyaránt szabály *az orron át való lélekzés*. Az orr a respiráció főszerve. A száj segédszerv. Az orron át vett lélegzésnél a tüdőszárnyak sokkal jobban tágulnak, mint a szájon át vett lélegzésnél, a légzési szervek mozgása egyenletesebb, a nyálképzést semmi sem zavarja és így maga a légsző állandóan nedves állapotban marad. A szájlégzésnél ez nem így történik. Itt a hiányos nyálképzés folytán a nyálkahártya, a száj- és toroküreg kiszárad. Ezeket így a hangképződés legfontosabb elemeitől fosztjuk meg. Aki a szabályt nem követi, egész sorát fogja átszenvedni a görcsös lélekzetvételnek és a levegő után való kapkodásnak.

A gefető rezonanciája a száj- és orrüregekben sokkal tökéletesebb, ha ezek felülete nedves és nem száraz. A rezgést, hangképzést előidéző hullámrések csakis elegendő nedvesség mellett állhatnak elő.

43. A légzés szempontjából jelentékeny szerepe van a jelmezek is. A különféle jelmezek közt gyakran akad olyan, melynek szabása korlátozza a szabad légzést. Hogy ezt a színész megelőzhesse, igyekezzék idejében a bajon segíteni, nehogy meglepetésnek legyen kitéve.

AZ ARCJÁTÉK ÉS AZ ARCKIFEJEZÉS.

1. A színpad *az életet* tárja elénk: ott is csak az igaz, ami az életben igaz. Ha eltérés mutatkozik mégis, úgy ezt a művészi célok esztétikai követelményeiben kell keresnünk. Az életben egy anya megrendítően fájdalmas arckifejezése lehet torz és amellett igaz. Zokogása, sikoltása, hörgése lehet csúnya és mégis igaz. De kísértse meg valaki az ilyen életből ellesett, vagy megfigyelt fájdalmat híven másolva a színpadra vinni! Könnyen *az ellenkező hatást* válthatja ki vele a nézőből. Miért? Mert nem a saját énjének retortáján, nem a saját arckifejezésének megfelelő művészi és esztétikai kívánalmak szerint cselekedte azt. Annak az anyának a fájdalma *igaz lesz, de nem művészi. A színpadon pedig az igaz mellett mindennek művészinek is kell lennie.*

2. A színpad megköveteli, hogy a legszenvedélyesebb jele-
netekben, a felindulásban, a zokogásban se torzuljanak el az arcizmok az esztétikai szépség rovására.

3. Az arckifejezésben a nemszépnek, a csúnyának, vagy torznak csak akkor van helye, ha annak *kómikai hatást* kell elérnie, vagy egyébként *az ábrázolt alak jellemzésével jár.*

4. Az arcjáték *a beszéd mellett a legfontosabb tényező* lévén, a lehetőségig kerülni kell azt, hogy háttal álljunk a nézőnek.

5. A beszéd *a hallható*, az arcjáték *a látható* működése a léleknek.

6. Az arckifejezés sokféleségére részletes utasítás alig adható. A szeretet, az öröm, a harag, a szenvedés, a gyűlölet, a felindulás, a düh, a kétségbeesés, a bánat mind más-más kifejezést követel, s ezek gyakorta *hirtelen átmenetekben* nyilvánulnak. Szükséges tehát, hogy az arcizmok mozgását a helyzetnek megfelelő módon módosítani tudjuk. Támpontot ehhez az életből megfigyelt tapasztalatok, a képzelőerő, az esztétikai érzék és *saját arcvonásaink tanulmányozása* ad. Fődolog, hogy az jellemző és amellett természetes legyen.

7. A képtelenséggel volna határos a sokféle lelkiállapotokat kísérő arc, vagy taglejtést pontokba foglalni. A hivatott-

meg mitsem használ, mert célt úgysem ér vele. Utasítást csak bizonyos *alapfogalmakra nézve* lehet adni. Csakis ez lehet elméleti megbeszélés tárgya, mert az arcjáték tulajdonképpen a képzelőerő, az érzék és a művészi készség dolga. Kétségtelen azonban, hogy e téren is *csak a művészileg képzett tehet* lesz képes tökéletest nyújtani.

8. Az arcjáték az emberábrázolásban a gondolatok és érzelmek *látható kifejezését* szolgálja.

9. *összhangban* kell lennie a mozgásnak, állásnak, tartásnak, hangnak.

10. *Jellemző* alatt azt értjük, ha az előadó arra a magaslatra tud már emelkedni, ahol az emberi természet és indulatok megfestésére mindenkivel közös, vagyis általánosan megérthető és értékelhető vonásokat használ, nem pedig a maga énjének egyoldalú kifejezője. Mert a néző nem az ő egyéni indulatait, hanem az ábrázolt ember indulatait óhajtja látni.

11. *Természetes* akkor lesz az arcjáték, ha mentes minden mesterkéeltségtől, erőlködéstől, vagy túlzástól, ha a figyelő szemét nem sérti, könnyen megérthető és az egészszel összhangban van, a durvaságot és a közönségest mellőzi.

12. *Az arcjáték célja ugyanaz, ami a hangsúlyé a beszédben.* Nyomatékot ad és ezáltal a hallgató figyelmét serkenti. Ez okból különösen *a beszéd lényegesebb részeiben* lép előtérbe. A helyzet kívánalma szerint módosul és lesz erősebb, vagy gyöngébb, élénkebb, vagy elmosódóbb. Az arc játéka által a beszéd lényegesebb része így kerül föléje a lényegteleneknek. Egy tekintet, a fej egy mozdulata, aszerint, amint az csak odavetett, vagy elhatározott, megfelelő nyomatékot ad a szónak és még jobban odabilincseli a néző figyelmét az előadóra.

13. Gyakran egyszerű *gépies utánpótlás* lehet az arcjáték a szerves élet változatainak. Így például a sírásnak, a nevetésnek, az elalvásnak, vagy a halál küzdelmének. Itt főszabályul azt tekintjük, hogy mindet mellőzzük, ami visszataszító, vagy bántó. Nemcsak az esztétikailag szépet sértenők vele, de a hallgató és szemlélő illúzióját is elrontanánk. Emberi természetünk föllázad minden iránt, ami undorító, vagy visszataszító.

14. Az arcjáték beszéde a lélek nagyobb, vagy kisebb tevékenysége szerint módosul. A fokozatosan emelkedő lelki tevékenységet kísérő játékban *az átmeneteket láthatóvá kell tennie az előadónak*, külsőségeiben is. A benső háborgás *kiragadja mozdulatlanságából a testet*, hogy megfelelő mozzanatokkal kísérje azt a kéz és az arcjáték.

15. Ha a lélek tevékenysége inkább befelé fordul, mint kifelé, — ilyen lelkiállapot megérzékítéséhez *csekélyebb testi mozgás járul. Ilyenkor az arcjáték is nyugodtabb*. Módosulhat azonban ez is, ha a mondott lelkiállapotba némi *ingadozás, vagy bizonytalanság* vegyül. Ez esetben már az arcjáték veszít a nyugodtságából. És ha a lélek *háborogni kezd*, indulatokkal tusakodik s így tevékenysége kifelé fordul, az arcjátéka élénkebb, hevesebb lesz és átragad a végtagokra is.

16. Az arcjátéknak és a beszédet kísérő mondatoknak a változatokra és fokozatokra oly tág tér kínálkozik az érzések és szenvedélyek megjátszásában, hogy azokat kimerítő pontokba foglalni teljes lehetetlenség. Képzelő- és megfigyelési képesség hiányában az előadó nem a megjátszandó alakot fogja megfelelő módon kifejezni, hanem örökösen és mindig a maga egyéniségét ismétli csak.

17. *A túlzásoktól óvakodni kell*. Az olyan indulatok, amelyenek a harag, a kétségbeesés, az öröm kifejezése, igen könnyen túlzásokra ragadják az előadót. A mérséklet figyelembe vétele nélkül könnyűszerrel *nevetséges, sőt visszataszítóvá lesz a játék*. A túlhajtott és így természetellenes megjátszás egy pillanata néha elegendő arra, hogy egész előadás sikerét tönkretegyje.

18. *A szem tükrözi vissza elsősorban és főleg a lélekben bontakozó képeket*. Számtalan esetben *egyetlen tényezője* az arcjáték hatásának. Aki képtelen valamely lelki változat kifejezésére a tekintetével, az fordítson hátat a színpadnak. A merev, hideg, semmitmondó tekintet megöl minden érdeklődést az ábrázolandó alak iránt.

19. *A szem játék hatását biztosítandó, szoktassuk magát a szemet a nyugodt nézésre*. Ezáltal elérjük azt, hogy adott pillanatban a megfelelő tekintetnek súlya lesz. Ha a szem alkotása nagyobb és a tekintet túlélés, ajánlatos azt normális kö-

rülmények közt *csak mérsékelten nyitva tartani. Az oknélküli szemmeresztgetésnek különben sincs semmi értelme.*

20. A hivatásának élő színész óvakodni fog attól, hogy *játék közben a nézőteret mustrálja.* A színész, egész figyelmét magának követeli a színpad. Sokszor a némajáték többet fejez ki a szónál. Ha elkészünk vele a maga helyén, tönkretettük a nezo illúzióját.

21. A szem játékát kiegészítik *a szemöldök, a homlok, a száj,* mint az arcjáték tényezői. *Ezek hozzák mozgásba az arcizmokat,* melyeknek segítségével az arcon kifejezést kap *a komolyság, az öröm, a harag, a gond.* A harag kifejezésénél például *az összes arcizmok mozgásba kerülnek,* az állat kivéve. A gúny, a káröröm, az ármánykodás meg éppen *a finomabb szerkezetű arcizmokat* veszi igénybe.

22. *Az arcvonások megnyúlása az arcjátéknak nemesebb jellegét ad, — a kiélesítése csupán elevenséget.*

23. *A túlzásba vitt arcjáték az olcsó dicsőségre pályázókat jellemzi, de ezeknek semmi közük a lélek beszédéhez!*

A MOZGÁS PLASZTIKAI SZÉPSÉGE.

1. Említettük már, hogy a művészi értelemben vett színjátszásból lehetőleg ki kell küszöbölni mindazt, ami csak *véletlen, rögtönzött.* Ugyanez áll a mozgásra vonatkozólag is.

2. A mozgás szépségének elsajátítása sem könnyű feladat. Kezdők ezzel birkóznak meg a legnehezebben. Hosszú évek gyakorlata érleli csak *a mozgás természetességét, kellemét, szépségét, plasztikáját.*

3. A tánc előmozdítja ugyan a testtartás könnyedségét, de általában inkább *a némajáték felé* vezet, holott a színész *élő embert* ábrázol és így mozgásában is a legmesszebbmenő *életigazság* követelményeinek kell megfelelnie.

4. *Ferde szokások és a hanyag testtartás* mellőzésére a legnagyobb figyelmet fordítsuk.

5. *Az egyenes testtartás* — minden merevség nélkül — mindig a legmegfelelőbb marad és a legszebb.

6. *A fej tartása* legyen emelkedett, de ne hátravetett, vagy előrehajlott, mert előbbi esetben nagy önérzetet és büszkeséget

mutathat, az utóbbiban pedig hanyag testtartásra vall, közön­ séges lesz, vagy mély gondolkozást, esetleg töprengést fejez ki.

7. A *nyak* álljon szabadon és ne süppedjen a vállak közé. A vállak hátrahúzódása folytán a mellkas jobban kidomborul. Arra kell azonban mindig figyelemmel lenni, hogy ez a művelet *a természetesség és ne az erőszakoltság* látszatát költse.

8. A *kezek tartása* ne legyen feszes, erőltetett, hanem könnyen simuló. A csukló és a könyök hajlásaiban mellőzni kell az éles, szögletes vonalat. A könyök hátrahúzása a test­ tartást éppúgy *merevvé teszi*, mint a karok odaszorítása a testhez.

9. Általában pedig a kézmozdulatok — különösen előkelő társaságban folytatott társalgás közben — sohase terjedjenek túl azon a vonalon és körön, melyet a behajlított könyökkel elérhetünk és határolhatunk el. A kezeket a szem, vagy éppen a fej magasságán felül emelni csak *a legritkább esetekben*, az izgalom, vagy nagyobb felindulás pillanatában lehet.

10. Az *ujjmozdulatok* sokféle visszásságai között a leg­ feltűnőbbek azok szétterjesztene, vagy összeszorítása és a mutatóujj feltűnő használata. Mindez azonban egyszerűen hanyagságból, vagy rossz megszokásból származik.

11. Eltekintve *a parancsoló, elutasító* mozdulatoktól, leg­ megfelelőbb az ujjak *mérsékeltén behajlított tartása*. Ügy, hogy az egyes ujjak közti rések észlelhetők legyenek.

12. A *kezek, vagy karok párhuzamos mozgása* akár föl, akár le, vagy oldalféle történjék, sérti a néző szépérzékét. Az antik szobrokon ezt nem is találjuk sehol.

13. *Egy mozdulatban való hosszas időzés, vagy annak gya­ kori ismétlése*, ha még oly kecses lenne is, *unalmassá* válik. Megfelelő *változatosság* a mozdulatokban élteti és gyönyör­ ködteti a néző szemét.

14. Hogy *két kezünk közül melyiket használjuk beszéd* közben, ezt az a körülmény határozza meg: *melyik oldalun­ kon* tartózkodik, akihez beszélünk. Nyomatékosabb esetek­ ben, mint például az adott szó, vagy ígéret megerősítésére nyújtott kezadásnál, csakis a jobb kéz használható.

15. Mielőtt kezünket mozdulatra emeljük, legyünk tisztában azzal, hogy *mi okból tesszük?* A bizonytalanul hadonászó kéz látványa zavarólag hat. Jobb nyugodt, lelógó állapotban tartani a kezeket, mint esetleg semmitmondó mozdulatokat tenni.

16. *A színpadi illetlenség körébe* vág a kezek ökolbe szorítása, vagy éppen csípőn, esetleg háton tartása tekintélyesebb egyének jelenlétében, kiknek tisztelettel tartozunk. A fej, vagy comb csapkodása, a hajzatban való kapargálás, a kezek lármás összecsapása, szereplőtársunk érintése, oknélküli szorongatása a kezének, a bútorzat fogdosása hasonlóképen.

17. Lehetetlen pontokba foglalni *mindazokat a visszáságokat*, amelyeket itt *csak érintünk* és lehetetlen a különböző lelkiállapotokat kísérő kézmozdulat, vagy kézjátékok *hü és mindenre kiterjedő leírását* adni. Akiben előadóképesség és tehetség van, az gyakorlat mellett előbb-utóbb meg fogja találni a helyes utat.

18. Igen ajánlatos *az antik szobrok tanulmányozása*, mert hatásosan növelik és fejlesztik *a szép iránti érzékünket*. De a látott és megfigyelt mozdulaton *ne a keresettség máza* legyen, hanem a természetesség és átérzés révén részünkké válva, díszítse előadásunkat.

19. A bejövetelnél tekintettel kell lenni arra, hogy *kihez és mely körülmények* közt jövünk. A magatartás ahhoz igazodik.

20. A mozgást, a taglejtést mindenkor *az illető állása, kora, nevelése, nemzetisége, jelmeze, vagy a történeti kor szabja meg*. A délvidékiek mozgékonyabbak, élénkebbek, mint mások. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni. A fiatalok élénkebbek, mint mások. Az idősebbekben több a nyugodtság, a megfontolás. A rangbéli ember kézmozgása nem olyan hirtelenkedő, mint a nyárspolgáré. A nevelése, műveltsége, fegyelmezettsége a mozgásán is meglátszik. Előkelőbb marad az indulat hevében is.

21. A mozdulat szépsége szenvedhet ugyan *az igazság* kedvéért, de sohasem annyira, hogy az indulat hevében elveszítse minden nemességét.

A HANGSÚLY.

1. Hangsúlynak nevezzük az egyes szónak, vagy szótag-nak a mondatban a hang közvetítésével történt kiemelését.

2. Hangsúly nélkül a mondatok a beszédben *sem jelentőségre, sem értelemre, de még összefüggésre* sem emelkedhetnek.

3. Ahhoz, hogy a beszédbe érthetőséget, világosságot vihes-sünk és ezek útján annak hatását emelhesük, szükséges, hogy *a lehető legegyszerűbb és természetes legyen a hangsúly.*

4. Különös ok nélkül a mondatok alapelemei helyett mellékrészeket hangsúlyozni sohasem szabad.

5. *Hangsúlyt hangsúlyra ne halmozzunk*, mert ezáltal a hallgatót megtévesztjük mondanivalóink felől. Azért az elő-adó figyelmét ne csak az előzményre fordítsa, de a követ-kezők felé is. Nehogy vonatkozás nélkül, vagy nem a maga helyén alkalmazza a hangsúlyt.

6. Meg kell vizsgálnunk *a mondat értelmét minden* egyes esetben, hogy annak hangsúlyozandó részét pontosan meg-állapíthassuk.

7. Összetett, vagy halmazott mondatokban a dolog ter-mészete szerint nagyobb, vagy kisebb jelentőségű fogalmak halmazódnak össze, melyek jelentősége majd egymáshoz viszonylik csupán, majd pedig a hallgató különös figyelmére tarthat igényt. A hang modulációjára ilyenkor is fő figyel-met fordítsunk. Ily esetben megállapítandó elsősorban, hogy az értelem és érzelem hova és mire veti a fősúlyt? De tekin-tettel kell lenni arra is, hogy a többi gondolat, vagy fogalom a maga jelentősége szerint szintén kiemeltessék, habár csak *mellékakcentussal* is. Lássunk erre egy példát:

*Nem jog miatt vérzett nagy Julius?
Ki a g a z e m b e r , aki döfni hajlott,
Ha nem jogért? S most minmagunk, kik a
Világnak első emberét ledöftük,
Csupán mivel rablók védője volt,
Mi most kezünket fertőztessük a
Rút szerzeménnyel? s gazdag tiszteink
Nagy terjedelmét egy marok szeméért
Elvesztegessük? Inkább eb legyenek
S ugassak holdat, mint ily római.*

Nagy Julius jog miatt vértett! — ez a főgondolat. A többi már mind ebből *az alapgondolatból folyik* és csatlakozik hozzá. A fősúlyt az első mondatrészre kell helyezni. A többiek, noha súlyos pörölycsapásokként hullanak, jelentőségben nem érik föl azt. Hangsúlyukat inkább *az egymáshoz való viszonylatban* kell elhelyezni. Legföljebb *az utolsó mondat* emelkedhetik súlyban a közbevetettek fölé, amennyiben *választ ad valamennyire*.

8. Egy- és mindenkorra megjegyezzük itt, hogy *kérdőmondatokban a hangsúly mindig a kérdőszóra esik*. „Kitérjek-e szilaj hevednek?” Ebben a kérdőmondatban szintén a kérdőszóé a fősúly és nem a *szilaj-é*, mert nem az a kérdés, hogy a szilaj hév elől térjen-e ki, hanem, hogy *egyáltalában* kitérjen-e?

9. Ha a beszédben *közbevetett mondat* fordul elő, a hangot egy gondolattal *lejjebb szállítjuk*. E kar

*Kétéves korom óta szüntelen
— kivéve most vagy kilenc hónapot —
Kardforgatásban lelte gyönyörét
A sátoros mezőn.*

10. Az oknélküli, vagy gyakori és tüntető hangsúlyozást kerülni kell. Alkalmazzuk a fősúlyt *a maga idején*, hogy meg legyen a kellő nyomaték. Másutt megelégedhetünk *a hangnak némi lendületével*. Harmóniának kell lennie a kettő közt, aszerint, amint *a beszéd célja, érthetősége és az előadás készsége* megkívánja. Értelemmel, érzékkel és kellő gyakorlattal ez is elsajátítható.

11. A hangsúlyozás nyomatékosabbá tétele miatt nincs ok *az alaphangtól messze távolodni, sem föl, sem lefelé*. A mondatok végét pedig elharapni, vagy elhaló hangon mondani nem szabad. Minden egyes szó *értelmet* képvisel a maga helyén és arra a megérthetés miatt szüksége van a hallgatónak.

12. Ha a beszéd *rímekben* folyik, úgy arra kell figyelemmel lennünk, hogy a hangsúly és a hangváltozatok folytán *a vers építését meg ne zavarjuk, de a rímek pattogását se éreztessük*.

13. Ha *több kérdőmondat* túlul egymásra, úgy a hang is azok minősége szerint emelkedő lesz.

*Nem kell neki? Nem köszöni meg?
Nem büszke rá? Nem érzi magát
Boldognak, érdemetlen létire,
Hogy ily derék úr kéri meg kezét?*

Ugyanilyen *fokozódó nyomatékot* kap a hangsúly akkor, mikor *emelkedő fontosságú* érveket soroltatunk föl, pl.:

El a királyhoz, a császárhoz, a pápához elmegyek!

14. A csodálat, öröm, felindulás kifejezését mindig nagyobb nyomatékkal ejtjük, pl.: „Uram, Isten!” „Csodálom és örülök!” „Végzet!” „Kivárjuk most tetszésedet!”

15. Nyomatékosabban ejtjük a puszta mondatokat is, melyekben nincs más kifejezve, mint a puszta állítmány, pl.: „Beszélj!” (*te*) „Vigyázz!” (*te*) „Halljuk!” (*mi*).

16. Ha az alany, vagy állítmány két vagy többtagú, pl. „Gyermek, nő, férfi, szemmeresztve fut, sikolt.”

17. Az úgynevezett *kihagyásos mondatok*, hol az állítmány hiányzik, mint pl.: „Mi nem!” (*tettük*) „Ti sem!” (*tették*).

18. Hangsúlyozva kell kiejtenünk az igét, mely *cselekedetet* fejez ki; vagyis azt, ami valakivel, vagy valamivel történik. Úttörés történik, ha

a) Névmás előzi meg, pl.: „Hozzád megyek.”

b) Ha határozó áll előtte, pl.: „Miként szerette őt!”

c) Ha *több határozó* előzi, akkor az első a főszó, pl.: „Mi inger kell még, mint saját ügyünk, mely jobbításra unszoljon?”

d) Ha az igét *több, egymástól független határozó* követi, mindazt hangsúlyozni kell, pl.: „Esküdjenek pap, gyáva s a ravasz.”

e) Előfordulhat az is, hogy az ige előtt, vagy után levő határozók közül *nem az első kapja a hangsúlyt*, pl.: „Így Caesar ellenségei szólnak majd.”

f) Ha a *határozók ellentétképen* előzik meg az igét, pl.: „Ne áldozatok, de áldozók legyünk.”

19. Ha *nincs ige a mondatban*, a súly a főnévre vagy a jelzőkre esik, pl.: „Valóban zordon szellemű idő.” Vagy eshetik mindkettőre, pl.: „*Isten* nélkül *árva* a lélek.”

20. Az egymástól független jelzők mind hangsúlyozandók, pl.: „Házatok *dús, nagy, büszke* hon.”

21. Erősen hangsúlyozzuk a tagadást, a tiltást, pl.: „*Nem ezt* akartam én, *nem ezt!*”

22. A jelző és kérdőszók a tagadó és tikokról *elveszik a főszűlyt*, pl.: „Ha még *késő* nem volna!”

23. Mikor a *határozók külön csoportokba oszlanak* a mondatban, mindig a *csoportban legelői állókat* kell hangsúlyozni, pl.: „Egy tiszteletre méltó ősz kezébe, *negyven* esztendei szolgálattért, *száraz* kenyeret nyújtasz, magyar hazám?”

24. Főnév a jelzőjével *egy fogalmat* alkot, s azért kivétel nélkül mindig a *jelzőt kell hangsúlyozni*, pl.: „Széthintik a *zizegő* szalmát, átveszi a tücsök *csöndes* birodalmát.”

25. „Az” és „a” névelőket sohasem hangsúlyozzuk.

26. Indulatok, érzések szerint a hangsúlyozási szabályok módosulhatnak. Az indulatok és érzések kifejezési módja azonban *annyira egyéni és oly sokféle alakban nyilatkozik*, hogy az úgynevezett *érzelmi hangsúly* szabályok közé nem vonható.

27. A hangsúly *értelmi mozgást ad a beszédnek*, de az érzelem adja a *zenei részt* hozzá. „Az értelem világit — mondja Egressy —, de nem melegít. Magyaráz, de nem muzsikál.”

A művész alkotása az ész, a szív, a lélek működése révén jő létre s a legtokéletesebb az, melynél a *keresettségnek* nyoma sincs, mely a játék minden fokán a *természetesség* elemi erejével hat, mintha nem is hosszú előkészület műve lenne, hanem *mintegy önmagából sarjadna*, a perc hatása alatt.

MÉG NÉHÁNY JEGYZET.

Az igazi nagy művészt *éppen a művészet teszi szerénnyé*, mert ő már tisztában van vele, hogy *az milyen mérhetetlen tér* s mily véges az ember ereje, ideje, tehetsége. Ebben a felismerésében van valami megnyugtató. Mérsékli az embert elbizakodási hajlamában. Aki már odáig jutott, hogy *tisztán* lát, az *jobban* is lát, s ha még úgy tapsol is sikerének a tömeg, ő érezni fogja a maga gyarlóságát, fogyatékoságát.

A színjátszás technikája nem egyéb, mint összesége mind-ama művészi készségnek, mellyel a művész a maga anyagát kezeli, formálja és erejének megfelelőleg felhasználja.

*

Maga a *tehetség* nem elegendő ahhoz, hogy valaki művészi értéket produkáljon. Miután *az egyéniség* az, amelynek beállításával művét létrehozza, szükséges bizonyos feltételek mellett úgy képeznie az egyéniséget, hogy az a művészi feladat teljesítésére képes legyen.

*

Elméleti tudás, tapasztalat és gyakorlattal lehet valaki jó rendező. De ahhoz, hogy igazi *művész* lehessen, *a tehetség adománya* is szükségeltetik.

*

Az iskola elméleti oktatására nagy szüksége van a kezdőnek. Sok évi tévelygéstől óvja meg az irány megjelölésével és azzal, hogy a helyes útra vezet. Az igazi iskola *a színpadi gyakorlattal* kezdődik. Új világ az a kezdő számára, melynek ezer változatát magának kell átélnie. Itt ismeri meg, lépésről lépésre haladva mindazt, amit művészi célja elérésére szükségesnek láthat és azt, amit *kerülnie* kell. Az iskolában hallott szabályok *általában* hangzottak. Most itt a saját énjét állítja be, művészi kiforrásra.

Igaz, hogy a színész is sokféle. Én itt természetesen az igazi, a vérbeli színésről beszélek, az *esti* és nem a *nap-pali* színésről. Azokról, akiket a saját tehetségük és szorgalmuk emel, nem csupán az igazgatói kegy, vagy másnemű befolyás. A sikerhez sok út vezet ám, de legritkábban — az *egyenes út*. Arra van példa elég, hogy *aki, mint színész nem vált be, parancsolója, vezetője, oktatója lesz azoknak, akik száz esetben tettek tanúbizonyságot készségük és tudásuk felől*. A nézőnek alig van fogalma arról a *lélek- és idegölő szenvedésről*, amivel egy nehéz színpadi feladat megoldása jár. Minden egyes esetben a *reputációja* forog kockán. A vérbeli művész ezt jól tudja és ennek tudatában végzi munkáját. Ezek voltak és ezek ma is *az én embereim*, akikre tisztelettel emlékezem és a legnagyobb elismeréssel tekintek fel.

A *modernséget* a színjátszásban és különösen a színpadi beszédben nem szabad a pongyolaságig, a köznapiasságig vinni. A színpad legyen mindig ápolója a minden provinciálistól mentes *helyes magyar kiejtésnek*. Ahhoz, hogy a beszéd *népies* legyen, nem kell okvetlenül *póriásnak* lennie. Tamássy és Blaháné erre az örök minták, ők a romlatlan, őseréjű, tiszta magyar fajt képviselték a színpadon. Nem a torzát, a visszataszítót látták meg fajukban, de ápták azt, ami szépet, fölemelőt fedeztek föl benne. Pályájukon nyílegyenesen haladtak az igaz művészet útján. Úgynevezett színpadi „fögásokból” és olcsón szerzett sikerekből csak a tehetségtelenség táplálkozik. Nem csupán a kedvezőtlen külső körülmények összetalálkozása okozta a magyar színpad össze-roppanását, elősegítette azt maga a színjátszás is. Addig tűrte, sőt kereste a *mindennapit*, míg végre maga is elfelejtette, — no meg jórészt a hallgatósága is —, hogy a színpadnak tulajdonképpen *nemes hivatása* van.

*

A realistáknak az az elvük, hogy olyannak tüntessék föl a dolgokat, amilyenek. A gondolat náluk felemás, a beszéd pongyola, a cselekmény alant járó, a forma közönséges, a lelki-

életnek nem ismerik csak a hétköznapját. Ez megnyerheti a hozzá nem értők olcsó tetszését. De *nem művészet!*

*

A realista nem *a lelket* keresi az emberben, hanem azt figyel: hol ütközik ki az emberből *az állat*.

*

Idealista? Idealizál? Nem annyit jelent ez, hogy a dolgokat szépíteni kell. Hanem: *stílust* adni beléjük. A stílus — az érzés emelkedettsége!

*

Aki idealizál, az emberben a nemesebb tulajdonokat keresi.

*

Az igazi művész, a színpadi szüneteket nem tölti el fecseggessel, gondolatait nem tereli el feladatától, hanem állandó érintkezésben marad vele. Érti a szent hevületet és az ihlet szűzies üdeséget. A pihenők így lesznek aztán *erőgyűjtő megújulásokká*.

*

A művész lelkének fogékonyak kell lennie minden benyomásra. Szemlélnie és figyelnie kell embereket és helyzeteket, hogy adandó alkalommal nyugodtan és biztosan használhassa föl megfigyelése eredményeit.

*

Szükséges, hogy a színész esztétikailag képezze lelkivilágát. Képzletét finomítsa, gyakorolja és művelje.

A méltóságot képviselni igen kevésnek adatott. *A fenségessé* meg éppen csak a rendkívüli nagyságoknak.

Mínél magasztosabb a feladat, amelyet a színésznek meg kell oldania, annál tökéletesebb eszközökre van szüksége.

*

Legújabb jelszó a színjátszásban *a modernség*. Modern? Vagyis divatos! . . . Ha egy nő manapság a múlt század hatvanas éveiben dívott széles krinolinban járna, kinevetnék. Miért? Mert a krinolin nem modern. Ilyen értelemben értem a modernséget. A divat változó, s amit ma szépnek találnak, az holnap már ósdi és nevetséges. A színjátszásban azonban szó férhet a modernséghez. A színpad ma a múltat, másnap a jelent viszi a néző elé. Teszi ezt különböző válfajokban. Mindnek más a nyelve és kifejezésmódja. A fotográfus írótól fel a klasszikus költőig, mindnek a színpad a tolmácsa. Gondolatait az előbbi — ha ugyan vannak gondolatai — könnyen emészthető *közvetlenséggel* fejezi ki. Akiben erő van és a klasszicitás légkörébe tud emelkedni, az gondolatainak kifejezésére *a halhatatlanság nyelvét keresi, amely dacol a divatos illés rövid életével*. Lehet tagadni ennek a létjogosultságát csak azért, mert — nem modern? S ha nem lehet, amint hogy nem lehet, mert a klasszikus irány a színjátszás legmagasabb formája — szabad-e a színjátszónak csupán a divatos áramlat előtti hajlongásból *a modernség pongyolaságával* megjátszani azt, amit a szerző az ihlet szárnyain stilizált? Nem! Ezért vannak a színjátszásnak is, mint minden mesterségnek, *törvényei*. Ezek ismeretén és alkalmazásán alapszik a színjátszás művészete. És még ez nem elég. A tudást *a gyakorlat* egészíti ki. De még ez is kevés, ha nincs meg hozzá *a hivatottság*. Ez adja a szárnyakat, hogy a költő röptét követni bírják.

Már most: mit akar a modern irány? *A könnyebb végét* fogja meg a dolognak. Nem bírván *fölemelkedni* a feladat nagyságához, azt — *magához rántja le*. Ahol *röpülni* kellene, ott a kényelmes *gyalogjárást* hirdeti. *Az erőt* pótolni véli *a szürkeséggel*. Tagadja a lélek *ünnepnapjait* és csak *hétköznapiakat* ismer. A nagy szellemek közvetítése helyett zagyva és kiforratlan írók szürke és selejtes ideáinak tolmácsává szegődik. Követeli *a természetes* beszédet a színpadon és azt hiszi, ezzel a tétellel *új ígét* hirdet. Mintha ez nem *régi, örök igazság volna!* Hamlet gyönyörűen magyarázza ezt a színészeknek. Amelyik színész nem a természetesség útján jár, az — *rossz színész*.

AKI VISSZANÉZ...

*(Az élet véghatáráról a vándor még egyszer
visszanéz. Megcsinálta a „summa vitae”-t. La-
pozgatja a teleírt lapokat: mit jelentett ki? És
még néhány vonást ír a papírra.)*

A PIPABÉLI NÉP.

Az egyszerű, de kitűnő magyar konyhája „Kis pipa” vendéglőnek különszobája volt, amelyet zártkörű társaság foglalt el. A társaságnak előbb Komócsy József, a poéta, majd a múlt század kilencvenes éveiben Zimay László zene-költő volt az elnöke. Az asztaltársaság állandó tagja ebben az időben Krajcsik Ferenc képviselő, Bakos János táblabíró, Bartók Lajos író, Gyenes László, a Nemzeti Színház tagja, Koróda Pál költő, Steiner Béla ügyvéd, Fazekas Ágoston megyei főjegyző, Szűcs Bandi megyekapitány és e sorok írója volt.

Asztaltársaságunk elnöke a hatodik évtizedét járta. Megjelenésére nagy gondot fordított. Választékosan öltözködött, gondosan fésült bajusza és szakálla volt, amelyet hegyesre nyíratott. Hófehér kézelőt, gallért, a legújabbdivatú nyak-kendőt és mindig ragyogó lakkcipőt viselt. Illett is ez az előkelő megjelenés annak az embernek, aki zongoraleckéket adott szép kisasszonyok számára. Egyebekben azonban a világ egyik legtájékozatlanabb embere volt mindazokban a dolgokban, amik a zene körén kívül estek. Jobbkézre tőle én ültem, balra Bakos János. Kettőnk szerepe az volt, hogy mindenben védjük az elnököt a többiek tréfás színezetű támadása ellen. Ha azonban a zenéről, különösen zongoráról volt szó, akkor mi ketten fordultunk ellene s a többiek melléje.

Bakos azt állította, hogy a zongorát nem zongorának hívják, vagy nevezik, hanem ongorának.

— Az én Rézi nénémnek, Laci, olyan nagy sponéderje van Körösön, amelyet te nem is láttál s ő mindig ongorának

nevezte. Aztán az orgonát sem hívják zorgonának, hanem orgonának.

— De nagy számár ez a te barátod — súgja felém Zimay.

— Ha hangszer volna, akkor az opera zenekarában is lenne, de nincs.

— No, már ami igaz, igaz — folytatom —, mert a világ legszebb muzsikája a katonabanda és abban sincs zongora.

— Pedig — szolt Bakos —, az a kis ló, amelyik a nagydobot húzza, azt is elbírná húzni és menetközben lehetne a pedált nyomkodni.

A többiek most mind ellenünk fordultak, biztatva Zimayt, hogy ne hallgasson két ilyen lemaradt emberre.

Egy napon új izgalom fogta el az elnökünket. Krajcsik Ferencet megkértem, hogy járjon közbe a miniszternél és eszközölje ki, hogy az öreg Ferenc József-rendet kapjon. Hiszen sok szép magyar dalt szerzett, megérdemli a kitüntetést. Krajcsik megígérte a közbenjárást s nemsokára tudtomra adta, hogy elnökünk megkapja a rendjelet. A jó hírt azonnal tudattam Zimayval, akit ez az örömhír boldoggá tett. A rendjel megérkezéséig, persze, várni kellett s az elnök türelme napról napra jobban fogyott. Meséket találtunk ki a késés okául. Ilyen volt például: a király értesült arról, hogy Zimay a „Kis pipá”-ba jár ebédelni, már pedig az ilyen embernek nem adhat Ferenc József-rendet. Meg is kapta ezért Karikás rögtön a magáét. Ráíravallt az elnök:

— No, magának köszönhetem, ha most nem kapom meg a kitüntetést. Minek is járok ide ebbe a spélunkába?

— Mert — feleli nagy alázattal és tréfásan Karikás —, mert nagyon szereti a mi főztünket.

A várakozás idejébe belejátszott az a véletlen, hogy a királyné a „Kis pipá”-ból magyar ebédet rendelt a Várba. Persze, ezt a körülményt is kihasználtuk. Azt a mesét fűztük hozzá, hogy a királyné értesülvén arról, hogy a király miért vonakodik megadni a rendjelet Zimaynak, így szolt hozzá:

— Édes öregem, ha csak az a kifogásod, hogy Zimay a „Kis pipá”-ba jár, azon én segítek. Hozatok a magam részére magyar ebédet, amire Zimay rögtön udvarképes lesz.

Végre beköszöntött a nagy nap: a rendjel megérkezett! Elhatároztuk, hogy elnökünk tiszteletére ünnepi vacsorát rendezünk. A társaság billikomot és egy csengetyút vásárolt az elnök részére. A csengetyű a valóságban egy Roskovics által cífrára festett kolomp volt. Ha rakoncátlan a nyáj, rázza meg az elnök. Roskovics erre az ünnepi vacsorára életnagyságú mellképét is megfestette, odapingálva a rendjelet is. Ez a festmény aztán ott függött az elnök feje fölött a falon.

A vacsorán az asztaltársak mindegyikének mellén ott fityeggett valami rendjel, amit ki-ki erre az alkalomra Tillernél szerzett be. Valamennyi között a legkisebb a Ferenc József-rend volt s ezt Gyenes László viselte. Csak ezen akadt meg az elnök szeme. Kérdezte tőlem, hogy Gyenes miért kapta?

— Azért, Laci bátyám — feleltem —, mert Gyenest nagyon kedveli a király. A gödöllői dísznótorokon mindig ott van s magyar nótákat énekel a király fülébe. A király — tudod — él-hal a magyar nótáért.

A vacsorán több pohárköszöntő hangzott el, de a legnagyobb sikere Bakos János billikomavató versének volt. Kezdődött a vers a következőképen:

*Citerát pendítsünk, rézdobot puffantsunk,
Nyomjuk a pedálét, bordudát szusszantsunk,
Pönögjön a gitár, a dórom zümmögjön,
Úritök szárából készült duda zöngjön.*

*Urak, vig cimborák, pipabeli népek!
Lenne egy okos szóm, hogyha fülelnétek.
Ki-ki a szájára most lakatot vessen
Közbe ne ordítson, röhögjön-nevessen,*

*Mert amit beszélek, tudom, hogy beválik.
Nem lesz annak alja — bölcs dolog egy szálíg!
S ha mégis elvétve mondanék bolondot —
Rázza meg kend, bátyám, azt a dísz-kolompot. . .*

Ilyen hangnemben folyt tovább ez a tréfás, hol kedélyes, hol csipkedő hangon írt vers, amely ezekkel a sorokkal végződött:

*Mi pedig uraim, emeljünk poharat,
Hitvány, cudar ember, aki visszamarad,
Harsány ordításunk zúgjon fel az égig:
Éljen az elnökünk, legalább száz évig!*

De bizony a mi kedves elnökünk már hatvanhétéves korában végkép itthagya kedvelt zongoráját és a pipabéli népét.

*

Meddő korszak jellemző vonása, hogy jelszavakat hajhász. Új formákat keres anélkül, hogy azt *tartalommal* tudná el látni. Irodalomban, művészetben tombol a középszerűség, mely mint — rendkívüliség akar érvényesülni. Az élelmes ség, mely összeköttetésekre támaszkodik, kacagja a becsületos törekvést. A dicsőség csarnokába, hová eddig a század néhány nagy kivétele juthatott el, most tolongva törtet a sokaság, s boldogok, *ha egy heti halhatatlanságra* tudnak szert tenni. Bolond világ, ahol mindenki *többnek akar látszani, mint ami* s tapsol meggyőződése ellenére az „elvtárs”-naL így alakul ki aztán nálunk az a ferde helyzet, melyen nem tud eligazodni senkisé. A közvélemény azért megformálja a maga véleményét, ha nem is ad annak minduntalan kifejezést. És ez a közvélemény csömörlik már a törtetés láttára.

*

(A sok kis papírlap közül, melyet élete vége jelé tele irt az agg Szacsvey Imre, határozott, élesen rajzolt, biztos kézre valló betűivel, az itt következő egyike a legutolsók-nak.)

Nem hasonlatos-e az ember élete a fa terméséhez? Van, aki virágjában, vagy mint bimbó fagy el; a másikat az érés korában kezdi el a féreg, vagy a vihar söpri le; a megérett le hull magától. Csak itt-ott marad egy szem a fán, mely át küzdi magát az évszakok viszontagságain és fonnyadtán, összezsugorodva szárad oda a fa ágához. Míg a tél hidege s az elemek zordsága őt is — le nem sepri a többi után...

TARTALOMJEGYZÉK:

	Lap
A színész, az ember, a magyar	7
Irta: Balassa Imre.	
Életeir» és emlékeim	115
Irta: Szacs vay Imre.	
A színész elindul	117
' Az Antónia-regény	127
A pálya küzdelmeiben	169
Emberek és világok	183
Egy hanyatló korszak válságaiban	213
A színész titkai	231
Bevezetés	233
Hangképzés	238
A lélekzétvétélről	242
Az arcjáték és az arckifejezés	250
A mozgás plasztikai szépsége	253
A hangsúly	256
Még néhány jegyzet	260
Aki visszanéz	265

KÉPEK JEGYZÉKE:

A vértanú. — A nagyapa. — Az apa. — Az anya. (I. tábla).....	17
Antónia. — Imre. — Antónia, mint Margaréta. — Imre bajusszal. (II. tábla)	17
A fiatal apa. — A kis Tibor. — Az apa fia halála után. (III. tábla)	33
Szacs vay. Lear király és Vizváry: a bolond, Az Óriult Lear. (IV. tábla)....	33

	Lap
„A föld”-ben. — A „Rang és mód”-ban. (V. tábla)	49
Hamlet. — Brutus. (VI. tábla)	49
A 90-es években: a csúcok felé. — 1913-ban: a pálya végén! (VII. tábla)	65
Négy arc, négy szerepből. (VIII. tábla)	68
A régi Nemzeti Színház udvarán (IX. tábla)	81
Búcsúzás két kolozsvári sírtól. (X. tábla)	81
Az agg Szacsvay emlékezetből lefesti Teleky Miklóst (XI. tábla)	96
Az aggastyán. — Ilonka. (XII. tábla)	96
Két olajfestmény Szacsvay Imrétől. (XIII. tábla)	145
Egy lap a szerelmi naplóból. — Antónia titkos ábécéje. (XIV. lap)	145
A vértanú intelmei. (XV. tábla)	161
A két Imre. — „... a többi néma csönd ...” (XVI. tábla)	161

A kiadásért felelős: Máté Károly.

33.649. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F: Thiering Richárd.)